

Vilniaus universitetas
Filosofijos fakultetas

Skaistė Petronytė
Sociologijos ir kriminologijos studijų programa

Magistro darbas
Recidyvizmą sąlygojančių socialinių veiksnių kriminologinė analizė

Darbo vadovė: Dr. Jolanta Aleknevičienė

Vilnius, 2021

TURINYS

SANTRAUKA.....	2
SUMMARY.....	3
ĮVADAS.....	4
1. RECIDYVIZMO SAMPRATA IR REIŠKINIŲ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ KRIMINOLOGINĖ ANALIZĖ.....	7
1.1 Recidyvizmo apibrėžimas ir tendencijos.....	7
1.2. Pozityvistinės ir kritinės kriminologijos idėjų apžvalga.....	9
2. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS FUNKCIJŲ RAIDA IR ŠIANDIENINĖS PASKIRTIES ANALIZĖ.....	13
2. 1 Laisvės atėmimo bausmės funkcijų raida.....	13
2. 2 Bausmės paskirtis šiandieniniame kontekste.....	16
2. 3 Lietuvoje taikomos laisvės atėmimo bausmės vertinimas.....	17
3. NUTEISTŪJŲ RIZIKOS VERTINIMAS IR PATAISOS PRIEMONIŲ PRITAIKYMAS, ATLIEKANT RECIDYVIZMO PREVENCIJĄ.....	19
3.1 Resocializacijos modelių apžvalga.....	19
3.2 Pataisos priemonių apžvalga ir vertinimas.....	23
3.2.1 Pataisos namų režimas.....	24
3.2.2 Darbas.....	26
3.2.3. Švietimas.....	28
3.2.4 Socialinė rehabilitacija.....	29
4. SOCIALINIŲ IR KALINIMO SĄLYGŲ SĄSAJA SU NUTEISTŪJŲ RECIDYVIZMU.....	33
4.1 Tyrimo pristatymas.....	33
4. 2 Rezultatų analizė.....	36
IŠVADOS.....	47
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	49

Santrauka

Recidyvizmą sąlygojančių socialinių veiksnių kriminologinė analizė

Laisvės atėmimo bausmė daugelyje šaltinių yra laikoma netinkama priemone, siekiant sumažinti nuteistųjų recidyvizmo riziką. Šiuo darbu buvo siekiama atskleisti recidyvizmo ir laisvės atėmimo bausmės ypatybių sąsajas, analizuojant Lietuvos pataisos įstaigose taikomų pataisos priemonių (socialinės rehabilitacijos ir užimtumo) ir kalinimo sąlygų ypatumus. Empiriniu tyrimu buvo siekiama išanalizuoti laisvės atėmimo bausmę atlikusių žmonių patirtį, kuri padėjo atskleisti, kad neformalios nuteistųjų subkultūros, ryšių su artimaisiais palaikymo stygius bei žemos kvalifikacijos, fizinio pobūdžio užimtumas yra veiksniai, laisvės atėmimo bausmės metu sąlygojantys teisės pažeidėjų recidyvizmo galimybes.

Pagrindinės sąvokos: recidyvizmas, laisvės atėmimo bausmė, pataisos priemonės, kalinimo sąlygos.

Summary

A criminological analysis of social factors causing recidivism

Imprisonment is considered by many to be an inappropriate measure to reduce the risk of recidivism in convicts. The aim of this work was to reveal the links between recidivism and imprisonment by analyzing the peculiarities of correctional measures (social rehabilitation, occupational possibilities) and conditions of imprisonment applied in Lithuanian correctional institutions. The empirical study was aimed to analyze the experiences of people serving a custodial sentence, which helped to reveal that the influence of informal subcultures, lack of interactions with family, and not prospective occupational opportunities are factors that determine the risk of recidivism during imprisonment.

Key words: recidivism, imprisonment, correctional measures, conditions of imprisonment

Išvadas

Šiandieninės Europos kontekste, laisvės atėmimo bausmės tikslai yra reglamentuojami tarptautiniuose susitarimuose. Europos tarybos rekomendacijose (2006) dėl kalėjimų taisyklių pabrėžiama, kad laisvės atėmimas turi būti organizuojamas taip, kad nuteistajam būtų lengviau reintegrotis į visuomenę. Šio tikslo įgyvendinimui Lietuvoje dominuoja RNR (rizikos - poreikio - reakcijos) resocializacijos modelis, kuriuo siekiama mažinti nuteistųjų pakartotinių nusikaltimų riziką. Atsižvelgiant į kriminogeninius veiksnius, teisės pažeidėjams pataisos namuose, kartu su įstaigos režimu, taikomos pataisos priemonės, kurios BVK 111 str. 2d. įvardijamos esančios **socialinė rehabilitacija** ir **užimtumas**. Tai turėtų atlikti pakartotinių nusikaltimų prevenciją, motyvuoti teisės pažeidėjus pakeisti savo elgesį ir po bausmės savo gyvenimo tikslų siekti legaliais būdais.

Nepaisant pataisos priemonių integracijos į bausmių vykdymo sistemą, laisvės atėmimo bausmė tebeišlieka viena labiausiai kritikuojamų priemonių, ne tik nemažinančių, bet ir prisidedančių prie teisės pažeidėjų recidyvizmo rizikos augimo (Blokland, Nieuwbeerta 2007, Gendreau 1999). Sociologas E. Goffman (1961) aprašė pataisos įstaigas kaip puikų „*totalios institucijos*“ pavyzdį, kur dėl tam tikrų kalinimo sąlygų ypatybių, vyksta nuteistųjų stigmatizacijos procesas. Tai detaliau aprašė ir sociologas - kriminologas G. Sykes (1965), mokslininko teigimu, laisvės atėmimas pastiprina teisės pažeidėjų kriminogeninius veiksnius, tokius kaip antisocialinis požiūris į įstatymus ir teisės saugą, dėl pataisos namuose patiriamo apmaudo, nusivylimo, baimės ir kitų, negatyvių išgyvenimų.

Autoriai, tokie kaip Sampson ir Laub (1993), Warr (1998, 2002), remdamiesi diferencinės asociacijos teorijos idėjomis, nuteistųjų kriminogeninių veiksnių pastiprinimą sieja su pataisos namuose palaikomais socialiniais ryšiais bei asociacija su asocialiomis vertybėmis bei elgesiu pasižyminčiomis grupėmis. Į tai yra ypač svarbu atsižvelgti tiriant laisvės atėmimo bausmės įtaką Lietuvoje, kadangi pataisos namuose dominuojantis kolektyvinis kalinimas sudaro palankesnes sąlygas nuteistųjų subkultūros formavimuisi (Sakalauskas, 2020).

A. Petkus (2001) recidyvizmo ir laisvės atėmimo bausmės sąveiką Lietuvoje siejo su neformalia pataisos įstaigų mikroaplinka, socialiniais reiškiniiais ir nusikaltimų prevencijos programų trūkumais. Remiantis literatūra, antriniais šaltiniais, bei kokybinio tyrimo analize, šiuo darbu yra siekiama išnagrinėti šiandien Lietuvoje taikomos laisvės atėmimo bausmės ypatybes, bei atskleisti šios bausmės bei nuteistųjų recidyvizmo rizikos sąsajas.

Nagrinęjant laisvės atėmimo bausmės ir recidyvizmo sąsajas Lietuvos kontekste yra svarbu atsižvelgti į jau atliktus tyrimus: 2020 m. atlikta ankstesnė laisvės atėmimo bausmę atlikusių

nuteistųjų apklausa dėl kalnimo sąlygų ir socialinės integracijos prielaidų (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020). Šis tyrimas padėjo atskleisti tam tirus, pataisos įstaigose taikomų pataisos priemonių trūkumus, dėl kurių yra apsunkinamas nuteistųjų reintegracijos į visuomenę procesas. Apie socialinės rehabilitacijos programų įgyvendinimo problematiką 2018 m. analizę atliko R. Vaičiūnienė ir R. Viršila kurios metu buvo apklausiami pataisos namų socialinės rehabilitacijos darbuotojai. Apie nesėkmingai įgyvendinamų pataisos programų įtaką recidyvizmui rašė ir kitų šalių mokslininkai, tokie kaip P. Gendreau (1996), Gottfredson ir Hirschi (1990). Taip pat D. A. Andrews ir J. Bonta (1994) išreiškė tinkamos reakcijos į nuteistųjų kriminogeninius veiksnius svarbą, be kurios laisvės atėmimo bausmė pati yra neveiksminga kaip recidyvizmo prevencijos priemonė (Andrews, Bonta 1994, p. 190).

Apie neigiamą kalnimo ir kalnimo bausmių įtaką nuteistiesiems Lietuvoje daug rašė kriminologas G. Sakalauskas, tokiuose straipsniuose kaip „*Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje*“, „*Kalnimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos*“. Taip pat Simonas Nikartas, kuris 2018 metais publikacijoje „*Daugiau probacijos, mažiau kalinių? Ar pagrįstas kalinių skaičiaus mažinimo lūkestis?*“ atkreipia dėmesį, kad Lietuva yra priskiriama baudimo kontrolės tipui, kuriam būdingas didelis laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų skaičius, tai suponuoja didesnę bausmių politikos dėmesį represyvumui, o ne perauklėjimo tikslui (Nikartas 2018, p. 394)

TIKSLAS:

Išnagrinėti laisvės atėmimo bausmės ir recidyvizmo sąsajas, analizuojant bausmės metu taikomas pataisos priemones ir kalnimo sąlygų ypatybes.

UŽDAVINIAI:

1. Išnagrinėti šiandienines recidyvizmo tendencijas bei reiškinį sąlygojančius veiksnius, remiantis pozityvistinės ir kritinės kriminologijos teorijų idėjomis;
2. Išnagrinėti laisvės atėmimo bausmės funkcijų raidą ir šiandieninę paskirtį;
3. Išnagrinėti laisvės atėmimo bausmės metu nuteistiesiems taikomas pataisos priemones ir rizikos vertinimo metodologiją;
4. Atskleisti socialinių ir kalnimo sąlygų sąsajas su nuteistųjų recidyvizmu;

TEZĖ:

1. Laisvės atėmimo bausmės ypatybės, tokios kaip socialinis pataisos įstaigų mikroklimatas ir kasdienio gyvenimo sąlygos sąveikauja su teisės pažeidėjų kriminogeniniais veiksniais, tokiais kaip asocialios pažiūros, elgesys, psichoaktyvių medžiagų vartojimo įpročiai, kurie padidina teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio galimybę.
2. Dėl žemos kvalifikacijos, fizinio pobūdžio užimtumo galimybių ir socialinės rehabilitacijos įgyvendinimo spragų, pataisos namuose nuteistiesiems nesudaromos sąlygos įgyti įgūdžių, reikalingų resocializacijai po bausmės atlikimo.

DARBO METODAI:

1) Literatūros analizė:

- recidyvizmą sąlygojančių socialinių veiksnių teorinė analizė, remiantis pozityvistinės ir kritinės kriminologijos mokyklų tradicija;
- bausmės ir jos paskirties genezė, analizuojama pozityvistinės ir kritinės kriminologijos idėjų įtaka bausmės paskirties raidai;
- Nuteistųjų rizikos vertinimo ir pakartotinių nusikaltimų prevencinių priemonių, taikomų pataisos namuose, apžvalga ir vertinimo analizė;

2) Antrinė duomenų analizė:

- atliekama antrinė duomenų analizė apie nuteistųjų rizikos vertinimo trūkumus, antisocialinio elgesio mažinimo problematiką;
- atliekama antrinių duomenų analizė apie laisvės atėmimo bausmės metu nuteistiesiems siūlomas rehabilitacijos programas, užimtumą. Siekiama atskleisti kaip šios strategijos prisideda prie kriminogeninių asmens savybių mažinimo, taip pat, atsižvelgiama į šių strategijų įgyvendinimo problemas;

3) Kokybinis tyrimas:

- Siekiant tikslo įgyvendinimo, būtų atliekamas žvalgomasis kokybinis tyrimas, taikant pusiau struktūruoto interviu metodą su lygtinai iš pataisos namų paleistais asmenimis, šiuo metu registruotais Lietuvos probacijos tarnyboje, Vilniaus skyriuje. Asmenys būtų atrenkami pagal prieinamumą, taikant „sniego gniūžtės“ metodą. Tyrimo metu būtų siekiama atskleisti recidyvizmo ir laisvės atėmimo bausmės sąsajas, atsižvelgiant į pačių nuteistųjų suteiktą informaciją apie **socialinės aplinkos ypatumus, gyvenimo sąlygas** bei **užimtumo galimybes** pataisos namuose.

1. RECIDYVIZMO TENDENCIJOS IR REIŠKINIŲ SĄLYGOJANČIŲ VEIKSNIŲ KRIMINOLOGINĖ ANALIZĖ

1.1. Recidyvizmo apibrėžimas ir tendencijos

Mokslinėje literatūroje yra išskiriamos kelios recidyvizmo sampratos: kriminologinė recidyvizmo samprata, laikoma *faktiniu recidyvizmu*, yra padarytų nusikalstamų veikų visuma, kurias atlikusiam asmeniui anksčiau jau buvo taikytos baudžiamojo, ar kitokio poveikio priemonės. Tuo tarpu baudžiamojoje teisėje recidyvistu asmuo laikomas tada, kai jau yra teistas už tyčinį nusikaltimą, kurį padarė būdamas pilnametis, o teistumas už tai nėra išnykęs ar panaikintas įstatymų numatyta tvarka, vėl padaro tyčinį nusikaltimą (LR BK 2000, 27 str. 1d.). Tokia nusikaltimų visuma yra laikoma *juridiniu recidyvizmu*, esančiu *faktinio recidyvo* sudedamąja dalimi. Šiame darbe yra remiamasi kriminologinio (*faktinio*) recidyvizmo samprata, siekiant atskleisti šį reiškinį sąlygojančius veiksnius, šiuo atveju - analizuojant laisvės atėmimo bausmės metu taikomų pataisos priemonių, kalinimo sąlygų ypatybes, galinčias sąveikauti su teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio rizika (Justickaja 2012, p.7).

Teisininkė ir Lietuvos kriminologė S. Justickaja, nagrinėjusi recidyvizmo ištirtumą Lietuvoje, išskyrė pagrindinį recidyvinių nusikaltimų kriminologinės analizės tikslą, kuriuo siekiama išsiaiškinti kas skatina asmenis pakartotinai atlikti nusikaltimą bei kokie prevencinės sistemos mechanizmo trūkumai labiausiai prisideda prie recidyvizmo reiškinio masto (Justickaja 2012, p. 12).

A. Petkus, kriminologine prasme nagrinėdamas recidyvizmo reiškinį, išskiria bendrąsias ir specialiąsias recidyvinių nusikalstamumą sąlygojančias priežastis. Anot autoriaus, specialiosios priežastys gali būti labai specifiniai veiksniai, tokie kaip resocializacijos ir nusikaltimų prevencijos programų trūkumai, taikomi nuteistiesiems, atliekantiems laisvės atėmimo bausmę. Petkus taip pat atkreipia dėmesį, kad nuteistųjų asmenų recidyvizmą sąlygojantys veiksniai gali būti glaudžiai susiję su aplinkos įtaka laisvės atėmimo bausmės metu, ypač neformali pataisos įstaigų mikroaplinka ir socialiniai reiškiniai (Petkus 2001, p.93).

Lietuvoje išsamūs kriminologiniai tyrimai nebuvo atliekami nuo pat 1970-80 metų, šiandien prieinamoje Kalėjimų departamento duomenų bazėje informacija apie pakartotinių nusikaltimų mastą valstybėje taip pat nekaupiama (Justickaja 2011, p. 223). Tačiau 2004 metais įsigaliojusiam įstatyme dėl *Tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos* (2004), (toliau Adaptacijos programa) nurodoma, kad per metus nuo 2002 iki 2003 m. tarp į pataisos namus atvykusių asmenų, tik 40 % į įstaigą bausmės atlikti atvyko pirmą kartą.

Tai leidžia atlikti prielaidą, kad amžiaus pradžioje Lietuvoje recidyvizmas per vienerius metus siekė net 60 %¹.

Tačiau Lietuva nėra vienintelė, reguliariai neatliekanti recidyvinių nusikaltimų paplitimo tyrimų valstybėje. Iki 2011-ųjų metų Europoje nacionalinius tyrimus dėl nuteistųjų recidyvizmo reguliariai atlikinėjo tik dvylika valstybių (Justickaja 2011, p. 224). Mokslinių straipsnių rinkinio publikacijoje *“The Challenges in Reducing Criminal Recidivism”* (2017) pateikiami duomenys nurodo, kad vienas aukščiausių recidyvizmo rodiklių pasaulyje priklauso Jungtinėms Amerikos Valstijoms, o mažiausiomis recidyvizmo tendencijomis pasižymi Skandinavijos šalys (Butorac, Gracin, Stanić 2017, p.122). Tarptautinę kriminalinio recidyvizmo mąsto apžvalgą 2019 - ais metais pristatė Oksfordo (JK) ir Šiaurės Karolinos (JAV) universitetų mokslininkai Yukhnenko, Sridhar, Fazel (2019). Šioje apžvalgoje atsispindi tam tikros recidyvizmo tendencijos skirtingose pasaulio valstybėse, tarp jų pateikiama Estijos ir Latvijos statistika tam tikru laikotarpiu, tačiau Lietuvos duomenų šioje apžvalgoje nėra. Daugelio valstybių recidyvizmo rodikliai yra labai skirtingi, o surinkti duomenys reprezentuoja skirtingus laikotarpius ir periodą, per kurį informacija buvo renkama ir apskaičiuojama, todėl išsamų tarpvalstybinių duomenų palyginimą atlikti yra nelengva.

Nepaisant statistinių duomenų trūkumo, pagal laisvės atėmimo bausmę atliekančių žmonių skaičių, Lietuva tebeišlieka viena iš pirmaujančių valstybių visoje Europoje. Remiantis duomenimis iš „Eurostat“ (2016-2018) duomenų bazės, šalyje 100 tūkstančių gyventojų 2018 m. teko net 230 nuteistųjų, šį skaičių lenkia tik Turkija, kurios rodikliai siekia beveik 300 nuteistųjų 100 tūkstančių gyventojų.

Atsižvelgiant į laisvės atėmimo bausmių taikymo dažnumą, yra svarbu tirti kaip ši bausmė gali paveikti nuteistųjų polinkį į pakartotinius nusikaltimus. Pakartotinio nusikaltimo prevencijos mechanizmas gali neveikti dėl pačios prevencinės sistemos netobulumo bei nepakankamo atskirų šios sistemos elementų veiksmingumo (Justickaja, 2012 p. 12). Jungtinių Amerikos Valstijų pavyzdys parodo, kad valstybėse, kuriose dominuoja didelis įkalinimo lygis ir griežta baudžiamųjų įstatymų sistema, recidyvizmo rodikliai paprastai būna ženkliai didesni (Butorac, Gracin, Stanić 2017, p. 120). Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvoje taip pat dominuoja aukštas laisvės atėmimo bausmę atliekančių žmonių skaičius, svarbu išsiaiškinti ar šios bausmės ypatumai prisideda prie nuteistųjų pakartotinio įkalinimo ir aukštos pataisos įstaigų populiacijos išlaikymo.

¹ Įstatyme *Dėl Tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos*, antros dalies trečiame punkte nurodoma, kad 2002–2003 metų duomenimis per metus į pataisos įstaigas atvyksta daugiau kaip 5 tūkstančiai naujų nuteistųjų, iš jų apie 40 proc. – laisvės atėmimo bausmę atlieka pirmą kartą. Absoliuti dauguma laisvės atėmimu nuteistų asmenų į pataisos įstaigas patenka per tardymo izoliatorius. 2004. 2004-05-24 Žin. 2004, Nr. 4/07-132

1.2. Pozityvistinės ir kritinės kriminologijos idėjų apžvalga

Šiame darbe apžvelgiamos trys kriminologijos teorijos, kurios padeda atskleisti socialinės aplinkos, grupių interakcijos ir pataisos įstaigų aplinkos svarbą, nagrinėjant nusikalstamą elgesį sąlygojančius veiksnius. Pozityvistinės kriminologijos dezorganizacijos ir diferencinės asociacijos teorijų idėjos pasirinktos, siekiant atskleisti socialinės aplinkos veiksnių ir individualaus elgesio sąveikas. Tai ypač svarbu, tiriant socialinį pataisos namų mikroklimatą ir analizuojant galimas jo sąsajas su teisės pažeidėjų polinkiu į nusikalstamą elgesį. Taip pat, Etikečių teorija, atstovaujanti kritinės kriminologijos idėjas, kritiškai vertina pačią laisvės atėmimo bausmės idėją, ji svarbi, kadangi suteikia teorinį pagrindą nagrinėti su pačia laisvės atėmimo bausme susijusių ypatybių ir nuteistųjų recidyvizmo sąsajas.

Dezorganizacijos teorija. Gana ilgą laiką pozityvistinės kriminologijos mokyklos teorijos, nors gavusios nemažai dėmesio, ilgainiui patyrė empirinių duomenų trūkumą. Tačiau dvidešimto amžiaus pabaigoje, ši empirinė spraga ėmė pildytis, dėmesys buvo atkreiptas į dezorganizacijos teoriją, kuriai pagrindą padėjo R. Shaws ir D. McKay (1977). Šių autorių darbas padėjo atskleisti, jog tam tikros gyvenamosios vietos ir socialinio klimato savybės gali sąveikauti su čia gyvenančių žmonių elgesiui (Kubrin 2009, p. 226-207).

Teorijos autoriai R. Shaws ir D. McKay atliko skirtingų Čikagos miesto zonų stebėjimus, lygindami jaunuolių delinkvencijos tendencijas. Tai atlikę autoriai padarė prielaidą, jog regionuose, kuriuose registruotų nusikaltimų skaičius yra ženkliai didesnis, bendruomenė yra labiau linkusi atmesti konvencines visuomenės vertybes (Shaws, McKay 1977, p. 533). Autoriai atskleidė tam tikromis vertybėmis pasižyminčių grupių įtakos reikšmę, ypač tokioje aplinkoje, kurioje nėra kitų, prosocialias vertybes palaikančių struktūrų, pavyzdžiui šeimos, bendraamžių grupės arba platesnės bendruomenės. Tokiomis sąlygomis asocialios vertybės tarp grupės narių yra perduodamos kaip tam tikra norma (Shaws, McKay 1977, p. 536).

Dezorganizacijos teorija yra svarbi, siekiant suprasti ir pataisos namuose tarp nuteistųjų besiformuojančių santykių dinamiką. J. K. Irwin (2004) aprašydamas Jungtinių Amerikos Valstijų kalėjimų sistemą, pavadino ją esančią tam tikru „sandėliu“, kuriame talpinami asmenys gyvena atkartodami savo ankstesnės gyvenamosios vietos vertybes. Dėl šios priežasties pataisos namuose yra būdinga nuteistųjų tarpusavio diferenciacija pagal rasinius, etninius bruožus bei kitokias savybes, atitinkančias ir laisvėje esančių grupių stereotipus. Šią prielaidą atliko Kembridžo universiteto mokslininkai, nagrinėdami J.K. Irwin (2004), J.M Pollock (2004) darbus (Crewe, Laws 2015, p.10).

Devynioliktame amžiuje kilęs terminas „nusikaltimų mokykla” arba *“school of crime”* buvo skirtas apibūdinti situacijai, kuomet vyresni ir didesnę kriminalinę patirtį turintys nuteistieji, turėjo negatyvios įtakos jaunesnių teisės pažeidėjų pažiūroms bei elgesiui (Maruna, Toch 2005, p. 153). Šiame kontekste galima atlikti prielaidą, kad asocialiais bruožais pasižyminčių grupių kūrimasis pataisos namuose apsunkina nuteistųjų kriminogeninių veiksnių² mažinimą. Taip atsitinka todėl, kad teisės pažeidėjų gyvenamojoje aplinkoje socialinis tinklas išlaiko asocialių vertybių normas.

Šiandien taip pat yra gilinamasi ne tik į socialinės, bet ir į fizinės aplinkos veiksnių įtaką žmonėms, pasižymintiems kriminogeninėmis savybėmis. Tai ypač svarbu siekiant aptarti ar pačių pataisos įstaigų aplinka gali prisidėti prie tam tikrų kriminogeninių veiksnių pastiprinimo. Leah A. Jacobs ir Jennifer Skeem (2020) publikuotame tyrime buvo siekiama atskleisti ar negatyvūs gyvenamosios vietos veiksniai gali daryti įtaką net ir mažais recidyvo rizikos faktoriais pasižyminčių asmenų elgesiui. Apibendrintuose tyrimo rezultatuose teigiama, kad aplinkos savybės yra svarbios, kai jos sąveikauja su individualiais kriminogeniniais veiksniais (Jacobs ir Skeem 2020, p. 24). Šių autorių tyrimą iš dalies paskatino Kelling ir Wilson „išdaužytų langų teorija”, kuria teigiama, jog tam tikrų bendruomenių fizinės aplinkos bruožai kelia aliuzijas ir į atitinkamą elgesį, pavyzdžiui netvarkinga, purvina aplinka, nelegalus grafitis, gaujų ženklai ir kita, sufleruoja, kad tam tikra nusikalstama veikla gali neturėti pasekmių (Jacobs, Skeem 2020, p. 4, 37). Šio tyrimo rezultatai reiškia ir tai, jog net ir sėkmingai pritaikius recidyvizmo riziką mažinančias priemones, chaotiška ir grėsmės jausmą sukelianti nuolatinė gyvenamoji aplinka, gali skatinti asocialaus elgesio grėsmę.

Diferencinės asociacijos teorija. Dar viena teorija, aiškinanti socialinių veiksnių įtaką, yra E. Sutherland diferencinės asociacijos teorija. Šis autorius išskirtinai atkreipė dėmesį į individualias asmenines savybes, galinčias sąveikauti su aplinkos veiksniais. 1942 metais E. Sutherland pastebėjo, kad tam tikros žmonių grupės, pavyzdžiui jauni vyrai dažniau nei moterys, juodaodžiai dažniau nei baltaodžiai, atlieka nusikaltimus. Į tai atsižvelgdamas, autorius ėmė domėtis aplinkos, ir asmenų patirties sąveika, bei kaip ji prisideda prie polinkio atlikti nusikaltimą (Sutherland cit. pg. Matsueda 2000, p. 125). E. Sutherland'o teorijos ašimi tapo požiūris, jog asmens elgesys gali būti išmokstamas per interakciją su aplinka, kuriai gali būti būdinga dezorganizacija. Pastebėta, kad asociacija su tam tikra grupe ir jos vertybėmis priklauso nuo interakcijos su šios grupės nariais intensyvumo, dažnumo, trukmės bei paties asmens motyvacijos. Taip pat svarbu paminėti, jog lengviausiai šių veiksnių paveikiami yra jaunuoliai,

² Kriminogeniniai veiksniai - tai tam tikros asmens savybės, susijusios su padidėjusia polinkio pakartotinai nusikalsti rizika (Andrews, Bonta 1994 p. 176)

ypač esant nuolatinei ir intensyviai interakcijai, su grupe, pasižyminčia asocialiomis vertybėmis, kurios, kaip norma perduodamos naujiems grupės nariams (Matsueda 1982, p. 489).

E. Sutherlando teorija buvo įtakota tuometinio mokslo pažangos, ypač psichologinėje srityje. Tai leido individualizuoti polinkio į nusikaltimą aiškinimą bei papildyti socialinės dezorganizacijos teoriją, kuri buvo kritikuojama, nes negalėjo paaiškinti kodėl ne visi asmenys, priklausantys tam tikriems aukštos rizikos regionams, atlieka nusikaltimus. E. Sutherland atskleidė principus, kuriais aiškinami individualų elgesį įtakojantys veiksniai: pirmuoju principu teigiama, kad nusikalstamas elgesys yra išmokstamas, tai reiškia, kad nusikaltimą atlikęs asmuo nėra fundamentaliai blogas ar nepataisomas (Sutherland, Cressey 1978, p. 80). E. Sutherland taip pat atkreipė dėmesį, kad elgesio išmokimui labai svarbūs asmeniniai ryšiai, verbalinė ir neverbalinė komunikacija, kurios metu individai iš kitų perima tam tikro elgesio principus, vertybes ir net detalias nusikaltimų atlikimo strategijas, techninius aspektus (Sutherland, Cressey 1978, p. 80,81).

Šis teorinis pagrindas leidžia daryti prielaidą, kad socialinė bei fizinė aplinka, kurioje nuteistieji gyvena atlikdami laisvės atėmimo bausmę, gali reikšmingai prisidėti prie jų kriminogeninių savybių pastiprinimo. Diferencinės asociacijos teoriją, pritaikant ją pataisos namuose besiformuojantiems reiškiniams aiškinti, plėtojo autorius, sociologas, kriminologas M. Warr (1999, 2002). Autoriaus teigimu, nuteistųjų polinkį į nusikalstamą elgesį sąlygoja asociacija su tam tikra grupe, pasižyminčia kriminogeninėmis savybėmis, bei asocialaus elgesio normomis. Autorius siūlo, kad dekonstruojant šiuos asocialių grupių ryšius ir kaip alternatyvą pasiūlant santykį su prosocialiomis vertybėmis pasižyminčiais visuomenės nariais, teisės pažeidėjo motyvacija keistųsi dėl nykstančio intereso priklausyti tam tikrai nuteistųjų subkultūrai ir elgtis pagal vidines šios kultūros taisykles (Warr 1999, 2002, p. 146).

Kriminologas J. H. Laub (1998) taip pat atliko prielaidą, kad teisės pažeidėjų asociacija su prosocialiomis institucijomis gali padėti mažinti nusikalstamo elgesio riziką. Anot autoriaus, neformali socialinių ryšių kontrolė, pavyzdžiui darbiniai santykiai, šeimyniniai ryšiai, gali didinti asmens asociaciją su laisvėje esančia visuomenės dalimi, motyvuoti individą keisti elgesį, bei didinti gresiančių praradimų riziką, jeigu asmuo pakartotinai nusikalstų (Maruna, Toch 2005, p. 145). Taigi, siekiant atskleisti laisvės atėmimo bausmės ir nuteistųjų recidyvizmo sąsajas, labai svarbu atkreipti dėmesį ne tik į pataisos namuose vyraujančią nuteistųjų subkultūrą, bet ir į prosocialių ryšių palaikymo galimybes. Verta atkreipti dėmesį, kad apie prosocialių ryšių skatinimą taip pat yra užsimenama ir Lietuvos bausmių vykdymo kodekso 136 - tame straipsnyje, kuriame išvardijamos institucijos, galinčios teikti nuteistiesiems į socialinę reabilitaciją orientuotą pagalbą.

Etikečių teorija. Etikečių teorija, atstovaujanti kritinės kriminologijos mokyklą, atsirado dar praėjusiam šimtmečiui. Mokslininkai F. Tannenbaum, E. M. Lemert ir H.S. Becker ėmė kelti klausimą kaip pati visuomenės reakcija į nusikaltusius asmenis gali skatinti jų kriminalinės karjeros augimą. H.S. Becker (1938), nagrinėdamas visuomenės grupių santykių ypatumus, atkreipė dėmesį, kad deviacija yra visuomenės reakcijos į tam tikrą elgesį, rezultatas. Šiame kontekste nuo visuomeninių normų nukrypstantiems teisės pažeidėjams yra priskiriama neigiamą charakteristiką, kurią E. Goffman (1963) aprašė kaip „stigmą“. Kartu su E. Goffman, H. S. Becker teorija tapo stigmatizacijos teorijos pagrindu, kuri siūlė, kad per interakciją su visuomene, tam tikros asmenų grupės priima ir internalizuoja jiems priskiriamą neigiamą charakteristiką, arba etiketę (Akers, Sellers 2004, p. 137).

Etikečių teorijai taip pat labai svarbus autorius yra E. Lemert (1967), kuris aprašė du deviacijos etapus: pirminė deviacija gali būti ir nereikšminga, nuo normų nukrypstančio elgesio išraiška, įtakojama įvairių aplinkos ar vidinių asmens savybių. Tuo tarpu antrinę deviaciją autorius sieja su internalizuota teisės pažeidėjo etikete, formuojama per interakciją su visuomene, bei jos reakcija į nusikaltimą. Anot autoriaus, ši reakcija yra nuleidžiama per oficialias kontrolės institucijas, pavyzdžiui pataisos įstaigas, kalėjimus (Lemert cit. pg. Muncie 2010, p.142). Autorius taip pat atkreipia dėmesį, kad pataisos namuose net ir reabilitacijai skirtos priemonės turi simbolinę socialinės kontrolės reikšmę, kadangi jomis yra siekiama paveikti teisės pažeidėjo pažiūras bei elgesį, nepriklausomai nuo pačio asmens motyvacijos ar poreikio keistis (Lemert 1969, p. 606-607).

Nuteistųjų stigmatizaciją pataisos namuose taip pat gali įtakoti tam tikros kalinimo sąlygos, į kurias dėmesį atkreipė sociologas E. Goffman (1961). Aprašydamas „totalios institucijos“ sąvoką, autorius kaip pavyzdį pasirinko pataisos namus, kuriuose žmonės yra priverčiami gyventi izoliuotoje zonoje, griežto dienos režimo sąlygomis, pagal iš anksto numatytą planą, kurio tikslus reglamentuoja pataisos institucija. Teisės pažeidėjo gyvenimo pokyčiai, drastiškai sumažėjusi autonomija bei individualumo stygius, lemia ir asmens vidinius identiteto pokyčius, pataisos namų režimo ir gyvenimo sąlygų kontekste (Goffman 1961, p. 21-22). E. Goffman taip pat pabrėžia, kad nuteistųjų gyvenimas pataisos namuose labai skiriasi nuo gyvenimo sąlygų laisvėje, ne tik autonomijos, bet ir atsakomybės už save atžvilgiu: laisvėje asmuo privalo mokėti pasirūpinti savimi, tinkamai valdyti įvairius resursus. Šios atsakomybės jausmas, anot autoriaus, tam tikriems asmenims, daug laiko praleidusiems pataisos namuose, gali sukelti stiprų nerimą ir baimės jausmą. Nerimas taip pat gali būti jaučiamas dėl negrįžtamai pasikeitusio socialinio statuso dėl laisvės atėmimo bausmės atlikimo fakto (Goffman 1961, p. 71). E. Goffman aprašytos „totalios institucijos“ savybės lemia nuteistųjų stigmatizaciją ne tik visuomeniniame bet ir

individualiame lygmenyje, laisvės atėmimo bausmės metu nuteistiesiems internalizuojant tam tikrą kalinio etiketę.

Taip pat G. Sykes (1965) išskyrė penkias laisvės atėmimo bausmės sąlygų ypatybes, žalingai veikiančias nuteistuosius, nepriklausomai nuo pataisos namuose taikomų pataisos priemonių visumos: 1) autonomijos netektis, 2) ryšių su artimaisiais praradimas, 3) atstūmimo iš visuomenės jausmas, kuris priklauso ir nuo pataisos namų gyvenimo sąlygų, kurios tam tikra prasme nuteistajam apibrėžia jo vertę visuomenės akimis, 4) izoliacija pataisos namuose taip pat formuoja pavojingo, nepageidaujamo asmens etiketę, 5) vienos lyties izoliacija, sukelianti problemą dėl „vyriškumo statuso“ (Sykes cit. pg. Maruna, Toch 2005, p. 155).

Tiek kritinės tiek pozityvistinės kriminologijos mokyklų autoriai sutinka, kad laisvės atėmimo bausmė pati savaime negali užtikrinti nuteistųjų recidyvizmo tikimybės mažinimo. Remiantis etikečių teorijos autorių atliktomis prielaidomis galima teigti, kad laisvės atėmimo bausmė, kaip tam tikro ženklinimo priemonė, gali pastiprinti nuteistųjų kriminalinį identitetą, taip pat, „totalios institucijos“ bruožais pasižymintis pataisos namų režimas didina laisvės atėmimo bausmės sąsają su teisės pažeidėjų recidyvizmo rizika.

2. LAISVĖS ATĖMIMO BAUSMĖS FUNKCIJŲ RAIDA IR ŠIANDIENINĖS PASKIRTIES ANALIZĖ

2.1 Laisvės atėmimo bausmės funkcijų raida

Iki pat šešiolikto amžiaus, įkalinimas buvo laikina priemonė, kurios metu vyko teismo procesas arba buvo ruošiamasi bausmės įgyvendinimui. Bausmės dažnai buvo fizinio pobūdžio, sukeldant nuteistajam skausmą ar net atimant gyvybę. Tačiau ilgainiui, ypač apšvietos kontekste, groteskiškas bausmės pakeitė laisvės atėmimo bausmė (Burkhead 2007, p. 21). Aštuoniolikto amžiaus pabaigoje kriminologijos mokslui bei bausmių sistemos pokyčiams buvo itin reikšmingos C. Beccaria idėjos, kritikavusios neproporcingas, žiaurias bausmes, ypač tas, kurių pasekoje buvo atimama gyvybė (Venturi 1972, p. 158). C. Beccaria idėjos buvo artimos utilitarizmo teorijai, tai reiškė, kad bausmė neturi sukelti nuteistajam daugiau kančios, negu jis ar ji nusipelno dėl atlikto nusikaltimo. Šių bausmių proporcijos būtų nekintančios, nustatančios visiems vienodas ir paprastai suprantamas elgesio taisykles - įstatymus. Šiame kontekste galima išvelgti ankstyvąsias socialinės kontrolės sampratos užuomazgas, kuomet visuotinį susitarimą pažeidęs asmuo yra baudžiamas už šio susitarimo sulaužymą. C. Beccaria taip pat apibūdina, kad

valstybės teisė bausti kyla iš visuomenės, kuri, atsisakiusi tam tikrų savo elgesio laisvių, perleidžia konfliktų sprendimo teisę valstybei (Gorr, Harwood 1995, p.286).

Reiki atkreipti dėmesį ir į C. Beccarijos bausmės apibrėžimą, kuris to meto visuomenėje gali atrodyti neįprastai humaniškas. Beccaria teigė, kad laisvės atėmimo bausmė turi atlikti **prevencinę funkciją**, atgrasančią laisvėje esančius asmenis nuo nusikaltimų atlikimo (Mannheim, Smith 1972, p. 44). Taip pat, Beccaria nepateisino ir žiaurių, fizinį skausmą sukeliančių priemonių, o ypač - mirties bausmės taikymo. Jis teigė, kad visuomenės nariai, patikėdami savo suverenui dalį savo laisvių, nesuteikė teisės atimti jų pačių gyvybės (Beccaria cit. pg. Mannheim, Smith 1972 p.45). Laisvės atėmimo bausmės esmė, anot Beccarios, buvo asmeninės laisvės praradimas, ko pasekoje nuteistasis jaustų ilgalaikes padaryto nusikaltimo pasekmes, kitaip nei tuo atveju, jeigu jam būtų taikyta mirties bausmė. Anot šių idėjų autoriaus, geriausia priemonė prieš nusikaltimus yra **prevencija** (Mannheim, Smith 1972, p. 46, 47). C. Beccaria darbai leidžia atlikti įžvalgą, kad idėjos apie laisvės atėmimo bausmę, kaip prevencinę priemonę, yra sietinos dar su klasikinės kriminologijos ištakomis, bei pačių kalėjimų formavimosi pradžia.

Tolimesnei bausmių funkcijos raidai didelę reikšmę turėjo pozityvistinės kriminologijos mokyklos gimimas, kurį galima sieti su italų mokslininku, kriminologu C. Lombroso. Nors jo idėjos apie „prigimtinus nusikaltėlius“ sulaukė kritikos, šio mokslininko darbai yra reikšmingi, nes sukėlė mokslinį susidomėjimą nusikaltimus atlikusių žmonių asmeninėmis savybėmis, galėjusiomis įtakoti ir nusikalstamą jų elgesį. Svarbu paminėti, kad Lombroso neprieštaravo C. Beccarios idėjoms apie humanišką elgesį su nuteistaisiais, dar svarbiau yra tai, kad C. Lombroso pabrėžė būtinybę **individualizuoti bausmes** (Mannheim, Smith 1972, p. 277). Šis požiūris buvo pagrįstas mokslininko įsitikinimu, jog nusikaltimai yra vienas iš bendruomeninės žmonių gyvenamosios padarinių, o tam, kad nusikaltimų skaičius būtų mažesnis, reikalinga ne abstrakčių nusikaltimų, bet šiuos nusikaltimus atlikusių žmonių nusikalstamo elgesio prevencija (Mannheim, Smith 1972, p. 278).

Lombroso dėmesys individualioms asmenų savybėms suteikė pagrindą atsirasti kitoms pozityvistinės mokyklos teorijoms, kurias jau teko aptarti ankstesniame skyriuje. Ši kriminologinė kryptis reikšmingai įtakojo ir požiūrį į laisvės atėmimo bausmes, kurios patyrė tam tikrą ideologinį susipriešinimą, ypač kritinės kriminologijos idėjų akivaizdoje. Etikečių teorijos idėjoms artimi autoriai M. Foucault, E. Goffman pabrėžė, jog laisvės atėmimas pats savaime įtakoja nuteistųjų stigmatizaciją ir trukdo įgyvendinti pozityvius pokyčius. Ypač reikšmingas kritinės kriminologijos atstovas, abolicionistas N. Christie taip pat įvardijo laisvės atėmimo bausmę, kaip netinkamą priemonę nusikaltimų bei recidyvizmo mažinimo tikslams pasiekti.

Savo kritiką kalėjimų sistemai jis išsamiai išdėstė knygoje *“Crime control as industry”* („Nusikaltimų kontrolė kaip industrija“). Kriminologas sieja kalėjimus su valstybės kontrolės įrankiu, kurio naudojimo intensyvumą autorius tyrinėja atsižvelgdamas į įkalinimo mastą skirtingose pasaulio regionuose.

Dar viena svarbi N. Christie įžvalga yra tai, jog nusikaltimai yra konstruojami, asmenų elgesys tampa nusikalstamu tik tuomet, kai šį elgesį tokiu interpretuoja socialinė aplinka (Christie 1993, p. 22). Šiame kontekste N. Christie atkreipia dėmesį, kad daugeliui nuteistųjų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, yra pritaikoma nusikaltėlio etiketė, nepriklausomai nuo individualių asmens savybių ar nusikaltimo atlikimo aplinkybių, to pasekoje formuojasi masinio įkalinimo fenomenas. (Christie 1993, p. 45). Autorius teigimu, daugelio žmonių, esančių pataisos įstaigose, realaus pagrindo izoliacijai nėra, kadangi jie nekelia tiesioginio pavojaus laisvėje esančiai visuomenei. Vis dėl to, teismo proceso metu, užtenka pačio nusikaltimo atlikimo fakto, kad asmuo būtų nuteistas laisvės atėmimo bausme, nepriklausomai nuo individualių aplinkybių ir realaus poreikio izoliuoti tam tikrą žmogų. To pasekoje, auga ir kalėjimų populiacija bei su tuo susijusių problemų sąrašas (Christie 1993, p. 44, 45).

Anot garsaus filosofo M. Foucault, devynioliktas dešimtas amžius tapo „*didžiojo įkalinimo*“ laikotarpiu (Foucault cit. pg. Burkhead 2007, p. 22). Nuo 1985 iki 1995 metų kalinčiųjų skaičius Jungtinėse Amerikos Valstijose gerokai išaugo, taip atsitiko ne tik dėl išaugusių nusikaltimų skaičiaus, bet ir dėl pokyčių penologinėje sistemoje, kurioje atsirado masinio įkalinimo reiškinys. Šiam reiškiniiui įtaką darė tai, jog bausmės tapo neindividualizuojamos, o skiriamos visai, panašiais bruožais pasižyminčios grupės populiacijai (Alschuler 2003, p. 14). Verta atkreipti dėmesį, kad įvykus šiems pokyčiams, bausmių sistema Amerikoje tapo artimesnė klasikinės kriminologijos mokyklos idėjoms, akcentavusioms dėmesį nusikaltimui, o ne nusikaltimą atlikusiam individui. Atsakant į nuolat augantį nuteistųjų skaičių, minėtame laikotarpyje valstybėje sparčiai plėtėsi ir kalėjimų infrastruktūra, to pasekoje buvo įgyvendinta privačių kalėjimų idėja, turėjusi padėti valstybei sumažinti to meto kalėjimų plėtros išlaidas. (Simonds, Wright 2019, p.1).

Laisvės atėmimo bausmė nuo pat atsiradimo pradžios imta sieti ne tik su bausmės, bet ir su prevencijos funkcija. Tačiau kritinės kriminologijos atstovai yra linkę abejoti dėl tokių funkcijų suderinamumo, šiame kontekste yra svarbu kelti klausimą, kaip tam tikras laisvės atėmimo bausmės funkcijų susipriešinimas gali sąveikauti su teisės pažeidėjų recidyvinio elgesio pastiprinimu. Siekiant daugiau sužinoti apie šią sąveiką, svarbu analizuoti šiandieninės laisvės atėmimo bausmės paskirtį bei ypatybes.

2.2. Bausmės paskirtis šiandieniniame kontekste

Šiandien literatūroje galima aptikti kelis dominuojančius požiūrius į laisvės atėmimo bausmės paskirtį. Čikagos Ilinojaus universiteto profesorius M. D. Maltz pataisos namų funkciją suskirstė į tris grupes, tai yra: funkcija, orientuota į visuomenę, į teisės pažeidėją ir į pačią pataisos instituciją. Laisvės atėmimo bausmės paskirtis, orientuota į teisės pažeidėjus, taip pat gali būti suskirstoma į tris dalis, tai yra: 1) bausme siekiama pataisyti (reabilituoti); 2) įbauginti; 3) izoliuoti visuomenei grėsmę keliantį asmenį (Maltz 2001, p. 8). Kiekvienas iš šių dalių gali turėti tam tikrą sąsają su nuteistųjų recidyvizmą įtakojančių veiksnių pastiprinimu, todėl yra svarbu bent trumpai juos aptarti.

Pirmoji yra izoliacinė bausmės funkcija, kurios koncepcija yra gana paprasta: izoliuotas pavojingas teisės pažeidėjas, laisvės atėmimo metu negali įvykdyti naujų nusikalstamų veikų (Bushway, Paternoster 2009, p.123). Kriminologas A. Piquero (2001) atkreipė dėmesį, kad nusikalstamos veikos intensyviausiai yra atliekamos asmenų, kurių amžiaus priklauso 18 - 32 metų vidurkiui, todėl izoliacija šiuo aktyviuoju periodu galėtų padėti sustabdyti teisės pažeidėją nuo tolimesnių pavojingų nusikalstamų veikų atlikimo. Olandų sociologai A. Blokland ir P. Nieuwbeerta (2007), taip pat tyrinėję laisvės atėmimo bausmės paskirtį, atliko prielaidą, kad izoliacinė funkcija negali sėkmingai spręsti nusikaltimų problemos valstybėje. Autorių teigimu, griežta bausmių sistema tik nuolat verčia plėstis perpildytą kalėjimų ir pataisos namų infrastruktūrą, kuri neturi reikšmingos įtakos asmenims, atlikusiems laisvės atėmimo bausmę. Griežta bausmių sistema sukuria jau minėtą „masinio kalinimo“ reiškinį, kurio metu į pataisos namus patenka ne tik pavojingi teisės pažeidėjai, bet ir asmenys, kurie nekelia visuomenei realios grėsmės (Bushway, Paternoster 2009, p. 127).

Kita, literatūroje aprašyta šiandieninės laisvės atėmimo bausmės funkcija - atgrasyti teisės pažeidėją nuo tolimesnių nusikalstamų veikų atlikimo. Ji yra susijusi su klasikinės kriminologijos mokyklos idėjomis, kurių pradininkas buvo ankstesniame darbo skyriuje aptartas autorius C. Beccaria. Nors laisvės atėmimo bausmė šiame kontekste yra laikoma prevencine priemone, jos pagrindinė funkcija yra susijusi su įbauginimo taktika, kuri atgrasytų esamus teisės pažeidėjus nuo pakartotinių nusikaltimų ateityje (Bushway, Paternoster 2009, p. 138). Tačiau tokios strategijos taikymas, siekiant mažinti recidyvizmo tikimybę, yra empiriškai nepagrįstas. P. Gendreau ir kolegų (1999 m.) atlikta metaanalizė padėjo atskleisti, kad laisvės atėmimo bausmė pati savaime ne tik nepadedą sumažinti nuteistųjų recidyvizmo tikimybės, bet ir prisideda prie jos skatinimo.

Prevenicinė laisvės atėmimo bausmės funkcija, siekiant mažinti nuteistųjų recidyvizmo tikimybę, taip pat yra rehabilitacija ir kitų pataisos priemonių taikymas, kurio epicentre dominuoja pozityvistinės kriminologijos mokyklos požiūris į nuteistuosius. Apie teigiamą resocializacijos priemonių integracijos į laisvės atėmimo bausmę įtaką nuteistiesiems daug rašė įvairūs autoriai (Palmer, Wilson, Gallagher, MacKenzie ir kt.), ypač po 1974 m. pasirodžiusios R. Martinsono esė „*Nothing Works*“ („Niekas neveikia“), kuri turėjo didelę neigiamą įtaką rehabilitacijos įvaizdžiui, siekiant mažinti teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio riziką.

2017 m. atliktoje metaanalizėje, (Butorac, Gracin, Stanić 2017, p.124), skirtoje apžvelgti laisvės atėmimo bausmės metu taikomų priemonių efektyvumą, mažinant nuteistųjų recidyvizmo riziką, buvo atskleista, kad tinkamai parinktos intervencinės priemonės yra efektyvios, siekiant mažinti teisės pažeidėjų nusikalstamo elgesio riziką. Tuo tarpu, kitų autorių atlikti tyrimai leido pagrįsti teiginį, kad griežtos ir represyvos laisvės atėmimo bausmės ne tik nepadėjo sumažinti nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizikos, bet ir galėjo paskatinti recidyvizmą sąlygojančių veiksmų pastiprinimą (MacKenzie 2006, Villettaz et. al. 2013, Petrosino et. al. 2013, Wilson et.al. 2005). Nors intervencinės priemonės nėra visada sėkmingos, siekiant ženkliai sumažinti pakartotinių nusikaltimų riziką, jos turi ženkliai didesnę šansą paveikti teisės pažeidėjus, jeigu taikomos programos atitinka nuteistųjų kriminogeninius poreikius (Butorac, Gracin, Stanić 2017, p. 128).

Remiantis literatūra, galima atlikti prielaidą, kad represyvos ir į bauginimą orientuotos laisvės atėmimo bausmės nėra tinkamos prevencinės priemonės, kuriomis galima būtų sumažinti recidyvizmo reiškinių paplitimą valstybėje. Todėl, siekiant atskleisti laisvės atėmimo bausmės ir recidyvizmo sąveiką Lietuvoje, yra svarbu išsiaiškinti valstybėje taikomos laisvės atėmimo bausmės ypatybes.

2.3 Lietuvoje taikomos laisvės atėmimo bausmės vertinimas

Lietuvos bausmių vykdymo sistema, rodos atkartojo Jungtinių Amerikos valstijų pavyzdį, adaptuodama klasikinės kriminologijos mokyklos tradiciją, kuomet taikant bausmę yra telkiamasi į nusikaltimą, ne į patį teisės pažeidėją, ko pasekoje padidėja ir laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų skaičius. Tai liudija G. Sakalausko (2014) straipsnyje aprašytos baudžiamojo represyvumo griežtinimo tendencijos (2011-2014), kuomet buvo ne tik pailgintos įkalinimo bausmės, bet ir sugriežtinta atsakomybė už tam tikras veikas, dėl to pataisos namuose išaugo ir laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų srautas (Sakalauskas 2014, p. 103-105). Tai verčia kelti klausimą ir apie šiandien Lietuvoje dominuojančią laisvės atėmimo bausmės

paskirtį bei jos įtaką teisės pažeidėjams, jeigu pataisos namuose taip pat dominuoja represinio pobūdžio kalnimo sąlygos.

S. Nikarto straipsnyje „*Daugiau probacijos, mažiau kalinių? Ar pagrįstas kalinių skaičiaus mažinimo lūkestis?*”(2018) yra kalbama apie M. Phelps atliktą valstybių klasifikaciją pagal laisvės atėmimo bausmę atliekančių ir probacijos tarnyboje registruotų asmenų skaičių. Valstybės galėjo būti priskirtos „labai švelnios kontrolės”, „švelnios kontrolės” arba „baudimo kontrolės” tipams. Remiantis valstybių statistiniais duomenimis, apskaičiuotas vidurkis lėmė, kad Lietuva buvo priskirta „baudimo kontrolės” tipui, valstybės rodikliai pagal nuteistųjų skaičių 100 000 tūkstančių gyventojų buvo vieni didžiausių tarp kitų Europos valstybių (Nikartas 2018, p. 394). Straipsnyje taip pat pažymėtina, kad šiam tipui priskiriamos valstybės yra būdinga represyvi ir griežtos kontrolės bausmių politika, ypač dažna šalims, priklausiusioms Sovietų Sąjungos valstybių blokui. Taip pat, svarbu pažymėti, kad represyvių bausmių poreikis siejamas su visuomenėje neišnykusiais stereotipais apie bausmių paskirtį ir jos vykdymo tendencijas (Nikartas 2018, p. 395).

Panašią pastabą Baltijos regionui išreiškė ir pats N. Christie, sudarydamas Europos žemyno „skausmo žemėlapi” (“*Map of pain*”). Autorius atkreipė dėmesį į Rytų Europos valstybių prastą penologinę padėtį, itin didelį laisvės atėmimo bausmę atliekančių žmonių skaičių, nulemtą ilgametės Rusijos įtakos valstybių baudžiamajai politikai (N. Christie 1993, p. 28-29). N. Christie taip pat kėlė klausimą, ar atsiskyrusios nuo Sovietų Sąjungos, Baltijos valstybės seks Skandinavijos valstybių pavyzdžiu, orientuosis į Vakarų Europos valstybių penitencinę sistemą, ar vis tik ir toliau seks Rusijos valstybės pavyzdžiu (Christie 1993, p. 55).

Šiandien Lietuvos bausmių vykdymo tikslu yra numatoma tokia bausmių vykdymo tvarka, kuri padėtų laisvės atėmimo bausmę atlikusiems asmenims lengviau integruotis į visuomenę (BVK 2002, 1 str. 2d.). Toks bausmių vykdymo tikslas numatomas ir tarptautiniuose dokumentuose, vienas iš jų yra „*Europos komiteto rekomendacijos šalims narėms dėl Europos kalėjimo taisyklių*”. Rekomendacijų pirmos dalies, šeštame punkte nurodoma, kad laisvės atėmimo bausmė turi būti organizuojama taip, kad ją atlikęs nuteistasis galėtų lengviau sugrįžti į visuomenę.³ Tai reiškia, kad Lietuva bent formaliai stengiasi prisitaikyti prie Europos Sąjungos keliamų standartų, bausmės paskirtį siejant su nuteistųjų resocializacija, bei šitaip stiprinant nusikalstamo elgesio prevenciją. Toliau bus siekiama išnagrinėti Lietuvoje taikomas

³ “*All detention shall be managed so as to facilitate the reintegration into free society of persons who have been deprived of their liberty.*” Committee of Ministers *European Prison Rules*. 2006. Council of Europe Publishing. (part 1, principle 6)

resocializacijos strategijas ir pataisos priemones, siekiant atskleisti tam tikras jų problemines vietas, bei galimas jų sąveikas su nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizika.

3. NUTEISTŪJŲ RIZIKOS VERTINIMAS IR PATAISOS PRIEMONIŲ PRITAIKYMAS, ATLIEKANT RECIDYVIZMO PREVENCIJĄ

3.1 Resocializacijos modelių apžvalga

Literatūroje recidyvizmą sąlygojantys faktoriai yra siejami su teisės pažeidėjų kriminogeniniais veiksniais, Andrews ir Bonta (1994) juos įvardijo kaip kriminogeninius poreikius, kuriuos paveikiant galima daryti įtaką ir pažeidėjų recidyvizmo rizikai. Kriminogeniniai veiksniai taip pat yra skirstomi į statinius ir dinامينius veiksnus, statiniai reiškia nepakeičiamas nuteistųjų savybes, tokias kaip amžius, lytis, teistumų skaičius ir kita. Tokie autoriai kaip Gendreau, Little, Goggin (1995), išskirdami teisės pažeidėjų dinامينius veiksnus, pabrėžė jų svarbą siekiant pakartotinių nusikaltimų rizikos mažinimo. Dinامينiai kriminogeniniai veiksniai, arba kriminogeniniai poreikiai, yra kisti galinčios savybės, pavyzdžiui išsilavinimas, tam tikrų medžiagų vartojimo įpročiai, asocialios nuostatos, mąstysena, temperamento kontrolės įgūdžiai, asociacija su asocialiomis savybėmis pasižyminčiomis grupėmis, ir kita (Gendreau 1996, p. 122).

Siekiant mažinti nuteistųjų recidyvistinių nusikaltimų riziką, Europoje taikomi tam tikri resocializacijos modeliai. RNR arba (rizikos - poreikio - reakcijos) modelis, sukurtas Kanados mokslininkų D. A. Andrews ir J. Bonta (1990, p. 20). Publikuotame straipsnyje apie efektyvios reabilitacijos taikymą, autoriai išskyrė tris pagrindinius šio modelio principus:

1. Rizikos principas (programų intensyvumas turi atitikti teisės pažeidėjo pakartotinių nusikaltimų rizikos laipsnį, didesnę riziką keliantiems asmenims autoriai siūlo taikyti intensyvesnes priemones);
2. Poreikio principas (taikomos priemonės turi atitikti pažeidėjų kriminogenines savybes (poreikius), individualus dėmesys nuteistiesiems, gali sėkmingiau paveikti tam tikrus jų charakteristikos bruožus, susijusius su recidyvizmo rizika);
3. Reakcijos principas (taikomos programos ir intervencinės priemonės turi atitikti pažeidėjo gebėjimus, mokymosi stilių ir galimybes);

Šie principai tapo pataisos priemonių pamatu, kuriomis siekiama atlikti prevencinę pakartotinių nusikaltimų funkciją, mažinant nuteistųjų kriminogeninę charakteristiką. Literatūroje išskiriami aštuoni rizikos faktoriai, galintys nulemti polinkį į recidyvinius

nusikaltimus: **asocialios nuostatos, asocialus elgesys, socialinė aplinka, darbinė ir šeimyninė padėtis, psichoaktyvių medžiagų vartojimas, laisvalaikio praleidimo būdai** (Vaičiūnienė, Viršilas 2017, p. 9). Tam, kad būtų nustatytas šių rizikos faktorių intensyvumas, autoriai D. A. Andrews ir J. Bonta pabrėžia antrąjį, *poreikio* principą, kuriuo teigiama, kad tinkamai nustačius nuteistųjų kriminogeninius poreikius, galima tikslingai parinkti bausmės metu taikytinas priemones, padėsiančias nuteistajam mažinti pakartotinių nusikaltimų riziką. (Andrews ir Bonta 1990, p. 31). Straipsnyje “*Classification For Effective rehabilitation*” pateikiama nemažai kitų autorių atliktų sisteminių analizių (Hollett 1984, Ross, Fabiano 1985, Gendreau, Ross 1987), kuriomis siekiama patvirtinti rehabilitacijos ir intervencijos priemonių efektyvumą, siekiant mažinti teisės pažeidėjų recidyvizmo riziką (Andrews, Bonta 1990, p. 37).

RNR resocializacijos modelis yra vienas plačiausiai taikomų visoje Europoje, taip pat Kanadoje, Australijoje ir kitose valstybėse, tačiau jis taip pat susilaukia ir tam tikros kritikos (Ward at al. 2007). T. Ward ir kolegos teigia, kad RNR modelyje per daug dėmesio kreipiamas tik į kriminogeninius veiksnius, ignoruojant asmenų bendražmogiškuosius poreikius. Nors autoriai neneigia dinaminių kriminogeninių veiksnių mažinimo svarbos, jie pabrėžia, kad orientacija tik į pažeidėjo kriminogenines savybes nėra pakankama, siekiant mažinti recidyvizmo riziką. (Ward, Melser, Yates 2007, p. 210) T. Ward ir kolegos taip pat pažymi nuteistųjų nekriminogeninių poreikių svarbą, tokios savybės kaip žema savivertė, neigiama, į save fokusuota emocinė reakcija, taip pat gali sąveikauti su asocialiu teisės pažeidėjų elgesiu ir pažiūromis. Autoriai pastebi, kad ignoruojant tam bendražmogiškuosius poreikius, yra sunku motyvuoti teisės pažeidėjus įsitraukti į rehabilitacijos ir intervencines programas, skirtas dinaminėms kriminogeninėms savybėms mažinti (Ward, Melser, Yates 2007, p. 210).

Kitas resocializacijos modelis yra GML (“Good Life Model”) arba „Gero gyvenimo modelis”, kuris dominuoja Skandinavijos valstybėse: Norvegijoje, Švedijoje, taip pat Kanadoje ir kitose pasaulio valstybėse. Šiuo modeliu yra siekiama skatinti teisės pažeidėjų motyvaciją savo tikslų siekti prosocialiomis priemonėmis. Šiame kontekste pažeidėjų kriminologiniai veiksniai taip pat yra svarbūs, tačiau jų šalinimas yra tiesiogiai susiejamas su pačių nuteistųjų interesais, tam tikrų asmeninių tikslų įgyvendinimu, kurie motyvuoja pažeidėją priimti pokyčius (Barnaoa, Ward, Robertson 2015, p. 2). Anot T. Ward ir jo kolegų, GLM (gero gyvenimo modeliu) teisės pažeidėjams suteikiant prosocialiam gyvenimui reikalingus įgūdžius, galima būtų tikėtis ir šių asmenų recidyvinių nusikaltimų rizikos mažėjimo (Barnaoa, Ward, Robertson 2015, p. 2). Gero gyvenimo modeliui taip pat labai artimas yra normalizacijos principas, įgyvendinamas Skandinavijos regionuose. Šiuo principu taip pat remiamasi Europos kalėjimų taisyklėse, pirmos dalies penktame punkte, numatant, kad: „*Gyvenimas kalinimo įstaigoje turėtų kiek įmanoma*

labiau priartėti prie pozityvių gyvenimo visuomenėje aspektų.“⁴ Tačiau, kaip ir RNR, GLM resocializacijos modelis tam tikrais atžvilgiais yra kritikuojamas, ypač dėl savo metodologinio neapibrėžtumo (Bonta, Wormith 2011 p. 736). Taip pat, kritikai pastebi, kad nuteistojo gerovė savaime negarantuoja kriminogeninių savybių nykimo (Vaičiūnienė, Viršilas 2017, p. 10).

Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, taip pat dominuoja RNR (rizikos - poreikio - reakcijos) resocializacijos modelis (Vaičiūnienė, Viršilas 2017, p.10). Jis yra įgyvendinamas pritaikant teisės pažeidėjo rizikos įvertinimo metodikas, aprobuotas Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos įsakymu⁵:

1. Smurto rizikos vertinimo metodiką HCR-20
2. Teisės pažeidėjo įvertinimo sistema OASys
3. Hare psichopatijos klausimyno atrankos versija PCL:SV
4. Seksualinio smurto rizikos vertinimo metodika SVR-20
5. Prievartos tarp sutuoktinių rizikos vertinimo metodika SARA
6. Sutrumpintą smurto prieš sutuoktinę/partnerę rizikos vertinimo metodika B-SAFER

Mokslinėje literatūroje, kurią apibendrina G. Sakalauskas, yra patvirtinamas šių priemonių efektyvumas, siekiant nustatyti asmenų pakartotinių nusikaltimų riziką. Autoriaus teigimu, šios sistemos suteikia įstaigos darbuotojams ne tik galimybę nustatyti asmenų kriminogeninius veiksnius, jų lygį, o taip pat ir numatyti tinkamiausias metodines kryptis, galinčias įtakoti pozityvius teisės pažeidėjo elgesio pokyčius ateityje (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020, p. 99). Todėl galima teigti, kad Lietuvoje yra pasirinkta tinkama strategija, siekiant identifikuoti teisės pažeidėjų recidyvizmo riziką, tačiau gali būti, kad problema atsiranda šios strategijos įgyvendinime.

Į pataisos namu atvykusiam asmeniui, per dešimt dienų turi būti vertinami jo kriminogeniniai veiksniai, nustatoma asmens recidyvizmo rizika, o į tai atsižvelgiant, parengiamas ir nuteistojo socialinės rehabilitacijos planas (BVK 2002, 137-1 str. 4 d.). Pagrindine šios sistemos kritika galima laikyti tai, jog nuteistiesiems rehabilitacijos planas yra parengiamas per greitai, neatsižvelgiant į teisės pažeidėjo patiriamą frustraciją, pasireiškiančią pirmosiomis atvykimo į pataisos įstaigą dienomis. Dėl to, vertinant nuteistųjų pakartotinių nusikaltimų atlikimo riziką, gali dažniau atsirasti ir tam tikros vertinimo klaidos (Vaičiūnienė, Viršilas 2018, p. 23). Tai galima sieti su pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėmis, kuriose pirmosiomis teisės

⁴ Normalumo principu yra numatoma, kad gyvenimas pataisos namuose neturi skirtis nuo gyvenimo sąlygų visuomenėje, o laisvės atėmimas yra laikomas pakankama bausme, nevaržant nuteistųjų pilietinių teisių. (Vaičiūnienė, Viršilas 2017 p. 20)

⁵ Įstatymas *Dėl Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo*. 2012. 2012-06-27, TAR, Nr. 72-3770

pažeidėjo atvykimo dienomis yra numatomas intensyvus asmens priėmimo į pataisos namus procesas (Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo įstatymas, 2020). Jo metu asmuo gali patirti didelį stresą, baimę, ir kitus neigiamus jausmus, galinčius įtakoti jo kriminogeninių veiksnių vertinimą. Nors apie tokią nuteistųjų būseną yra kalbama Adaptacijos programos įstatyme (2004), sudarant reabilitacijos plano parengimo laiko rėmus, į šias aplinkybes neatsižvelgiama.

Taip pat, svarbu atkreipti dėmesį, kad 2020 m. atliktuose tyrimuose Lietuvos pataisos namuose, buvo nustatyta, kad didelei daliai naujai į pataisos namus atvykusių asmenų, individualus bausmės atlikimo planas sudaromas nebuvo. Tik pusė iš tyrime dalyvavusių asmenų teigė dalyvavę pokalbyje su psichologu. Taip pat, labai svarbu paminėti, kad remiantis apklausos rezultatais, individualūs bausmės atlikimo planai buvo sudaryti tik 21,5 % tyrime dalyvavusiems nuteistiesiems, o 15,3 % apie tokį planą nieko nežinojo (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020, p. 106-107). Tai leidžia daryti prielaidą, kad Lietuvos pataisos namuose tinkamai neįgyvendinamas ir nuteistųjų pakartotinių nusikaltimų rizikos vertinimas, todėl įstaigoje taikomos pataisos priemonės gali neturėti reikšmingos įtakos ir teisės pažeidėjų kriminogeniniams veiksniams.

Šiuo metu Lietuvos pataisos namuose veikia penkios aprobuotos elgesio pataisos programos⁶, taikomos atsižvelgiant į teisės pažeidėjų pakartotinių nusikaltimų rizikos vertinimo rezultatus:

1. Individualizuota, kognityvinė biheavioristinė korekcinė programa „Tik tu ir aš“;
2. Kognityvinė biheavioristinė korekcinė programa „Equip“;
3. Motyvacinė, individuali programa „Elgesys – Pokalbis – Pasikeitimas“ (EPP);
4. Seksualiai nusikaltusių asmenų terapijos programa (SeNAT);
5. Priklausomų nuo psichiką veikiančių medžiagų asmenų reabilitacijos programa;

Siekiant daugiau sužinoti apie Lietuvoje įgyvendinamas nuteistųjų recidyvizmo mažinimo strategijas, buvo analizuojami pataisos namuose jau atliktų tyrimų duomenys. Apie pataisos programų įgyvendinimą galima kalbėti, pasitelkiant 2018 metais atliktos analizės duomenis apie socialinės reabilitacijos priemonių taikymą pataisos namuose (Vaičiūnienė, Viršilas 2018). Šios analizės autoriai, atlikę kokybinį tyrimą su pataisos namuose dirbančiais socialinės reabilitacijos (toliau SR) darbuotojais, atskleidė tam tikrą socialinės reabilitacijos įgyvendinimo problematiką. Anot pataisos namuose dirbančių SR darbuotojų, elgesio keitimo programoms čia nėra skiriama

⁶ Įstatymas *Dėl Nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo Lietuvos bausmių vykdymo sistemoje tvarkos aprašo patvirtinimo ir adaptuotų nusikalstamo elgesio rizikos vertinimo metodikų ir elgesio pataisos programų aprobavimo*. 2012. 2012-06-27, Tar. Nr. 72-3770

pakankamai dėmesio: darbuotojai pasigenda dalyvavimo mokymuose (supervizijose), yra nemotyvuojami, jaučiantys nusivylimą dėl įstaigoje vyraujančio požiūrio į socialinę reabilitaciją ir jos naudos menkinimą (Vaičiūnienė, Viršilas 2018, p. 11, 37). Analizės autoriai taip pat kalba apie tam tikrą bausmės funkcijų susipriešinimą, nes SR darbuotojų teigimu, Lietuvos pataisos namuose dominuoja į režimą ir nuteistųjų darbą orientuota bausmės funkcija, dėl to yra apsunkinamas kitų pataisos priemonių, o ypač socialinės reabilitacijos įgyvendinimas (Vaičiūnienė, Viršilas 2018, p.11). Nors režimas yra svarbus vidaus tvarkai palaikyti ir įstaigos saugumo užtikrinimui, jis neturėtų trukdyti socialinės reabilitacijos ir kitų pataisos priemonių įgyvendinimui.

3.2 Pataisos priemonių apžvalga ir vertinimas

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse nuteistųjų pataisos priemonėms aprašyti yra skiriamas vienuolikto skyriaus, antras, trečias ir ketvirtas skirsniai, reglamentuojantys darbo, socialinės reabilitacijos bei švietimo sąlygas, turinčias padėti nuteistiesiems mažinti pakartotinių nusikaltimų riziką. Taip pat, 111 str. pirmu ir antru punktu numatoma, kad pataisos įstaigų **režimo paskirtis yra padėti įgyvendinti nuteistųjų pataisos priemones**, kurios nurodomos to paties straipsnio antrojoje dalyje: „*Laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų pataisos priemonės yra socialinė reabilitacija ir užimtumas.*” (BVK 2002, 111 str. 1d., 2d.).

Šių priemonių realizavimas Lietuvoje turėtų būti pagrįstas laisvės atėmimo bausmės individualizavimo principu, kuris yra numatomas įstatyme „*Dėl Individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo*” (2015). Įstatyme reglamentuojamas nuteistojo statinių kriminogeninių veiksnių ir kintamųjų kriminogeninių poreikių nustatymas, bei prevencinių priemonių, galinčių padėti mažinti teisės pažeidėjų riziką pakartotinai nusikalsti, pritaikymas. Apie kriminogeninių poreikių reikšmę nuteistųjų recidyvizmo tikimybei, daug rašė tokie autoriai kaip J. Bonta ir D. A. Andrews, kurių darbai ilgainiui tapo teisės pažeidėjų rizikos vertinimo ir pakartotinių nusikaltimų prevencijos formavimo pagrindu.

Nors tam tikri resocializacijos modeliai gali mažinti nuteistųjų recidyvizmo tikimybę, literatūroje dažnai yra kalbama apie tai, kad griežto režimo ir intensyvios nuteistųjų priežiūros sąlygomis, nuteistųjų resocializacijos ir reabilitacijos programų įgyvendinimas gali būti apsunkinamas, bei neturintis pakankamos įtakos nuteistųjų kriminogeninių veiksnių mažinimui. Straipsnyje apie nuteistųjų recidyvizmo ir pataisos programų sąsają, autoriai Tartaro, Levy (2014) atkreipia dėmesį, kad pataisos namų apsaugos darbuotojams, su kuriais nuteistieji palaiko

dažną kontaktą, trūksta tinkamos kvalifikacijos ir įgūdžių, siekiant prisidėti prie nuteistųjų švietimo, socialinės rehabilitacijos ir kitais būdais padėti nuteistiesiems pasiręsti gyvenimui po bausmės atlikimo. Taip pat, autoriai pastebi, kad į pataisos namus patekę asmenys išgyvena vienatvės ir nepasitikėjimo jausmą, ne tik dėl pareigūnų abejingumo, tačiau ir dėl kitų nuteistųjų subkultūros, sukeliančios įtampą ir grėsmės jausmą. Anot autorių, tokios aplinkybės yra netinkamos, siekiant asmenų resocializacijai įgyvendinti, kurios pagrindu autoriai laiko saugumo bei pasitikėjimo jausmo užtikrinimą (Tartaro, Levy 2014, p. 111).

Apie pataisos priemonių įgyvendinimo iššūkius Lietuvoje, dar 2001 metais rašęs, autorius A. Petkus, taip pat išskiria tris, tam tikras priešpriešas tarp laisvės atėmimo bausmės ir pataisos namuose įgyvendinamų pataisos priemonių:

- 1) nors laisvės atėmimo bausmės metu teisės pažeidėjus yra siekiama socialiai reabilituoti, pataisos namų sąlygomis nuteistųjų socialiniai ryšiai yra ribojami ir ilgainiui gali visiškai nutrūkti;
- 2) nors yra tikimasi, kad teisės pažeidėjai įsitrauks į darbą bei edukacine veiklas, siūlomas pataisos namuose, nuteistieji laisvės atėmimo bausmės metu turi gyventi griežtai reglamentuojamomis sąlygomis, skatinančiomis pasyvumą;
- 3) asocialių kriminogeninių veiksnių mažinimas turi būti įgyvendinamas nuteistiesiems esant aplinkoje, kurioje interakcijos dažnesnės su kitais teisės pažeidėjais, taip pat pasižyminčiais tam tikromis asocialiomis savybėmis.

Autoriaus teigimu, nuteistųjų recidyvinių nusikaltimų tikimybė tiesiogiai priklauso nuo laisvės atėmimo bausmės metu taikomų poveikio priemonių efektyvumo, bei neformalios pataisos įstaigų socialinė atmosferos. (Petkus 2001, p.94)

Nepaisant šių iššūkių, laisvės atėmimo bausmės metu Lietuvoje taikomomis pataisos priemonėmis turėtų būti įgyvendinami praėjusiame skyriuje aptarti resocializacijos modeliai. Lietuvos pataisos įstaigose šiuo metu dominuoja RNR arba (rizikos - poreikio - reakcijos) modelis, su tam tikrais GLM (gero gyvenimo modelio) elementais (Vaičiūnienė, Viršilas 2017, p. 12). Siekiant atskleisti galimas laisvės atėmimo bausmės ir recidyvizmo sąsajas, svarbu išanalizuoti pataisos priemonių įgyvendinimo galimybes Lietuvos pataisos namuose.

3.2.1 Pataisos namų režimas

Verta atkreipti dėmesį, kad prieš 2020 m. birželio mėnesį priimtus BVK 111 str. pakeitimus, pataisos namų režimas buvo įvardijamas esantis viena iš keturių pataisos priemonių, taikomų

nuteistiesiems.⁷ G. Sakalauskas, rašydamas apie laisvės atėmimo bausmės tikslą, taip pat atliko pastabą, kad režimo tapatinimas su viena iš pataisos priemonių, kelia asociacijas su sovietmečiu dominavusiu požiūriu į bausmių paskirtį, kuomet griežtos režimo sąlygos buvo laikoma viena iš nuteistųjų pataisos priemonių (Sakalauskas 2015, p. 9). Tačiau įsigaliojus minėtiesiems įstatymo pokyčiams, režimas tapo tam tikra, atskira sistema, skirta vidaus tvarkos ir taisyklių palaikymo užtikrinimui (BVK 111 str. 1d.). Ši pataisa leido tinkamai apibrėžti pataisos namų režimo funkciją, kuri tiesiogiai neįgyvendina pataisos priemonių ir nėra tokia pati savaime. Ši pataisa leido aiškiau suvokti, kad pataisos namų režimo funkcija yra saugumo ir tvarkos palaikymas, kuris turi padėti sukurti palankias sąlygas nuteistųjų socialinės rehabilitacijos ir užimtumo priemonių įgyvendinimui. Tačiau režimo ir pataisos priemonių įgyvendinimo proporcijos pataisos įstaigose išlieka gana neaiškios.

Jau teko aptarti tai, kad pataisos namų režimas savaime nėra priemonė, turinti atlikti nuteistųjų recidyvizmo prevenciją. Pataisos namų režimu turi būti sudaromos palankios sąlygos socialinei rehabilitacijai ir nuteistųjų užimtumui, tačiau Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse galima įžvelgti tam tikrą režimo dominavimą, pataisos priemonių atžvilgiu. Pavyzdžiui, nors pozityvių, prosocialių ryšių palaikymas yra svarbi socialinės rehabilitacijos dalis, skirta padėti asmenims mažinti pakartotinių nusikaltimų atlikimo riziką, tokių ryšių palaikymo galimybės režimo sąlygomis yra labai apribotos. Nuteistieji, bausmę atliekantys paprastosios grupės laikymo sąlygomis, su artimaisiais telefonu gali susisiekti tik du kartus per savaitę (BVK 2002, 73 str.). Taip pat, pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklėse nurodyta, kad dėl įvairių priežasčių nutrauktas telefoninis pokalbis laikomas įvykusi (Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo įstatymas 2020, IV sk. 42d.). Pasimatymai su šeimos nariais, kitais lankytojais taip pat yra apriboti iki vieno trumpalaikio ir vieno ilgalaikio susitikimo dviejų mėnesių laikotarpyje (BVK 2002, 73 str.). Tokios nuostatos leidžia atlikti prielaidą, kad režimo taisyklėmis ne visada yra sudaromos palankios sąlygos nuteistųjų pataisos priemonių įgyvendinimui, šiuo atveju socialinės rehabilitacijos atžvilgiu. Verta atkreipti dėmesį, kad mokslinėje literatūroje dažnai akcentuojama prosocialių ryšių svarba, asocialaus nuteistųjų elgesio keitimo atžvilgiu (Hairston 1991, Warr 1998). Jungtinės Amerikos Valstijose atliktas iššėstinis tyrimas (Vigne, Visher, Castro 2001) padėjo atskleisti, kad daugeliui nuteistųjų šeimos bei artimųjų palaikymas yra labai svarbus, ypač paliekant įkalinimo įstaigą,

⁷ „<...> nuteistųjų, kuriems paskirtas laisvės atėmimas, pataisos priemonės yra šios: laisvės atėmimo režimas, nuteistųjų darbas, socialinė rehabilitacija, bendrasis ugdymas ir profesinis mokymas.“ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. 2002. Žin. Nr. 73-3084 (111 str. 2 d.)

todėl svarbu, kad laisvės atėmimo bausmės metu būtų sudarytos tinkamos sąlygos ryšių su artimaisiais palaikymui. (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020, p. 157).

Pataisos namų režimo sąlygomis taip pat griežtai reglamentuojamas visas nuteistųjų gyvenimas laisvės atėmimo bausmės laikotarpiu: „Nuteistųjų dienotvarkė privalo griežtai reglamentuoti jų elgesį visą parą ir numatyti darbo, poilsio, buvimo gryname ore, mokymosi ir socialinei reabilitacijai skirtą laiką.” (BVK 2002, 117 str. 1d.). Įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklėse taip pat pabrėžiama, kad nuteistasis nuo ryto iki vakaro turi būti tvarkingai apsirengęs, pagal pataisos įstaigos direktoriaus numatytą tvarką⁸, taip pat savarankiškai negali koreguoti net savo miegamosios vietos⁹. Remiantis šiomis nuostatomis, galima teigti, kad Lietuvos pataisos namuose vyraujančios režimo sąlygos atitinka E. Goffman (1961) aprašytus „totalios institucijos” bruožus. Šiomis sąlygomis nuteistasis turi susitaisyti su autonomijos, apsisprendimo laisvės praradimu, pasikeitusia gyvenimo kokybe, ko pasekoje asmuo ima išgyventi nepasitenkinimą, pyktį, apmaudą ar net nevilgtį (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020, p. 157). Griežto režimo sąlygomis taip pat sunku įgyvendinti Europos kalėjimų taisyklių nuostatą, menančią GML (gero gyvenimo modelio) normalizacijos principą, kuriuo teigiama, kad pataisos namuose nuteistųjų gyvenimo sąlygos turi kiek įmanoma reprezentuoti gyvenimo sąlygas laisvėje.¹⁰

3.2.2 Darbas

Verta atkreipti dėmesį ir į kitas BVK, 11 skyriaus dalis, kuriose numatomos kitos pataisos priemonės, skirtos nuteistųjų užimtumui. Ketvirtame skirsnyje numatomos nuteistųjų švietimo ir profesinio lavinimo sąlygos. Taip pat antrasis skirsnis reglamentuoja nuteistųjų darbą laisvės atėmimo bausmės metu. Tačiau reikia pastebėti, kad kitaip nei kitos pataisos priemonės, darbas pataisos namuose numatomas esantis privalomas, skiriamas pataisos namų administracijos (BVK 2002, 125 str. 1 d.). G. Sakalauskas (2015) atkreipė dėmesį, kad priverstinis darbas buvo sovietinio „Pataisos darbų kodekso” dalis. Literatūroje taip pat pasitaiko kritikos priverstinės pataisos idėjoms, teigiant, kad tokia strategija nemotyvuoja teisės pažeidėjų aktyviai įsitraukti į

⁸ „<...> savavališkai nekeisti gyvenamosios ir miegamosios vietų”. Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo įstatymas. 2020. 2020-01-21 Tar. Nr. 911(II sk. 18 d. 18.7 p.)

⁹ „nuo atsikėlimo iki ėjimo miegoti būti tvarkingai apsirengę viršutiniais drabužiais pagal pataisos įstaigos (tardymo izoliatoriaus) direktoriaus nustatytą tvarką;“. Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo įstatymas. 2020. 2020-01-21 TAR Nr. 911 (II sk. 18 d. 18.14 p.)

¹⁰ “Life in prison shall approximate as closely as possible the positive aspects of life in the community.” Committee of Ministers, *European Prison Rules*. 2006. Council of Europe Publishing. (part I, principle 5)

siūlomas programas bei kitokią veiklą, kadangi tai gali neatitikti individualių asmens poreikių (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020, p. 29).

Darbo integravimas į pataisos priemonių kompleksą gali būti veiksminga priemonė, siekiant mažinti nuteistųjų recidyvizmo riziką, ypač jeigu tai yra glaudžiai susiję su nuteistųjų edukacija, profesinių gebėjimų ugdymu. Autorius Sh. D. Bushway (2003) atkreipė dėmesį, kad darbas pataisos namuose gali būti svarbus, siekiant paruošti nuteistąjį gyvenimui laisvėje, išmokyti prisitaikyti gyvenimui prosocialiomis sąlygomis. Tačiau autorius taip pat pažymi, kad pataisos namų sąlygos, kurios yra orientuotos į nuteistųjų kontrolę, gali būti sunkiai suderinamos su į resocializaciją orientuotomis priemonėmis, taip pat ir nuteistųjų darbo galimybėmis (Bushway 2003, p. 3). Vertinant Lietuvos kontekstą, kriminologas G. Sakalauskas (2020) taip pat pabrėžia būtinybę pataisos namuose organizuoti tokį darbą, kuris būtų orientuotas į nuteistųjų resocializaciją, tačiau pripažįsta, kad tai nėra lengvas uždavinys. Perspektyviam užimtumui reikalingos geros darbo infrastruktūros sąlygos pataisos įstaigose, užtikrinančios nuteistųjų motyvacijos skatinimą, bei atitinkamą atlygį.

Šiandieninėse Europos kalėjimų taisyklėse 26-tame punkte nurodoma, kad nuteistųjų darbas turi būti pozityvi, įgūdžius lavinanti priemonė, orientuota į nuteistųjų reintegracijos galimybių pagerinimą, suteikiant sąlygas ne tik išmokti tam tikrų darbinių įgūdžių, bet ir sutaupyti lėšų. Verta atkreipti dėmesį, kad šių taisyklių 26.17 punkte numatoma, jog nuteistieji būtų kiek įmanoma įtraukti į valstybinę socialinės apsaugos sistemą, tačiau Lietuvos baudinių vykdymo kodekse (129 str. 1d.) nurodoma, kad nuteistieji privalomuoju valstybiniu draudimu nedraudžiami, išskyrus socialinę draudimą dėl profesinių ligų ar nelaimingų atsitikimų darbe. Tai lemia, kad Lietuvos pataisos namuose dirbantys nuteistieji nekaupia socialinio draudimo stažo, dėl šios priežasties darbas pataisos namuose nuteistiesiems gali atrodyti neperspektyvus ir nemotyvuoti teisės pažeidėjų įsitraukti į darbinę veiklą laisvės atėmimo bausmės metu.

2020 m. atliktuose tyrimuose (Sakalauskas et. al. 2020) apie pataisos namų kalinimo sąlygas ir socialinės reintegracijos prielaidas, išskiriamos ir dar kelios aplinkybės, dėl kurių darbas Lietuvos pataisos namuose gali neskatinti teisės pažeidėjų įsitraukti į veiklą: iš 40 % įstaigoje dirbančių nuteistųjų, tik 26 % galėjo pasirinkti darbo pobūdį. Taip pat svarbu paminėti, kad remiantis tyrimais, nedirbantieji pataisos namuose, sudarantys 48,5 % respondentų, nurodė darbo galimybių stygių. (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020, p. 124, 126) Vertinant šiuos tyrimų rezultatus, reikia atlikti prielaidą, kad teisės pažeidėjai Lietuvos pataisos namuose nėra motyvuojami įsitraukti į darbinę veiklą dėl patrauklių darbo vietų trūkumo bei socialinių garantijų stygiaus. Taip pat, verta pastebėti, kad nuteistieji pataisos namuose turi prieigą tik prie fizinio, žemos kvalifikacijos reikalaujančio darbo, todėl šiame kontekste reikia

paminėti E. Goffman aprašytą nuteistųjų stigmatizacijos grėsmę, kylančią dėl pažeminto asmens orumo, priskiriant jam darbus, kurie nuteistojo požiūriu, laisvėje neatitiktų jo socialinio statuso (Goffman 1961, p. 11).

3.2.3. Švietimas

Kitaip nei darbas, pataisos namuose organizuojamas nuteistųjų švietimas nėra privalomas, organizuojamas nuteistiesiems raštiškai išreiškus norą dalyvauti bendrajame ugdyme, išskyrus tuos atvejus, kai asmens amžius nesiekia 16 m. (BVK 2002, 147 str. 1,2 d.). Apie teisės pažeidėjų švietimą, siekiant sumažinti recidyvizmo tikimybę, rašė nemažai autorių (Wilson, Gallagher, and MacKenzie 2000; Aos, Miller, and Drake 2006), kurių darbais buvo fiksuojamas nuteistųjų, dalyvavusių edukacinėse programose, recidyvizmo tendencijų mažėjimas, lyginant su tais teisės pažeidėjais, kurie laisvės atėmimo bausmės metu edukacinėje veikloje nedalyvavo. Nuteistųjų švietimo svarbą taip pat pagrindė mokslininkai L. M. Davis, R. Bozick, J. L. Steele et. al. (2013) atlikę edukacinių priemonių efektyvumą tyrinėjusių studijų meta-analizę. Tiesa, analizės autoriai išvadose pabrėžė, kad edukacinių priemonės, taikomos laisvės atėmimo bausmės metu, savaimė negarantuoja recidyvizmo rizikos mažėjimo, tai priklauso ir nuo pačių edukacinių programų pobūdžio, bei jų realizavimo galimybių pataisos namuose (Davis, Bozick, Steele et. al. 2013, p. 40). Kadangi skirtingos programos gali atitikti skirtingus poreikius, yra svarbu tinkamai įvertinti kokios edukacinės kryptys galėtų labiausiai atitikti pataisos namų nuteistųjų populiacijos poreikius, tokiu būdu efektyviau motyvuojant asmenis dalyvauti siūlomose veiklose.

Europos kalėjimų taisyklėse, reglamentuojančiose nuteistųjų švietimą, akcentuojama, kad edukacija turi būti lygiavertė kitoms, pataisos namuose taikomoms priemonėms, tokioms kaip nuteistųjų darbas. Taip pat, mokyti pasirinkę nuteistieji neturėtų atsidurti prastesnėje finansinėje padėtyje.¹¹ Šio punkto įgyvendinimas ypač atsispindi Skandinavijos kalėjimų sistemose, kuriose nuteistųjų edukacija yra viena iš pagrindinių recidyvizmo mažinimo strategijų (Baldursson, Karsikas, Kuivajärvi 2009, p. 14). Eriksson-Gustavsson and Samuelsson, (2008) atliktoje studijoje buvo teigiama, kad nors edukacinės priemonės negarantuoja pakartotinių nusikaltimų tikimybės išnykimo, jos ženkliai sustiprina teisės pažeidėjo galimybes socializuotis prosocialios visuomenės gretose. Taip pat, šių autorių atliktoje nuteistųjų apklausoje buvo atskleista, kad

¹¹ “Pagal kalėjimo režimą švietimas neturi turėti žemesnio statuso nei darbas, o besimokantys kaliniai neturi būti nepalankioje finansinėje ar kitoje situacijoje.” Europos tarybos ministrų komitetas. *Europos kalėjimų taisyklės*. 2006. Council of Europe Publishing. (part II, principle 28.4)

nuteistieji, dalyvavę mokymosi programose, dažniau išreiškia motyvaciją po bausmės ieškoti legalių įsidarbinimo galimybių bei siekti kitų tikslų, daugiau nenusikalstant. O pataisos namuose nesimokę nuteistieji buvo labiau sutrikę dėl savo padėties bei išreiškė abejones dėl ateities po bausmės atlikimo (Baldursson, et. al. 2009, p. 141).

Lietuvos kalėjimų departamento metinėje ataskaitoje už 2020- uosius metus, matyti, kad didžiąją laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų dalį sudaro asmenys, turintys žemą išsilavinimą: vidurinį išsilavinimą turi 37%, pagrindinį 36%, o pradinį išsilavinimą 18% teisės pažeidėjų, tai sudaro 91% visos laisvės atėmimo bausmė nuteistų asmenų populiacijos. Į kokią nors edukacinę veiklą Lietuvoje 2020 m. buvo įsitraukę apie 59,6 % nuteistųjų, o vertinant edukacinių programų įvairovę ir kokybę, teisės pažeidėjų požiūriai išsiskiria. Dalis nuteistųjų, dalyvavusių edukaciniuose užsiėmimuose, pažymi siūlomos edukacijos įvairovės trūkumą, ypač perspektyvių, paklausių profesijų atžvilgiu (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020, p. 140). Šiame kontekste verta atkreipti dėmesį, kad kaip ir ribotos galimybės įsidarbinti, taip ir nepaklausios edukacinės programos gali neskatinti nuteistųjų įsitraukti į resocializacijos procesą pataisos namuose. Nors Lietuvos pataisos įstaigose yra sudaromos tam tikros nuteistųjų švietimo sąlygos, gali būti, kad jos atitinka tik mažos asmenų grupės interesus.

Be profesinio švietimo, yra svarbus ir bendras nuteistųjų ugdymas, atsižvelgiant į tai, kad žemas išsilavinimas gali turėti asociacijų su žema asmens saviverte bei tam tikrų, asocialių vertybių puoselėjimu. Žemą išsilavinimą turintis asmuo taip pat patiria ir didesnių sunkumų, integruojantis į visuomeninę veiklą bei darbo rinką. (Sakalauskas et. al. 2020, p.137). Bendrasis švietimas yra svarbus ne tik dėl didesnės galimybės įsidarbinti, bet ir dėl bendrojo nuteistųjų intelekto lavinimo, kuris padėtų dekonstruoti tam tikras asocialias pažiūras, motyvuoti asmens elgesio pokyčius. Vis dėl to, bendrojo ugdymo švietimas pataisos įstaigose yra privalomas tik asmenims, jaunesniems nei 16 metų, o vyresni, mokyti norintys nuteistieji, neturintys finansinio paramos šaltinio, vietoje mokslo privalo dirbti, kad galėtų padengti būtiniausias išlaidas pataisos namuose (Sakalauskas et. al. 2020 p.141-142). Tai reiškia, kad Lietuvos pataisos įstaigose mokyti pasirinkę nuteistieji susiduria su prastesne finansine padėtimi, o tai neatitinka Europos kalėjimų taisyklių rekomendacijų ir apsunkina teisės pažeidėjų galimybę kelti kvalifikaciją.

3.2.4 Socialinė rehabilitacija

2004 m. Lietuvai tapus Europos sąjungos nare, pokyčiai bausmių vykdymo sistemoje tapo būtini, siekiant atitikti tarpvalstybinius sąjungos standartus. Europos kalėjimų taisyklėse, dar 1987 m. laisvės atėmimo bausmės tikslu buvo numatoma sėkminga nuteistųjų integracija atgal į

visuomenę (Sakalauskas, Jarutienė, Kalpokas, Vaičiūnienė 2020 p. 30). Europos kalėjimų taisyklėse laisvės atėmimo bausmė yra laikoma kraštutiniu įrankiu, o jos metu nuteistiesiems taikomos priemonės turi kaip įmanoma mažinti šios bausmės neigiamus padarinius.¹² Siekiant tobulinti socialinės reabilitacijos įgyvendinimą, bei kaip įmanoma priartėti prie šių Europos sąjungos rekomendacijų šalims narėms, 2004 m. birželio antrą dieną Lietuvoje įsigaliojo įstatymas „Dėl Tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos“ ir „Dėl Tipinės nuteistųjų integracijos į visuomenę programos patvirtinimo“ (toliau Integracijos programa). Šiomis programomis buvo siekiama efektyviau įgyvendinti nuteistųjų socialinę reabilitaciją, mažinant laisvės atėmimo bausmės neigiamų savybių įtaką, bei parengti nuteistuosius sugrįžimui į visuomenę.

Pagrindiniais Adaptacijos programos (2004) uždaviniai yra: nustatyti objektyvius nuteistojo asmens poreikius, supažindinti asmenį su laisvės atėmimo bausmės atlikimo sąlygomis, atlikti prevenciją prieš nuteistojo asociaciją su kriminogeninėmis savybėmis pasižyminčiomis subkultūromis, sudaryti individualų nuteistojo pataisos planą. Taip pat Integracijos į visuomenę programos (2004) tikslu yra laikoma pakartotinių nusikaltimų prevencija, kurios įgyvendinimui išsikeliami šie uždaviniai: pasirūpinti teisiniu ir socialiniu nuteistųjų švietimu, suteikti nuteistiesiems socialinei reintegracijai reikalingas žinias ir įgūdžius, teikti pagalbą sprendžiant apgyvendinimo bei užimtumo klausimus po bausmės.

Vis dėl to, verta pastebėti, kad įstatymas dėl Adaptacijos ir Integracijos į visuomenę programų jau ilgą laiką nėra atnaujinamas ir iš dalies netekęs galios. Tokią prielaidą galima atlikti todėl, kad šis, programos reglamentuojantis teisės aktas, yra paremtas kitais, teisinę galią praradusiais dokumentais, pavyzdžiui: įstatymas „Dėl Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Nuteistųjų paleidimo iš kalinimo įstaigų parengiamojo darbo instrukcijos patvirtinimo“, galios neteko dar 2006 metais, tačiau vis dar yra nurodomas nuteistųjų Integracijos į visuomenę programoje. Taip pat šios programos vykdymo apraše pateikiama nuoroda į nebegaliojančių Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių L skyrių, kuris galios neteko nuo 2020 - tų metų pradžios. O naujose „Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklėse“ nuorodos į Adaptacijos ir Integracijos programų įstatymą (2004) nėra pateikiamos, tai leidžia atlikti prielaidą, kad šiandien galiojantys teisės aktai yra mažai susiję ir dviprasmiškai reglamentuojantys pataisos įstaigų funkciją ir požiūrį į nuteistuosius.

Adaptacijos ir Integracijos į visuomenę programų teisiniame reglamente (2004) taip pat nurodoma, kad su nuteistaisiais intensyviai turėtų dirbti įstaigos socialinės reabilitacijos

¹² „Visas kalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“ Europos tarybos ministrų komitetas *Rekomendacijose šalims narėms*. 2006. Nr. R (2006) 2. (I d. 6 p.)

darbuotojai ir psichologai, kurie taip pat identifikuojami esantys svarbūs Adaptacijos ir Integracijos į visuomenę programų vykdytojai.¹³ Taip pat šias programas reglamentuojančiame tekste gana abstrakčiai nurodoma, kad pataisos namų personalo darbas turi būti organizuojamas taip, kad nuteistieji patirtų kuo mažesnę neigiamą laisvės atėmimo bausmės žalą¹⁴, o „Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų veiklos įstatyme“ (2018) numatoma, kad pareigūnai turi vykdyti **dinaminę nuteistųjų priežiūrą**, kuri padėtų užtikrinti ne tik pataisos įstaigų saugumą, bet ir prisidėtų prie teisės pažeidėjų resocializacijos proceso.

Tačiau verta pastebėti, kad daug griežtesnė ir nuteistųjų kontrolę reglamentuojanti pataisos įstaigų pareigūnų funkcija yra numatoma „Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklėse“ (2020) (toliau Vidaus tvarkos taisyklės). Vidaus tvarkos taisyklių teisės akte numatoma nuteistojo priėmimo į pataisos namus tvarka kelia didesnę asociaciją su E. Goffman aprašytais (1961) „totalios institucijos“ ritualais: į pataisos namus atvykusiam nuteistajam yra atliekama krata, paimami visi asmeniniai daiktai, taip pat drabužiai, kuriems dėl sanitarinių priežasčių atliekama dezinfekcija, o esant reikalui, asmuo taip pat gali būti higieniškai švarinamas, atliekama jo medicininė apžiūra. Nuteistasis taip pat gali būti patalpinamas į laikino sulaikymo kamerą, neviršijant penkių valandų termino.¹⁵ Anot sociologo E. Goffman, nuteistojo daiktų, taip pat ir drabužių paėmimas yra „totalios institucijos“ ritualo dalis, kurio metu asmuo netenka dalies savojo identiteto, o tolimesnė, įvairiapusė nuteistojo kontrolė prisideda prie „kalinio etiketės“ formavimo (Goffman 1961 p. 20-21).

E. Goffman, knygoje „*Asylums*“ taip pat atkreipė dėmesį, kad tarp įstaigos pareigūnų bei nuteistųjų neišvengiamai formuojasi komplikuoti santykiai, kadangi teisės pažeidėjai, visapusiškai priklausydami nuo įstaigos darbuotojų, dažnai užima žeminančią poziciją, turėdami prašyti leidimo įvairioms, kasdienėms funkcijoms atlikti (Goffman 1961 p. 22). Besiformuojantys negatyvūs santykiai tarp nuteistųjų bei institucijos pareigūnų gali pastiprinti tokias kriminogenines savybes kaip asocialios pažiūros į teisėsaugą, todėl tyrinėjant laisvės atėmimo bausmės bei recidyvizmo sąsajas Lietuvoje, būtina atkreipti dėmesį į vyraujančias teisės pažeidėjų nuostatas apie pataisos įstaigų pareigūnus bei kitus darbuotojus.

¹³ Pagrindiniai Adaptacijos programos vykdytojai – socialinės rehabilitacijos ir psichologinės tarnybos pareigūnai. Pagal kompetenciją vykdant Adaptacijos programą dalyvauja ir kitų pataisos įstaigos tarnybų atstovai. ”. Įstatymas Dėl Tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos. 2004. 2004-06-01, Nr. 87-3192 (V sk. 14 d.)

¹⁴ „<...> nuostatos suteikia galimybes pataisos įstaigų personalui taip organizuoti darbą su naujai atvykusiais nuteistaisiais, kad padėtų jiems prisitaikyti prie pataisos įstaigos socialinės aplinkos ir maksimaliai sumažinti negatyvios įtakos riziką.“ Įstatymas Dėl Tipinės naujai atvykusių į pataisos įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos. 2004. 2004-06-01, Nr. 87-3192, (II sk. 5 d.).

¹⁵ „<...> nuteistieji (suimtieji) laikinai, bet ne ilgiau kaip penkioms valandoms gali būti uždaromi į laikino sulaikymo kameras.“ Įstatymas Dėl Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo . 2020. 2020-01-21, Tar. Nr. 911, (II sk. 11 d.).

Kaip pastebėjo kriminologas G. Sakalauskas (2007), Lietuvos teisės aktuose apie nuteistųjų rehabilitaciją yra rašoma per daug abstrakčiai, paliekant per daug neaiškumų bei ideologinės painiavos dėl neapibrėžtos „socialinės rehabilitacijos“ ir „pataisos“ sąvokos. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, 41 straipsnyje nurodyta, kad bausmė yra priemonė, kuria be kita ko yra siekiama nubausti nusikaltimą atlikusį asmenį. Anot G. Sakalausko, bausmės, kaip atpildo koncepcija yra sunkiai suderinama su rehabilitacija, kuri turi būti taikoma nuteistiesiems baudimo ir tam tikro pasmerkimo kontekste. Autorius taip pat atkreipia dėmesį į visuose Lietuvos teisės aktuose dominuojantį terminą „*pataisa*“, kuris yra daugiau techninio pobūdžio, nederantis su asmens ar socialinių santykių kontekstu. (Sakalauskas 2007 p.130) G. Sakalausko teigimu, šis terminas ne tik neturi jokio teorinio pagrindo, bet ir neatitinka Europos kalėjimų taisyklėse naudojamo termino „*treatment*“¹⁶, reiškiančio tam tikrą teisės pažeidėjo „gydymą“, taikant rehabilitacijai skirtas priemones, o ne „pataisymą“.

Apie laisvės atėmimo bausmės ir socialinės rehabilitacijos priemonių suderinamumą bei poveikį bausmę atliekantiems teisės pažeidėjams, literatūroje yra gana sunku rasti vienareikšmišką atsakymą. 2018 metai publikuotame tyrime, atliktame su Graikijos pataisos namų nuteistaisiais, pateikiama prielaida, kad laikas, praleistas laisvės atėmimo bausmės metu, gali turėti dvejopą sąsają su nuteistųjų polinkiu pakartotinai nusikalsti. Tyrimo išvadose autoriai teigia, kad nors laisvės atėmimo bausmės metu izoliacijoje praleistas laikas turi negatyvų efektą nuteistųjų socialinių įgūdžių atžvilgiu, socialinės rehabilitacijos programos, rengiančios nuteistuosius gyvenimui po bausmės atlikimo, gali padėti kompensuoti izoliacijos metu patirtą žalą bei mažinti nuteistųjų recidyvizmo riziką (Balafoutas, García-Gallego, Georgantzis et al. 2018 p. 164). Vis dėl to, autoriai pripažįsta, kad tyrimo rezultatai pariklauso nuo specifinių aplinkybių, pavyzdžiui rehabilitacijos taikymo specifikos, bei pačioje pataisos įstaigoje tarp nuteistųjų vyraujančių socialinių ryšių tinklo. Autorių teigimu, asociacija su tam tikromis vertybėmis pasižyminčiomis grupėmis gali reikšmingai įtakoti nuteistųjų motyvaciją dalyvauti rehabilitacijos programose. Tyrime, kaip argumentą, autoriai pateikia Giles ir Powesland (1975) teiginį, jog nuteistieji, nelaikantys savęs prosocialios visuomenės nariais, bus labiau linkę atmesti ir socialinės rehabilitacijos programas, kurios paprastai yra paremtos prosocialių vertybių pagrindu. Šiame kontekste galima teigti, kad asocialiomis vertybėmis pasižyminti nuteistųjų subkultūra pataisos namuose gali mažinti socialinės rehabilitacijos priemonių efektyvumą,

¹⁶ Europos kalėjimų taisyklėse, angliškame vertime naudojamas terminas „gydyti“, o ne „pataisyti“ „<...> ensuring prison conditions which do not infringe human dignity and which offer meaningful occupational activities and **treatment** programmes to inmates, thus preparing them for their reintegration into society“. Committee of Ministers *European Prison Rules*. 2006. Council of Europe Publishing. (part I, principle 5)

kuriomis turėtų būti siekiama palengvinti teistų asmenų integraciją į visuomenę ir mažinti pakartotinių nusikaltimų riziką.

4. SOCIALINIŲ IR KALINIMO SĄLYGŲ SAŠAJA SU NUTEISTŪJŲ RECIDYVIZMU

4.1 Tyrimo pristatymas

Tyrimu buvo siekiama padėti įgyvendinti iškeltą darbo tikslą, nagrinėjant laisvės atėmimo bausmę atlikusių žmonių patirtį Lietuvos pataisos įstaigose. Tam buvo pasirinktas kokybinis interviu metodas, kuris buvo skirtas „iš vidaus“ pažvelgti į pataisos įstaigose vyraujančią socialinę atmosferą ir kalinimo sąlygų ypatybes, galinčias sąveikauti su teisės pažeidėjų recidyvizmo rizika.

Tyrimo metu buvo atliekamas pusiau struktūruotas interviu, o klausimynas sudarytas atsižvelgiant į nagrinėjamus laisvės atėmimo bausmės aspektus, siekiant atskleisti galimą jų sąveiką su nuteistųjų recidyvizmu. Empiriniu tyrimu buvo siekiama:

1. Analizuoti nuteistųjų santykius su pataisos įstaigų personalu, kitais nuteistaisiais, ryšio palaikymo galimybes su šeimos nariais, artimaisiais.
2. Analizuoti kalinimo sąlygų ypatybes, gyvenamąją erdvę, laisvalaikio praleidimo galimybes, taip pat nuteistųjų patirtį dalyvaujant užimtumo bei švietimo programose.

Tyrimo imtis: Dėl sunkių interviuojamųjų prieinamumo galimybių, buvo taikomas **sniego gniūžtės atrankos metodas**. Visi interviu dalyviai buvo lygtinai iš pataisos namų paleisti asmenys (vyrai), registruoti Lietuvos probacijos tarnyboje, Vilniaus skyriuje. Iš viso buvo atlikta 10 pusiau struktūruotų interviu su asmenimis, laisvės atėmimo bausmę atlikusiais vienuose iš 5 Lietuvos pataisos įstaigų:

Tyrimo dalyvio kodas	Vilniaus pat. namai	Pravieniškių pat. namai	Alytaus pat. namai	Kybartų pat. namai	Marijampolės pat. namai
1(A)	+				
2(B)		+	+	+	+
3(C)		+			
4(D)		+			
5(E)	+	+	+	+	+
6(F)		+			
7(G)		+			
8(H)		+			+
9(I)	+	+			+
10(J)	+				

Lentelė nr. 1. Interviu dalyvių charakteristika pagal laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietą.

Pusiau struktūruoto interviu metu surinkti duomenys analizuoti eiliškumo tvarka, pagal antroje lentelėje (žr. 34 psl.) nurodytas interviu klausimyno temas. Analizuojami tyrimo rezultatai buvo suskirstyti į šias kategorijas:

- a) Nuteistųjų santykis su pataisos įstaigų socialiniais darbuotojais ir psichologais;
- b) Nuteistųjų santykis su pataisos įstaigų pareigūnais;
- c) Nuteistųjų santykiai su kitais nuteistaisiais;
- d) Nuteistųjų socialinių santykių palaikymo galimybės su šeimos nariais bei artimaisiais;
- e) Pataisos namų gyvenamoji aplinka;
- f) Užimtumo galimybės laisvės atėmimo bausmės metu;

Interviuojamųjų patirtis skirtinguose pataisos namuose gali skirtis. Tačiau visose pataisos įstaigose, pavaldžiose Lietuvos kalėjimų departamentui, galioja tie patys teisiniai reglamentai, o tai reiškia, kad įstaigos turi atitikti bendrus standartus ir taikyti vienodai kokybiškas strategijas, siekiant mažinti nuteistųjų kriminogeninius veiksnius. Siekiant objektyvumo, nagrinėjant tyrimo rezultatus, buvo atsižvelgiama į dažniausiai besikartojančią informaciją, surinktą iš interviu dalyvių, kuri padėtų atskleisti problemines laisvės atėmimo bausmės ypatybes, sąveikaujančias su teisės pažeidėjų recidyvizmo rizika.

Instrumentas - pusiau struktūruotas interviu:

Interviu buvo atliekamas 2021 metų kovo ir balandžio mėnesiais, nuotoliniu būdu, naudojantis mobiliuoju ryšiu, su kiekvienu iš tyrimo dalyvių buvo susisiekiama individualiai, iš anksto suderinus interviu laiką.

Interviu metu klausimų uždavimo eiliškumas dažnai skyrėsi, priklausomai nuo interviu metu palaikomo pokalbio krypties poslinkių. Nepaisant eiliškumo skirtumų, visi tyrime dalyvavę asmenys nepasirinko nutraukti interviu bei atsakė į visus užduotus klausimus. Empirinio tyrimo metu naudojamas klausimynas buvo sudarytas iš dviejų dalių ir aštuonių pagrindinių klausimų blokų:

I. Klausimai dėl socialinių ryšių palaikymo ir socialinės rehabilitacijos:
KLAUSIMŲ TEMOS: 1. Patirtis socialinės rehabilitacijos plano rengimo metu; 2. Santykiai su pataisos įstaigos personalu; 3. Santykiai su kitais nuteistaisiais; 4. Ryšių palaikymas su artimaisiais;
II. Klausimai dėl kalnimo sąlygų ir užimtumo galimybių:
KLAUSIMŲ TEMOS: 5. Gyvenamosios sąlygos; 6. Laisvalaikio praleidimo būdai; 7. Patirtis mokantis arba dirbant; 8. Motyvacija dėl lygtinio paleidimo;

Lentelė nr. 2. Išplėstinis interviu klausimynas pateiktas priede nr. 2.

Tyrimo etika:

- Visi dalyviai tyrime dalyvavo savanoriškai;
- Dalyviams buvo pristatytas tyrimo tikslas, bei tyrimo eiga;
- Užtikrintas dalyvių konfidencialumas, neviešinant informacijos, galinčios padėti atskleisti tyrime dalyvavusio asmens tapatybę;
- Dalyviai buvo supažindinti su galimybe neatsakyti į tam tikrus klausimą, tyrimo eigoje nebuvo taikoma psichologinė prievarta ar kitokios manipuliacijos priemonės.

4. 2 Rezultatų analizė

Šioje dalyje analizuojami empirinio tyrimo rezultatai, atsižvelgiant į teorinėje dalyje iškeltas prielaidas apie nuteistųjų recidyvizmą sąlygojančius veiksnius laisvės atėmimo bausmės metu. Remiantis dezorganizacijos, diferencinės asociacijos ir etikečių teorijos idėjomis, tyrimo duomenų analizės metu siekta atskleisti socialinės aplinkos, kalinimo sąlygų ir pataisos priemonių ypatybes, sąveikaujančias su nuteistųjų kriminogeniniais veiksniais

Nuteistųjų santykis su pataisos įstaigų socialiniais darbuotojais ir psichologais

Kaip teko aptarti ankstesniuose skyriuose, kriminogeninių veiksnių nustatymas yra būtina sąlyga nuteistųjų recidyvizmo rizikos valdymui, Lietuvos Respublikos įstatyme „*Dėl Individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo*”(2015) numatoma, kad nuteistųjų reabilitacijos planas privalo būti parengtas visiems į pataisos namus atvykusiems teisės pažeidėjams, tai turi būti atlikta per 10 dienų nuo atvykimo. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekse, 137-1 straipsnyje taip pat numatyta, kad socialinės reabilitacijos plano rengimo metu privalo dalyvauti ir pats nuteistasis.¹⁷ Tačiau paprašyti šiek tiek plačiau papasakoti apie reabilitacijos plano sudarymo procesą, interviu dalyviai reiškė abejones dėl tokio plano sudarymo:

„Tai kad nėra ką pasakot. Aš su psichologe du kartus iš viso buvau susitikęs, ir tai, tik kai karantinas prasidėjo.” 7(G)

„Buvo kažkoks planas sudarytas iš karto, bet pagal jį niekas nebuvo vykdoma. Viskas ten tik „ant akių,, daroma.” 2(B)

„<...> kur aš paskutinį kartą buvau tai nieko, visai nieko, pas psichologą tu ir norėdamas nenueisi, ji nieko negali padaryti, iš „iš viršaus” tokie nurodymai eina.” 5(E)

Labai svarbu pastebėti, kad dauguma interviu dalyvių teigė, kad su įstaigoje dirbusiais socialiniais darbuotojais ir psichologais bendravo labai mažai. Dalyviai taip pat buvo linkę manyti, kad įstaigos personalas nebuvo suinteresuotas teikti nuteistiesiems socialinę arba psichologinę pagalbą:

„<...> Mane psichologė buvo tik vieną kartą išsikvietusi. Ten jeigu tu pats tik nori, kreipiesi, tai tada priima, o taip tai ten niekam neįdomu. “ 3(C)

¹⁷ „Socialinė reabilitacija vyksta pagal nuteistajam sudarytą individualų socialinės reabilitacijos planą. Sudarant šį planą, turi dalyvauti nuteistasis.” Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. 2002. ŽIN. Nr. 73-3084 (1 str.1d.)

„Aj tiesiog, nepasitikiu aš ten tais specialistais. <...> Tai kad nesitikiu aš iš to naudos jokios. Šiaip aš žinojau, kad tokia galimybė yra, viskas priklauso nuo tavęs pačio, jei nori tai ir eini, bet niekas ten neverčia.“ 4(D)

„<...> Niekas ten nesiūlė. Pas psichologę va tik „ant galo“ pasiūlė tai nuėjau. <...> Sakė, kad priklauso“ 7(G)

Taip pat, vienas iš dalyvių teigė, kad rizikos vertinimas jam buvo atliekamas be jo paties žinios: „Aš kai pas psichologą tą vieną kartą buvau, tai sakė, kad aš ten taškų kažkokių prisirinkęs, bet tai aš nesuprantu iš kur, jeigu prieš tai niekur aš nedalyvavau ir nesikreipiau.“ 8(H)

Tyrimė dalyvavę laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys gana abejingai kalbėjo apie galimybę pataisos namuose kreiptis į socialinės reabilitacijos specialistus ir psichologus. Dėl to interviuojamieji apie santykį su šios srities specialistais galėjo papasakoti labai mažai, kadangi dauguma socialinės reabilitacijos programose taip pat nedalyvavo.

Socialinės reabilitacijos ir užimtumas, kaip pataisos priemonės turėtų būti pradėtos įgyvendinti tik atlikus pirmąjį žingsnį - tinkamai nustačius nuteistųjų kriminogenines savybes. Kaip teigė anksčiau minėti autoriai D. A. Andrews ir J. Bonta (1990), intervencinės ir reabilitacijos priemonės pataisos namuose gali mažinti nuteistųjų recidyvizmo tikimybę tik tinkamai įvertinus teisės pažeidėjų kriminogeninius poreikius. Remiantis iš interviu dalyvių surinkta informacija, galima teigti, kad nuteistųjų rizikos vertinimas ir laisvės atėmimo bausmės individualizavimas nėra atliekamas sklandžiai, nuteistieji taip pat nėra motyvuoti pasinaudoti socialinės reabilitacijos darbuotojų ir psichologų pagalba dėl išreikšto nepasitikėjimo ir abejingumo pataisos įstaigose siūlomomis galimybėmis kreiptis į tam tikrus specialistus.

Nuteistųjų santykis su pataisos įstaigų pareigūnais

Atsižvelgiant į tai, kad su pataisos namų socialinės reabilitacijos darbuotojais nuteistieji dalyviai bendravo mažai, daugiau dėmesio interviu metu buvo skiriama nuteistųjų santykiams su įstaigos pareigūnais aptarti.

Nuteistųjų buvo teiraujamosi apie jų santykius su būrio viršininku, kuris taip pat yra svarbi socialinės reabilitacijos figūra, sudaranti ir prižiūrinti nuteistųjų socialinės reabilitacijos plano vykdymą¹⁸. Tačiau interviu dalyvių pasakojimai apie santykį su savo būrio viršininku buvo įvairūs, dažniau geri santykiai buvo akcentuojami kaip išimtiniai atvejai:

¹⁸ Įstatyme *Dėl Individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo*, trečio skyriaus antrame punkte nurodoma, kad: *“Individualų socialinės reabilitacijos planą sudaro ir jo įgyvendinimo priežiūrą vykdo pataisos įstaigų socialinės reabilitacijos skyrių būrių viršininkai (toliau – būrio viršininkas), tvirtina – įstaigos direktorius arba jo įgaliotas asmuo.”* . 2015. 2015-08-26 TAR, Nr. 13017.

„<...>aš kelis viršininkus turėjau, tai su viena gerai sutarėm, o dar kitas toks buvo, tai tik žiūrėdavo už ką nubausti.” 4(D)

„<...> buvo tokia viršininkė, tai ji būdavo ir taip pakalbindavo. Pakalbėdavom kartais. <...> aš keturis (būrio viršininkus) išvis turėjau. Nu nieko jie blogo nedarė, bet nemalonūs buvo. Nurodinėdavo jie ten, moralus skaitydavo. Niekas jų klausytis užtat nenorėjo. 9(I)

„Su paskutiniu tai neblogai, būdavo pasitaikydavo visokių. <...> neįdomu jiems ten tavo tos problemos, paprasčiau nuobaudą skirt būdavo. <...> Su manim tai būdavo, kad pasišneka, bet iš jų tonas eidavo, kad tu ne žmogus esi.” 7(G)

Ankstesnėje darbo dalyje taip pat teko aptarti, kad Lietuvos pataisos namuose dirbantys pareigūnai turi prisidėti prie nuteistųjų socialinės reabilitacijos įgyvendinimo, palaikydami pozityvius santykius su nuteistaisiais. Pataisos pareigūnų veiklos įstatyme numatoma, kad pataisos įstaigos pareigūnas, atlikdamas dinaminę priežiūrą, turi prisidėti prie nuteistųjų resocializacijos, teikti socialinę pagalbą, užtikrinti ne tik saugumą, bet ir ginti žmogaus orumą, bei savo prosocialaus elgesio pavyzdžiu daryti įtaką bausmę atliekantiems teisės pažeidėjams (LR pataisos pareigūnų veiklos įstatymas, 2018). Tačiau interviu dalyvavę asmenys apie pataisos namų pareigūnus buvo labiau linkę kalbėti kritiškai, vienas iš dalyvių pateikė ir labai konkrečias, nepasitikėjimą pareigūnais sąlygojusias aplinkybes:

„<...> per „kovidą”(Covid-19) lauke stovėjom ir vienas žmogus nugriuvo, pradėjo jam iš burnos putas eit. Mes šaukėm pareigūnus, tai jie tik po kažkur 20 min. sureagavo, iš karto netikėjo, galvojo, kad koks „apsivartojęs”. 5(E)

Interviuojamasis, pasakodamas apie savo patirtį pataisos namuose taip pat tikino, kad kai kurie pareigūnai buvo linkę bauginti nuteistuosius dėl raštiškų skundų teikimo:

„<...> Bet ten mes ir skundų jokių rašyt negalėjom, komisijos eidavo ir mes nieko nesakydavom, nes jeigu pasiskųs tai „užmūrys”. <...>Sakydavo, renkiesi daiktus ir į izoliatorių. 5(E)

Kiti tyrimo dalyviai teigė su pareigūnais palaikantys tik formalius ryšius. Interviuojamieji taip pat nebuvo linkę kreiptis į pareigūnus dėl pataisos namuose jiems iškylančių sunkumų ar problemų:

„<...>neįdomu jiems ten tavo tos problemos, paprasčiau nuobaudą skirt būdavo.” 7(G)

„Nu kokios tos problemos, nu bet ne, ne, tikrai nesikreipdavau. Žinau kad niekas ten nesikreipė.” 1(A)

Pasiteiravus kodėl niekas nesikreipdavo pagalbos į įstaigos pareigūnus, keli dalyviai išreiškė nepasitikėjimą, nurodydami, kad:

„Niekas nesikreiptų, patikėkit. Man tai atrodo, kad tie pareigūnai ten patys tą kontrabandą „varinėjo”. 3(C)

„Ten turbūt jie (nuteistieji) buvo tarpusavyje susitarę ir su tais apsaugos pareigūnais, bijojo žmonės skystis.“ 9(I)

Verta atkreipti dėmesį, kad nuteistųjų nepasitikėjimą pareigūnais iš dalies įtakojo požiūris, kad apsaugos darbuotojai gali bendradarbiauti su pataisos namuose vyraujančia nuteistųjų subkultūra. Taip pat keli dalyviai nurodė, kad kreipimasis į pareigūnus gali užtraukti kitų nuteistųjų nepasitenkinimą:

<...> aš sakau, norėjau problemų nesidaryt, ramiai laiką savo atbūt ir greičiau išeiti. 10(J)

Pasiteiravus kodėl pasisakius įstaigos pareigūnams, gali kilti problemos, interviuojamasis atsakė:

Nu tai, kad ten visi vieni kitus gi pažįsta, pasiskūsi, sužinos, tai paskui maža ką padaryti gali.

<...> tai ar sumuša, ar pinigų reikalauja paskui. Jau tada ramaus gyvenimo tau ten nebūtų. 10(J)

Kitas interviuojamasis teigė:

„ <...> Nu tokios „paniatkės“, kaip čia jum pasakyt, nuostatos tokios. Man asmeniškai tai tikrai ten nebuvo kažkokių problemų dėl ko ten kreiptis reikėtų.“ 1(A)

Iš tyrimo dalyvių surinkta informacija leido daryti prielaidą, kad tarp nuteistųjų ir pataisos įstaigų pareigūnų nėra palaikomi pozityvūs, prosocialias vertybes puoselėjantys santykiai. Nors dinaminės priežiūros principas (BVK 2002, 8 str. 1p.) numato pareigūnų išitraukimą į nuteistųjų socialinės rehabilitacijos įgyvendinimą, laisvės atėmimo bausmę atlikę asmenys dažniau išreiškė jautę pareigūnų abejingumą bei teigė pataisos pareigūnais nepasitikėję.

Nuteistųjų santykiai su kitais nuteistaisiais

Interviuojamųjų taip pat buvo prašoma papasakoti apie jų santykius su kitais nuteistaisiais, atsižvelgiant į kolektyvinio kalinimo sąlygas, vyraujančias visuose Lietuvos pataisos namuose, buvo teirujamasi ir apie asmenų saugumo pojūtį, atliekant bausmę. Apklaunami asmenys nurodė, kad gyvenamosiomis patalpomis jie dalindavosi su kitais nuteistaisiais, kurių skaičius vienoje patalpoje svyravo nuo 6 iki 21 asmens. Nepaisant tankaus apgyvendinimo, interviu dalyvavę nuteistieji nurodė jautęsi saugūs, tačiau patikino, kad saugumo jausmas yra sąlyginis, priklausantis nuo įvairių veiksnių, pavyzdžiui pačio asmens charakteristikos:

„Viskas nuo paties žmogaus priklauso, jei nesąmonių nedarai, tai normaliai ir gyveni. Aš pats tai pakankamai saugiai jaučiausi, nesidariau problemų sau.“; 3(C)

Pasitikslinus ką reiškia „nedaryti nesąmonių“, asmuo paaiškino :

„Jei įsiskolinęs pavyzdžiui esi, skundikų kur „ožiais“ vadina irgi niekas nemėgsta, nu visko būna. Būna kad žmogus nepritampa ir viskas, ten tokių yra kur niekada ir nepritaps, per visą gyvenimą“. 3(C)

Taip pat konfliktai tarp nuteistųjų galėjo kilti ir dėl atlikto nusikaltimo pobūdžio:

„<...> aš esu teistas už <...>, tai visai kas kita nei būti pedofilu ir prievartautoju, supraskit, nu netoleruoja ir kiti (nuteistieji) tokių žmonių, tai va jiem ir būna ten sunku.” 4(D)

Visi interviuojamieji taip pat nurodė, kad į pataisos namus patekę nuteistieji privalo prisitaikyti prie tam tikros subkultūros, vyraujančios tarp bausmę atliekančių asmenų. Visi tyrimo dalyviai patvirtino, kad tarp nuteistųjų egzistuoja griežta hierarchija, lėmusi įvairius gyvenimo aspektus, pavyzdžiui:

„Tie varguoliai (žemam statusui priskiriami nuteistieji) visada turėdavo laukti kada į valgyklą sueis tie pagrindiniai. Pareigūnai kažkada bandė kištis, sakė, kad visi čia vienodi, bet tai nieko nepakeitė. Tie varguoliai turėjo tuomet išvis neit į valgyklą, kol ten pirmi nenuėjo pagrindiniai (aukštam statusui tarp nuteistųjų priskirti asmenys).” 4(D)

Ten gi sava mafija <...> taigi įsivaizduokit, ten reketuodavo, už lovą pavyzdžiui mokėt liepdavo. Baisu su kokiais žmonėm ten gyvent reikėdavo. 9(I)

Tyrimo dalyvavę asmenys taip pat akcentavo, kad nepaisant griežtų draudimų ir pareigūnų kontrolės, nuteistiesiems tarpusavyje pavykdavo apsirūpinti įvairiais draustiniais daiktais, pavyzdžiui telefonais, narkotinės medžiagos, alkoholiu:

„Taigi aš ne pirmą kartą ten, ir taip viskas aišku, kad yra ten ta subkultūra, pareigūnai mažai kišasi. Viską tie nuteistieji viduje turi ir telefonus ir alkoholį. Ten įsivaizduokit, gali į tualetą užeit, o ten nuo narkotikų apsvaigęs guli žmogus... Ten degradavimas vyksta, ne jokios ne pataisos.” 8(H)

„Visada ten vartojo ir vartos. Visur kur buvęs esu, vartojo. Ir apsaugininkai žinodavo šitą dalyką, bet kodėl jie nesikišdavo, tai nežinau. Gal bijodavo, o gal jiem užmokėta ten būdavo, nežinau, tikrai nežinau. “ 9(I)

„Nu dėl narkotikų paprastai, matydavau ten ir kontrabandos ir alkoholio, tai va reikia į tokius dalykus nelyst, jei nori greičiau išeit.” 3(C)

„Ten kai jiem (nuteistiesiems) nėra kas daryt, tai jie visokias nesąmones daro, ir narkotikus vartoja, geria ir azartinius žaidimus lošia.” 6(F)

Taip pat interviuojamieji neneigė, kad tarp nuteistųjų pasitaikydavo ir smurto atvejų:

„<...> ten visko būdavo, būdavo kad ir susimuša, mačiau kaip žmogų ir ant neštuvų išneša”. 1(A)

Nors laisvės atėmimo bausmę atlikę interviu dalyviai, nurodė, kad pataisos įstaigoje jie geriau sutarė su kitais nuteistaisiais, tačiau dauguma dalyvių teigė kitais nuteistaisiais nepasitikėję:

„Nu šiaip sutarėm geriau su kitais nuteistaisiais, bet iki pasitikėjimo tai man atrodo ten toli

buvo.” <...> *Matydavau, kad yra ten narkotikų, svaiginasi ten žmonės. Tai vat ir iš kur tas pasitikėjimas tada.* 6(F)

„Nu žinot, sunku pasakyti. Turbūt su kitais (nuteistaisiais) mes geriau sutarėm, bet ten visko būdavo, aš tiesiog ne toks kad skūsčiausi ar ten dejuot būčiau linkęs. Gerai viskas man ten buvo, gyent galima.“ 8(H)

„Nebendravau ten žinokit aš daug su niekuo. Nu gal sakyčiau kitais nuteistaisiais, vis tiek kartu gyvenom. Bet ten nesvarbu keliese gyvenė, ten tokia vienatvė slegia.“ 1(A)

Remiantis interviu metu surinkta informacija, galima teigti, kad nuteistųjų subkultūra pataisos namuose sąveikauja su tam tikrais nuteistųjų kriminogeniniais veiksniais, pavyzdžiui psichoaktyvių medžiagų vartojimo įpročiais. Taip pat, saugumo jausmas pataisos namuose nėra užtikrinamas visiems laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems, ko pasekoje, autorių Tartaro, Levy (2014) teigimu, yra apsunkinamos ir socialinės reabilitacijos įgyvendinimo sąlygos.

Nuteistųjų socialinių santykių palaikymo galimybės su šeimos nariais bei artimaisiais

Atliekant tyrimą taip pat buvo domimasi nuteistųjų galimybe palaikyti ryšius su už įstaigos ribų esančiais šeimos nariais, artimaisiais. Reikia pastebėti, kad visi tyrime dalyvavę asmenys nurodė esantys iš Vilniaus, tačiau daugeliui laisvės atėmimo bausmę teko atlikti kitame mieste. Tyrimo dalyviai pripažino, kad su artimaisiais daugiau bendravo telefonu:

„<...> *dažniau tai susiskambindavom. Bet būdavo, kad ir aplankydavo. Aišku, jeigu nėra ko važiuot, nieko perduot nereikia, ypač dabar va kai karantinas, tai mažai matėmės visai.*” 3(C)

„*Daugiau susiskambindavom, bet kai būdavo proga tai ir lankydavo. Čia gi ne toks didelis atstumas nuo to Vilniaus iki Kauno.*” 2(B)

„<...> *reguliariai skambindavomės. Atvažiuot tai gal mažiau galėdavo, nors atvažiuodavo jeigu būdavo proga.*” 4(D)

„*Lankyt tai nelankydavo daug. Mes jeigu pašnekėti tai telefonu, ten daugiau tų skambučių tada duodavo.*” 6(F)

Dauguma tyrimo dalyvių nurodė, kad su artimaisiais dažniau bendravo telefonu, ir tam tikrais atvejais praleisdavo fizinio pobūdžio pasimatymus. Tokiomis aplinkybėmis prastėja nuteistųjų socialiniai ryšiai, ypač tų nuteistųjų, kurių artimieji negali atvykti į apsilankymus dėl tam tikrų finansinių priežasčių ar laiko stygiaus.

Remiantis surinkta informacija, galima teigti, kad Lietuvos pataisos namuose nuteistiesiems trūksta pozityvių socialinių ryšių palaikymo, kurie galėtų padėti mažinti asocialias teises pažeidėjų savybes. Reikia atkreipti dėmesį, kad dėl reto kontakto su artimaisiais, bei

nepasitikėjimo pataisos įstaigų pareigūnais, nuteistieji daugiausiai socializuojasi su kitais bausmę atliekančiais asmenimis. To pasekoje pataisos namų aplinkoje, ypač kolektyvinio kalinimo sąlygomis, susidaro palankios aplinkybės formuoti nuteistųjų subkultūroms, kurių asocialūs požymiai per interakciją gali būti perduodami ar pastiprinami nuolatinio kontakto metu.

Pataisos namų gyvenamoji aplinka

Paprašyti papasakoti apie pataisos namų gyvenamąsias sąlygas, visi tyrimo dalyviai atkreipė dėmesį į kolektyvinio kalinimo keliamus nepatogumus:

„Tai nelengva buvo. Ypač dėl švaros, nes gi tvarkytis tai patys turėdavome, o ne kiekvienas norėdavo. Sunku su tiek žmonių vienoj vietoj, vistiek. Net ir su „normaliais“ sunku būtų, o čia visokių pasitaiko.“ 6(F)

„Nepavydžiu tiems, kam ten ilgai dar liko „sėdėti“. Sienos teka, purvina, mažai vietos. Per karantiną buvom kilnojami į skirtingas patalpas, kur jokių sąlygų išvis nebuvo, kaip gyvuliai suvaryti buvom. Bet tai žinokit pasipelno iš to žmones, skundus masiškai rašo.“ 4(D)

„Kaip ten jausies, vietos mažai, daryt kas nėra, nu tikrai niekam nelinkėčiau ten pakliūt.“ 7(G)

Kai kurie interviu dalyviai pasakojo apie itin blogas gyvenamųjų patalpų sąlygas, ne tik žeminančias asmens orumą, bet ir keliančias pavojų žmonių sveikatai:

„<...>Tai jūs įsivaizduotik, turėdavome naudotis tualetais, nebuvo kaip prisidengt, net užuolaidų nepakabino, vieni kitus matydavom! O kambariuose ant sienų, lovose buvo pilna blakių! Jie ten paskui purškė kažkokia chemija, tai nuo jos mum patiem bloga darydavosi.

<...>” 2(B)

„Ten kambariai nežmoniškom sąlygom, buvo toks jaunas, sveikas vyras atsiųstas, švარიom gražiom kojom, tai po vasaros jūs būtumėt jį pamatę - visos kojos kruvinos nuo blakių. Ten net sienos buvo kraujuotos, mes jas daužydavom, bet tai gi jų taip neišnaikinsi. Baisu kas ten darėsi.“ 5(E)

„<...>ten gi ir tų blakių būdavo, vasarą labai daug. Nors purkšdavo jas, bet jokio skirtumo nebuvo.“ 3(C)

Tokios aplinkybės neatitinka Europos kalėjimų taisyklių nuostatų, kuriose teigiama, kad gyvenimo sąlygos laisvės atėmimo bausmės metu turi užtikrinti pagarbą žmogaus orumui¹⁹. Tokiomis sąlygomis nėra įgyvendinamas ir normalizacijos principas, numatytas Europos kalėjimų taisyklių (2006), pirmos dalies, penktame punkte, kuriuo numatoma, kad gyvenimas

¹⁹ Ministrų Komiteto rekomendacijos šalims narėms. 2006. „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ Nr. R (2006)2. (II d. 18.1p.)

laisvės atėmimo bausmės metu turėtų kaip įmanoma labiau priartėti prie pozityvių gyvenimo visuomenėje aspektų.

Užimtumo galimybės laisvės atėmimo bausmės metu

Turiningo laisvalaikio trūkumą vienareikšmiškai paliudijo visi tyrime dalyvavę asmenys, nepriklausomai nuo pataisos namų, kuriuose jiems teko atlikti bausmę. Teiraujantis apie laisvalaikio galimybes, interviuojamieji nurodė, kad dauguma nuteistųjų naudojami galimybėmis išeiti į lauką, pabendrauti su kitais nuteistaisiais, sportuoti. Paklausti ką veikė laisvalaikiu, dalyviai dažniau reišė tam tikrą nusivylimą:

„<...> Nu kad nepasakyčiau, kad buvo to laisvalaikio. Nu tiesa, kiti žinau sportuodavo, aš tai kai dirbau, pas mane tiek nebuvo jėgų. Aš eidavau pavaikšėiot po kiemą, oro kvėpuodavau gryno.“ 8(H)

„Aš sportavau. Daugiau ten nėra kas daryti. Ten daugiausiai ką gali tai būti tik pats vienas su savom mintim, gali visą gyvenimą apgalvot, ten tik tam ir yra laiko“. 1(A)

„Nu ką ten veiksi, aš būdavo gulėdavau, va su draugais ten bendravom, vaikšėiot eidavom kai išleisdavo. Nu nieko ten, tikrai nieko gero nenuveiksi. Lauki kada greičiau laikas praeis ir viskas.“ 10(J)

Kitas tyrime dalyvavęs asmuo taip pat išreiškė nepasitenkinimą dėl veiklos trūkumo, ypač akcentuodamas, kad dėl užimtumo trūkumo nuteistieji ima elgtis neadekvačiai:

„<...> nu jūs supraskit, o ką ten žmonėm daryt? Va paskutinį kartą televizorius net išnešt norėjo, tai ką ten tiem žmonėm (nuteistiesiems) veikt? Tai užtat ir vartoja narkotikus, azartinius žaidimus žaidžia, jokia pataisa ten nevyksta“. 5(E)

Pataisos namuose dirbė asmenys pozityviai vertino šią galimybę, nors pripažino, kad darbas neperspektyvus, fizinio pobūdžio, o jo metu tyrimo dalyviai teigė neišmokę jokių naujų įgūdžių. Paprašyti papasakoti kaip vertina darbo galimybę laisvės atėmimo bausmės metu, tyrimo dalyviai teigė, kad net ir norintys įsidarbinti pataisos namuose, ne visada gali tai padaryti:

„<...> tikrai ne kiekvienas kas nori, ten gali dirbt. Mane ten jau pažinojo, tai ir priėmė per pažįstamus.“ 3(C)

Pasiteiravus interviuojamųjų apie galimybę pataisos namuose užsidirbti ir susitaupyti lėšų, dalyviai skeptiškai vertino tokią galimybę:

„Taigi ten centus moka už tą darbą, nei susitaupysi nei ką, o sveikatą tik atiduodi. Darbas tai fizinis, nelengvas, o praktiškai tu pats nieko iš to negauni.“ 4(D)

Tačiau dauguma teigiamai vertino galimybę dirbti laisvės atėmimo bausmės metu, darbą įvardydami kaip alternatyvių laiko praleidimo būdą:

„Nu taip tai man patiko kad darbą turėjau, nenorėjęs būčiau visom dienom nieko nedarydamas prasėdėt.” 8(H)

Ten visi nori dirbt, bet gi nėra vietų, nėra sąlygų. Kai dirbi, turi kuom užsiimt, mintys visokios nelenda, laikas greičiau eina. 2(B)

Taip pat verta pastebėti, kad apie galimybę dirbti interviuojamieji atsiliepė daug pozityviau, nei apie švietimo programas, į kurias dalyvių požiūris buvo gana skeptiškas. Tyrimo dalyviai dažniausiai išreiškė nusivylimą švietimo programomis:

„<...>Mokytis tai man irgi siūlė, bet geriau dirbt, tai nors pinigų moka. Nu o mokytis neapsimoka ten, visos profesijos labai prastos, nenorėčiau aš ten nieko mokytis.” 1(A)

„<...> nu va mokytis bandžiau, bet sakau, ten nieko neišmoksi, tik lapą davė, kad išklaudyta, o realiai nieko nemoku. Aš ten suvirinimo turėjau mokytis, taip nieko ir neišmokau. Nieko ten neparodė mums, mes prastovėdavom, pakalbėdavom ir išeidavom. 5(E)

Pasitaikė ir tokių tyrimo dalyvių, kurie pataisos namuose išreiškė norą mokytis, tačiau teigė, kad tam nebuvo galimybės:

„Norėjau mokytis profesijos, bet jau nebuvo vietų, tai dėl toėjau dirbt, nors nelabai norėjau. <...> 4(D)

Apibendrinant šią dalį, galima teigti, kad pataisos namuose bausmę atlikę interviu dalyviai reiškė bendrą nusivylimą dėl užimtumo galimybių pataisos įstaigose. Galimybę dirbti pataisos namuose interviuojamieji labiau vertino kaip alternatyvų laiko praleidimo būdą, tačiau dalyviai taip pat teigė darbo metu neįgavę naujų įgūdžių, o dėl mažo darbo užmokesčio, neturėję galimybės susitaupyti lėšų gyvenimui po bausmės. To pasekoje darbas pataisos namuose buvo daugiau orientuotas į užimtumą bausmės atlikimo metu, tačiau neturėjo ilgalaikės perspektyvos po bausmės atlikimo. Ankstesniame šio darbo skyriuje jau teko aptarti autoriaus M. Sh. D. Bushway (2003) atliktas prielaidas, kad nuteistųjų recidyvizmo rizikos mažinimui įtakos gali turėti tik toks pataisos namuose organizuojamas darbas, kuris būtų orientuotas į ilgalaikius tikslus bei švietimą, suteikiantį nuteistajam įrankius lengviau integruotis į darbo rinką po bausmės.

Apie mokymosi galimybes Lietuvos pataisos namuose interviuojamieji dažniau kalbėjo skeptiškai, reiškė abejones ne tik dėl mokslo kokybės, bet ir dėl siūlomų nepatrauklių profesijų, kurios daugiau buvo orientuotos į fizinio pobūdžio, nepaklausias profesijas, todėl šiame kontekste bausmę atlikusiems interviuojamiesiems darbas atrodė esanti naudingesnė veikla, kadangi tai leisdavo ne tik gauti bent minimalias pajamas, bet ir pajavairinti kasdienybę, greičiau praleisti bausmės laiką. Nors nuteistųjų užimtumas pataisos namuose laikomas viena iš nuteistųjų pataisos priemonių, turinčių padėti mažinti teisės pažeidėjų pakartotinių nusikaltimų riziką,

atsižvelgiant į tyrimo metu surinktą informaciją, galima teigti, kad nuteistųjų užimtumas Lietuvos pataisos namuose neturi reikšmingos įtakos nuteistųjų elgesiui po laisvės atėmimo bausmės atlikimo.

Apibendrinimas

Nors laisvės atėmimo bausme siekiama ne tik nubausti, bet ir padėti nuteistiesiems pakeisti elgesį taip, kad po bausmės savo tikslų jie galėtų siekti prosocialiais būdais, vis dėl to, remiantis atlikto interviu duomenimis, šiuo metu Lietuvos pataisos įstaigose nesudaromos resocializacijai tinkamos sąlygos. Prosocialių ryšių trūkumas pasireiškia ne tik dėl itin ribotų galimybių bendrauti su šeimos nariais, bet ir dėl to, kad nuteistieji nepalaiko pozityvių ryšių su įstaigos personalu, nepasitiki apsaugos pareigūnais, mažai bendrauja su resocializacijos darbuotojais bei psichologais. Pataisos namuose nuteistieji daugiausiai bendrauja su kitais nuteistaisiais, turi prisitaikyti prie neformalios subkultūros, jos taisyklių. Ypač kolektyvinio kalnimo sąlygomis subkultūrų formavimosi procesui pataisos įstaigose yra sudaromos palankios sąlygos. Remiantis Shaws ir McKay (1977) dezorganizacijos teorija, aplinkoje, kurioje nėra alternatyvių socialinių ryšių palaikymo galimybių, asocialios vertybės, pažiūros bei elgesys grupėje ima plisti kaip norma. Diferencinės asociacijos teorijos autoriai taip pat yra pastebėję, kad asocialus elgesys gali būti išmokstamas per interakciją su aplinka. Lietuvos pataisos įstaigose paplitęs tam tikras asocialus elgesys, ypač psichoaktyviųjų medžiagų vartojimas. O asocialių pažiūrų formavimąsi lemia blogi santykiai su įstaigos apsaugos pareigūnais, sąlygojantys neigiamas pažiūras į teisėsaugą. Tokios aplinkybės yra palankios nuteistųjų kriminogeninių veiksmų stiprinimui, tai ypač svarbu ir dėl to, kad nuteistieji mažai bendrauja su socialinės rehabilitacijos specialistais ir neįsitraukia į socialinei rehabilitacijai skirtas programas, kurios turėtų padėti nuteistiesiems dekonstruoti tam tikras asocialias pažiūras arba elgesį.

Kritinės kriminologijos autoriai, tokie kaip E. Goffman (1961), G. Sykes (1965) iš esmės kritikavo laisvės atėmimo bausmę kaip ne tik nemažinančią, bet ir prisidedančią prie nuteistųjų recidyvinio elgesio pastiprinimo. Nors tam tikromis pataisos priemonėmis Lietuvoje yra siekiama mažinti tokio pobūdžio bausmės žalą, nuteistieji reiškia nusivylimą darbo bei mokslo galimybėmis pataisos įstaigose, kurias laiko neperspektyviomis ir nesitiki šios veiklos metu išmokti įgūdžių, reikalingų prosocialiam gyvenimui po bausmės atlikimo. Taip pat, laisvės atėmimo bausmę atlikę interviu dalyviai išreiškė nepasitenkinimą pataisos įstaigų kalnimo sąlygomis, kurios tam tikrais atvejais ne tik žemino orumą, bet ir kėlė grėsmę sveikatai. Neperspektyvus, fizinio pobūdžio užimtumas, ypač darbas, kuris nuteistiesiems gali būti skiriamas privalomai, bei orumą žeminančios gyvenimo sąlygos sąveikauja su nuteistųjų

stigmatizacijos ir kalinio etiketės internalizavimo procesu (Sykes 1965), todėl po bausmės nuteistasis gali būti nesuinteresuotas siekti savo tikslų prosocialiais būdais ne tik dėl įgūdžių trūkumo, bet ir dėl įsitikinimo, kad bausmę atlikęs asmuo nėra prosocialios visuomenės dalis.

IŠVADOS

Remiantis literatūros, antrinių šaltinių analize bei savarankiškai atliktu žvalgomoju kokybiniu tyrimu, yra atliekamos šios išvados:

- Dar devynioliktame amžiuje iškeltas bausmių individualizavimo principas yra svarbus ir šiandieniniame kontekste, tačiau Lietuvos bausmių sistemoje, turinčioje „masinio kalinimo“ požymių, bausmės individualizavimas yra apsunkintas ir nevyksta sklandžiai. Rizikos vertinimas ir individualus bausmės planas nėra sudaromas visiems, į pataisos namus atvykusiems nuteistiesiems, o pataisos priemonės taikomos, neatsižvelgiant į individualius nuteistųjų poreikius.
- Nors Lietuvoje yra aprobuotos tinkamos rizikos vertinimo programos, kuriomis galima nustatyti nuteistųjų nusikalstamo elgesio riziką, recidyvizmo prevencijos įgyvendinimui pataisos namuose trukdo griežtas įstaigų režimas. Griežtos dienotvarkės sąlygomis nuteistieji praranda autonomiją bei savarankiško gyvenimo įgūdžius, o socialinė rehabilitacija, grįsta socialinių įgūdžių ugdymu, yra apsunkinama dėl ribotų prosocialių ryšių palaikymo galimybių, ypač su šeimos nariais bei artimaisiais, kurie galėtų palengvinti nuteistųjų adaptaciją visuomenėje po bausmės atlikimo.
- Empirinio tyrimo metu surinkta informacija atskleidė, kad Lietuvos pataisos namuose, tarp nuteistųjų yra susiformavusios tarpusavio taisyklės ir hierarchija, vis dar paplitusi draustinų medžiagų vartojimo praktika. Dėl alternatyvių ryšių palaikymo stokos, nuteistieji daugiausiai bendrauja tarpusavyje, o dėl kolektyvinio kalinimo susidaro palankios sąlygos nuteistųjų subkultūrų formavimuisi. Remiantis diferencinės asociacijos teorija, galima teigti, kad šiandieninė Lietuvos pataisos įstaigų socialinė mikroatmosfera yra palanki nuteistųjų asocialių pažiūrų ir asocialaus elgesio formavimuisi bei pastiprinimui.
- Lietuvos pataisos įstaigose nėra įgyvendinamas Europos kalėjimų taisyklėse numatytas normalumo principas, remiantis tyrimo rezultatais, Lietuvoje kalinimo sąlygos tam tikrais atvejais ne tik žemina žmogaus orumą, bet ir kelia pavojų sveikatai. Tokios sąlygos neatitinka Europos kalėjimų taisyklėse reglamentuojamų standartų ir prisideda prie teisės pažeidėjų stigmatizacijos proceso.

- Lietuvos pataisos įstaigose nuteistiesiems siūlomas darbas yra žemos kvalifikacijos, fizinio pobūdžio, neorientuotas į ilgalaikius tikslus, o dirbantys nuteistieji negauna naujų įgūdžių ir darbą vertina tik kaip alternatyvų bausmės laiko praleidimo būdą. Dėl šios priežasties nėra didinamos teisės pažeidėjų galimybės po bausmės integruotis į darbo rinką ir savo tikslų siekti teisėtais būdais.

Šio darbo metu pasitvirtino tezė, kad Lietuvos pataisos įstaigose trūksta prosocialių ryšių palaikymo galimybių, kurios padėtų nuteistiesiems socialiai reabilituotis ir po bausmės atlikimo integruotis į visuomenę. Taip pat, neformalioms nuteistųjų subkultūroms palankus pataisos įstaigų mikroklimatas sąveikauja su teisės pažeidėjų kriminogeniniais veiksniais, tokiais kaip psichoaktyvių medžiagų vartojimas, asocialių pažiūrų į teisėsaugą formavimasis, kurie sąlygoja nuteistųjų recidyvistinį elgesį. Darbo metu taip pat pasitvirtino tezė, kad laisvės atėmimo bausmės metu nuteistieji neįgauna įgūdžių, reikalingų resocializacijai, o tai sąlygoja teisės pažeidėjų recidyvizmo galimybę po bausmės atlikimo.

Literatūros sąrašas

1. Alschuler, A. W. 2003. The Changing Purposes of Criminal Punishment: A Retrospective on the Past Century and Some Thoughts about the Next. *The University of Chicago Law Review*, vol.70, nr. 1.
<https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5148&context=ucilrev>
[žiūrėta 2021m. balandžio 4 d.]
2. Andrews, D. A. Bonta, J. 1994. *The psychology of criminal conduct*. Cincinnati, OH : Anderson Pub.
<https://archive.org/details/psychologyofcrim0000andr> [žiūrėta 2021m. gegužės 3 d.]
3. Asencio, K., Burke, P.J. 2011. Does incarceration change criminal identity? A synthesis of the labeling and identity theory perspective on identity change. In *Sociological Perspectives*, vol. 54(2), 163-182.
<http://rsp-lab11.ucr.edu/Papers/11.pdf> [žiūrėta 2021m. gegužės 4 d.]
4. Akers, R. L., Sellers, Ch. S. 2004. *Criminological Theories*. New York: Oxford University Press.
<https://archive.org/details/criminologicalth00rona/page/134/mode/2up> [žiūrėta 2021m. balandžio 1d.]
5. Butorac, K., Gracin, D., & Stanić, N. 2017. The challenges in reducing criminal recidivism. *Public Security and Public Order*, 2017 (18), 115-130.
<https://www.semanticscholar.org/paper/The-challenges-in-reducing-criminal-recidivism-Butorac-Gracin/ebe9067c6c5555b0c926a0d65203dfbf89f216ad> [žiūrėta 2021m. gegužės 7d.]
6. Balafoutas, L., García-Gallego, A., Georgantzis, N. et al. 2018. Rehabilitation and social behavior: Experiments in prison. *Games and Economic Behavior*, vol. 119, 148-171.
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0899825619301551#!>
[žiūrėta 2021m. balandžio 12 d.]
7. Baldursson, E.S., Karsikas, V., Kuivajärvi, K. 2009. *Nordic Prison Education – A Lifelong Learning Perspective*. Denmark: TemaNord.
<https://www.semanticscholar.org/paper/Nordic-Prison-Education-%3A-A-Lifelong-Learning-Langelid-M%C3%A4ki/e552f97ca9b42862407d787e62ba788c493dcff8>
[žiūrėta 2021m. gegužės 9 d.]
8. Bernburg, J.G., Krohn, M.D., Rivera C.J. 2006. Official Labeling, Criminal Embeddedness and Subsequent Delinquency: A Longitudinal Test of Labeling Theory. In *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol.43(1), 67-88.
https://www.researchgate.net/publication/258155598_Official_Labeling_Criminal_Embeddedness_and_Subsequent_Delinquency_A_Longitudinal_Test_of_Labeling_Theory
[žiūrėta 2021m. gegužės 2 d.]

9. Bernburg, J. G. 2019. Labeling Theory. In Krohn, M.D., Hendrix, N., Hall, G. P., Lizotte A. J. 2019. *Handbook of Crime and Deviance, Second Edition*. Switzerland: Springer Nature.
https://www.researchgate.net/profile/Jon_Bernburg/publication/336312509_LABELING_THEORY/links/5d9b46e4458515c1d39d015c/LABELING-THEORY.pdf [žiūrėta 2021m. gegužės 2 d.]
10. Crewe B. and Laws, B. 2015. Subcultural Adaptations to Incarceration. *The Oxford Handbook of Prisons and Imprisonment*. Oxford University Press.
https://www.researchgate.net/publication/324797773_Subcultural_Adaptations_to_Incarceration [žiūrėta 2021m. balandžio 23 d.]
11. Christie, N. 2001. *Crime control as industry : towards gulags, Western style*. New York: Routledge.
<https://archive.org/details/crimecontrolasin00chri> [žiūrėta 2021m. balandžio 17 d.]
12. Durkheim, E. 2001. *Sociologijos metodo taisyklės*. Vilnius: Vaga.
13. Davis, L. M., Bozick. R., Steele, J. L., Saunders, J., Miles, J. N.V. 2013. *Evaluating the Effectiveness of Correctional Education*. USA: Raid Corporation.
https://www.researchgate.net/publication/265378123_Evaluating_the_Effectiveness_of_Correctional_Education_A_Meta-Analysis_of_Programs_That_Provide_Education_to_Incarcerated_Adults [žiūrėta 2021m. gegužės 1 d.]
14. Decker, S.H., Ortiz, N., Spohn, S., Hedberg, E. 2015 . Criminal stigma, race, and ethnicity: The consequences of imprisonment for employment. In *Journal of Criminal Justice*, vol. 43, 108-121.
https://www.researchgate.net/profile/Scott-Decker-2/publication/273207160_Criminal_stigma_race_and_ethnicity_The_consequences_of_imprisonment_for_employment/links/5a7d297da6fdccc013f52910/Criminal-stigma-race-and-ethnicity-The-consequences-of-imprisonment-for-employment.pdf [žiūrėta 2021m. kovo 18 d.]
15. Edwards, K.L. 2014. Prison Work: Transforming Identity and Reducing Recidivism. In Crow, M. S., Smykla, J. O. *Offender Reentry*. Sudbury, Massachusetts: Jones & Bartlett Learning.
<https://archive.org/details/offenderreentryr0000unse/page/56/mode/2up> [žiūrėta 2021m. gegužės 3 d.]
16. Goffman, E. 1961. *Asylums; essays on the social situation of mental patients and other inmates*. Garden City, N.Y: Anchor Books.
<https://archive.org/details/asylumsessaysons00goff> [žiūrėta 2021m. gegužės 9 d.]
17. Gertner, N. 2010. A Short History of American Sentencing: Too Little Law, Too Much Law, or Just Right. In *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 100(3), 191-194.
<https://www.sjsu.edu/people/james.lee/courses/soci152/s1/ajreading10labeling.pdf> [žiūrėta 2021m. balandžio 10 d.]

18. Yakhnenko, D., Sridhar, S., Fazel, S. 2019. *A systematic review of criminal recidivism rates worldwide: 3-year update*, Wellcome Open Research, 4:28.
http://www.antonioacasella.eu/nume/Yukhnenko_Sridar_Fazel_recidivism_2020.pdf
[žiūrėta 2021m. gegužės 3 d.]
19. *Individualaus socialinės reabilitacijos plano formos ir jo rengimo metodikos patvirtinimo įstatymas*.2015.2015-08-26, TAR, Nr. 13017.
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/711db6004c2d11e5a4ad9dd3e7d17706>
[žiūrėta 2021m. gegužė 6 d.]
20. Jacobs, L.A., Skeem, L.A. 2020. Neighborhood Risk Factors for Recidivism: For Whom do they Matter? In *American Journal of Community Psychology*, 67(1-2).
https://www.researchgate.net/publication/343399273_Neighborhood_Risk_Factors_for_Recidivism_For_Whom_do_they_Matter [žiūrėta 2021m. vasario 23d.]
21. Justickaja, S., Gavėnaitė, A. 2009. Recidyvinis nusikalstamumas: tyrimo galimybės ir perspektyvos Lietuvoje. Iš *Teisės problemos*, nr. 3 (65), p. 5-56.
<https://www.lituanistika.lt/content/24545> [žiūrėta 2021m. balandžio 19 d.]
22. Kubrin, Ch. E. 2009. Social disorganisation theory: then, now and in the future. In Krohn, M. D. et al. *Handbook of Sociology and Social Research*. Washington: Springer Science, Business Media.
https://www.researchgate.net/profile/Charis_Kubrin/publication/226975725_Social_Disorganization_Theory_Then_Now_and_in_the_Future/links/0046352bd092a9e742000000.pdf [žiūrėta 2021m. kovo 1 d.]
23. Kubrin, Ch. E., Weitzer, R. 2003. New Directions in Social Disorganization Theory. In *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40(4), 374-402.
https://www.researchgate.net/publication/255699203_New_Directions_in_Social_Disorganization_Theory [žiūrėta 2021m. kovo 26 d.]
24. *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas*. 2002.2002-06-27, Žin. Nr. 73-3084
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.171368/asr> [žiūrėta 2021m. gegužės 10 d.]
25. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*.2000. 2000-09-26, TAR, Nr. 89-2741.
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555> [žiūrėta 2021m. gegužė 10 d.]
26. *Lietuvos Respublikos pataisos pareigūnų veiklos įstatymas*.2018. 2018-06-29, TAR, Nr. 12055.
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/74a076b0834711e89188e16a6495e98c?jfwid=qjs00gf4z> [žiūrėta 2021m. gegužė 6 d.]
27. Muncie, J. 2010. Labeling, Social Reaction and Social Constructionism. In Chancer, L., Chesney-Lind, M., Nelken, D. et al. *Criminological Theory*. Los Angeles : Sage.
<https://archive.org/details/sagehandbookofcr0000unse/page/n7/mode/2up>
[žiūrėta 2021m. gegužės 5 d.]
28. Matsueda, R. L.2000. *Differential association theory*. University of Washington, Seattle.
<http://faculty.washington.edu/matsueda/courses/371/Readings/DA.pdf>

[žiūrėta 2021m. sausio 18 d.]

29. Matsueda R. L. 1982. Testing Control Theory and Differential Association: A Causal Modeling Approach. In *American sociological review*, vol. 47, 489-504.
<http://faculty.washington.edu/matsueda/Papers/Testing.pdf> [žiūrėta 2021m. balandžio 13 d.]
30. Maruna, S., Toch, H. 2005. The impact of Imprisonment On The Desistance Process. In Travis, J., Visher, C. *Prisoner Reentry and Crime*. New York : Cambridge University Press.
<https://archive.org/details/prisonerreentryc0000unse/page/n7/mode/2up>
[žiūrėta 2021m. gegužė 4 d.]
31. Maltz, M. D. 2001. *Recidivism*. Orlando, Florida: Academic Press.
<https://www.academia.edu/10061829/Recidivism> [žiūrėta 2021-05-02]
32. Nikartas, S. 2018. Daugiau probacijos, mažiau kalinių? Ar pagrįstas kalinių skaičiaus mažinimo lūkestis?. Iš *Jurisprudencija*, 25(2), p. 380–401.
<https://ojs.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/4964> [žiūrėta 2021m. balandžio 24 d.]
33. Petkus, A. 2001. Kriminalinė subkultūra ir jos įtaka recidyvizmui. *Jurisprudencija*, 20(12), 93-98.
<https://vb.mruni.eu/object/elaba:2706505> [žiūrėta 2021m. gegužės 1d.]
34. Parson, J. 2014. Addressing The Unique Challenges for Jail Reentry. In Crow, M. S., Smykla, J. O. *Offender Reentry*. Sudbury, Massachusetts: Jones & Bartlett Learning.
<https://archive.org/details/offenderreentryr0000unse/page/104/mode/2up>
[žiūrėta 2021m. gegužės 9 d.]
35. Paternoster, R., Bushway, Sh. 2009. *Desistance and the "Feared Self": Toward an Identity Theory of Criminal Desistance*. In *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 99(4), 1103-1156.
<https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=7339&context=jclc> [žiūrėta 2021m. balandžio 16 d.]
36. Paternoster, R., Bushway, Sh. 2009. The impact of prison on crime. In Raphael, S., Stoll, M.A. *Do Prisons Make Us Safer?* New York : Russell Sage Foundation.
<https://archive.org/details/doprisonsmakeuss0000unse/page/118/mode/2up>
[žiūrėta 2021m. balandžio 28 d.]
37. *Pataisos įstaigų ir tardymo izoliatorių vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo įstatymas*. 2020. 2020-01-21, TAR, Nr. 911.
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/a00b6ca03c8d11eabd71c05e81f09716>
[žiūrėta 2021m. gegužė 7 d.]
38. Sakalauskas, G., Jarutienė, L., Kalpokas, V., Vaičiūnienė, R. 2020. *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Vilnius: Žara.
<https://teise.org/wp-content/uploads/2020/03/Kalinimo-salygos.pdf>
[žiūrėta 2021m. gegužės 4 d.]

39. Sakalauskas, G. 2007. Įkalinimas Lietuvoje: praktika ir prasmė. Iš *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2(20), 122-134.
https://www.researchgate.net/publication/330705779_Įkalinimas_Lietuvoje_praktika_ir_prasme [žiūrėta 2021m. gegužės 7 d.]
40. Sakalauskas, G. 2014. Ką liudija didėjantis baudžiamasis represyvumas Lietuvoje? Iš *Kriminologijos studijos*, Nr. 2, p. 96-137.
<https://www.lituanistika.lt/content/61353> [žiūrėta 2021m. balandžio 18 d.]
41. Sakalauskas, G. 2015. Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos. Iš *Teisės problemos*, Nr. 2 (88), p. 5-52.
<https://teise.org/wp-content/uploads/2016/05/test.pdf> [žiūrėta 2021m. balandžio 18 d.]
42. Sarre, R. 2001. Beyond ‘What Works?’ A 25-year Jubilee Retrospective of Robert Martinsons Famous Article. In *Journal of Criminology*, vol. 34(1), 38-46.
https://www.researchgate.net/publication/241643475_Beyond_What_Works_A_25-year_Jubilee_Retrospective_of_Robert_Martinsons_Famous_Article [žiūrėta 2021m. balandžio 16 d.]
43. Shaws, R., McKay, D. 1977. Social Disorganisation. In *Crime and Justice Vol.1: The Criminal in Society*, 1977, New York: Basic Books.
<https://archive.org/details/crimejustice0001unse/page/n3/mode/2up> [žiūrėta 2021m. balandžio 28 d.]
44. Sampson, R. J., Laub, J. H. 1995. A Life-Course Theory of Cumulative Disadvantage and the Stability of Delinquency. In *Canadian Journal of Sociology*, vol.74(1), 1-29.
https://www.researchgate.net/publication/37711855_Crime_in_the_Making_Pathways_and_Turning_Points_Through_Life [žiūrėta 2021m. kovo 25 d.]
45. Sutherland, E. H., Cressey, D. R. 1978. *Criminology*. Philadelphia : Lippincott.
https://archive.org/details/criminology0000suth_w2x1/page/n5/mode/2up [žiūrėta 2021m. balandžio 18 d.]
46. Shawn D. Bushway. ”The Stigma of a Criminal History Record in the Labour Market” in J. P. May, K. R. Pitts. 2000. “Building Violence” Thousand Oaks : Sage Publications.
<https://archive.org/details/buildingviolence0000unse/page/n5/mode/2up> [žiūrėta 2021m. gegužė 9 d.]
47. Tartaro, Ch., Levy, M. P. 2014. Factors Associated With Recidivism among Reentry Program Participants in Jail Settings: Results and Recommendations. In Crow, M. S., Smykla, J. O. 2014. *Offender Reentry*. Sudbury, Massachusetts : Jones & Bartlett Learning.
<https://archive.org/details/offenderreentryr0000unse/page/124/mode/2up> [žiūrėta 2021m. balandžio 29 d.]
48. *Tipinės naujai atvykusių į patalpas įstaigą nuteistųjų adaptacijos programos ir Tipinės nuteistųjų integracijos į visuomenę programos patvirtinimo įstatymas*. 2004. 2004-05-24, Žin., Nr. 87-3192.
<https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.234296?jfwid=-je7i1szj2>

[žiūrėta 2021m. gegužė 7 d.]

49. Vaičiūnienė, R., Viršilas, V. 2017. *Laisvės atėmimo vietoje taikomų socialinės reabilitacijos priemonių sisteminė analizė, probleminiai taikymo aspektai*. Vilnius.
<https://teise.org/wp-content/uploads/2018/01/Vai%C4%8Di%C5%ABnuien%C4%97-Vir%C5%A1ilas.pdf> [žiūrėta 2021m. balandžio 6 d.]
50. Vaičiūnienė, R., Viršilas, V. 2018. *Socialinės reabilitacijos priemonių taikymo laisvės atėmimo vietose analizė: esamos praktikos tobulinimo perspektyvos*. Vilnius.
<https://teise.org/wp-content/uploads/2019/01/Socialine-reabilitacija-laisves-atemimo-vietose.pdf> [žiūrėta 2021m. balandžio 6 d.]

PRIEDAI

Priedas nr. 1

Interviu su laisvės atėmimo bausmę atlikusiais asmenimis.

DALYVIS 1 (A)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Ne, ne, tikrai nebuvo sudarytas. Pačioje pradžioje ir su psichologu net nebendravau, paskui tikrais.*

KL: Sakyki, bausmės metu jums teko lankytis elgesio keitimo programose, užsiėmimuose?

ATS: *Ten būdavo eidavom į programą keliese, tai visai patiko, daug galima apie save sužinoti.*

KL: Kelis kartus jums teko dalyvauti tokiuose užsiėmimuose? Kaip vertinate darbuotojų įsitraukimą ir norą jums padėti šių užsiėmimų metu?

ATS: *Žinokit kiek tai nepasakysiu, nedaug, nes aš dirbau ten po aštuonias valandas į dieną, tai nelabai ir laiko likdavo. Nu ką žinau, normaliai, pakalbėdavo ten ir viskas, bet man pačiam tai buvo įdomu, sakau, priverčia susimastyti.*

KL: Sakykit, o kokie bendrai santykiai dominavo su įstaigos pareigūnais? Bendraudavote tik formaliai, ar ir tiesiog pasikalbėdavote?

ATS: *Formaliai. Nu su būrio viršininke tai visai gerai sutarėm, su ja ir taip tiesiog pasišnekėdavom.*

KL: Gal ji jums rekomenduodavo dalyvauti pataisos namuose rengiamose programose?

ATS: *Taip taip! Į tą grupę tai ji rekomendavo eiti, tikrai naudinga buvo, patiko.*

KL: O su kitais pataisos namų pareigūnais kaip sekėsi bendrauti?

ATS: *Tai nelabai ten mes bendravo, tik formaliai kaip jūs sakėt.*

KL: Sakykit, o jeigu kildavo kažkokios problemos, kas padėdavo jums jas spręsti? Kreipdavotės į pareigūnus pagalbos?

ATS: *Nu ne žinokit, niekas ten nesikreipdavo. Savas tas problemas visi patys spręsdavo.*

KL: Bet sakėt su būrio viršininke neblogai sutarėt, į ją irgi nesikreipėte?

ATS: *Nu kokios tos problemos, nu bet ne, ne, tikrai nesikreipdavau. Žinau kad niekas ten nesikreipė.*

KL: O gal žinote kodėl taip?

ATS: *Nu tokios “paniatkės”, kaip čia jums pasakyt, nuostatos tokios. Man asmeniškai tai tikrai ten nebuvo kažkokių problemų dėl ko ten kreiptis reikėtų.*

KL: O sakykit, gal galit paaiškinti kas yra ta paniatkė?

ATS: *Taisyklės čia tokios tipo, tarp kalinių.*

KL: Tuomet sakykit, kaip sutarėte su kitais nuteistaisiais?

ATS: *Aš tai normaliai, tikrai gerai ten viskas buvo, visi sutarėm.*

KL: Keliese turėjote naudotis gyvenamosiomis patalpomis?

ATS: *Aš su aštuoniais gyvenau.*

KL: Kokio amžiaus buvo kiti nuteistieji, kaip manote?

ATS: *Visokių aš ten matydavau ir jaunų ir pensininkų.*

KL: Sakykit, jautėtės saugus tokiam būryje gyvendamas?

ATS: *Taip, aš tai tikrai saugiai jaučiausi. Aišku esu matęs visko, mačiau kaip žmogų ant neštuvų išneša...*

KL: O kas ten tokio nutiko, gal galite papasakoti?

ATS: *Aš ten tiksliai nežinau. Kažko tais buvo prisidirbęs, įsiskolinęs gal.*

KL: Sakykit, o kaip jums atvykus į pataisos namus sekėsi prisitaikyti prie tų vidinių taisyklių tarp nuteistųjų?

ATS: *Nu svarbiausia ten nesiraut ant tų “bachurų”, vadinamų. Taip tai ką žinau, aš kai dirbau, mažai ten bendravau su kuom.*

KL: Ir vis dėl to, su kuo atviriau bendraudavote, kuo jautėte, kad galite labiau pasitikėti, pareigūnais ar kitais nuteistaisiais?

ATS: *Nebendravau ten žinokit aš daug su niekuo. Nu gal sakyčiau kitais nuteistaisiais, vis tiek kartu gyvenom. Bet ten nesvarbu keliese gyveni, ten tokia vienatvė slegia...*

KL: O su artimaisiais ryšius palaikėte? Gal tai kažkiek padėdavo numalšinti tą vienatvės jausmą?

ATS: *Jo jo! Visada atvažiuodavo, lankydamo! Labai dėl to džiaugiuosi.*

KL: Užtekdamo tų susitikimų?

ATS: *Nu nepasakyčiau, labai norėjau į laisvę užtat išeit, kad va pasdraugę grįžt, vaiką augint.*

KL: Labai ačiū jums už nuoširdžius atsakymus, dabar pereisime prie antros dalies. Ką galite papasakoti apie gyvenimo sąlygas pataisos namuose? (sanitarinės sąlygos, triukšmingumas ir kt.)Kaip šios sąlygos vertė jus jaustis?

ATS: *Nieko gero. (nusijuokė). Slegianti ten ta aplinka. Tikrai greičiau išeit norėjosi, namo grįžt. Nu šiaip nebuvo ten labai triukšminga, naktim ramu, bet tos lovos nepatogios, būdavo - prastai išsimiegodavau.*

KL: Kaip dažniausiai praleisdavote laisvalaikį?

ATS: *Aš sportavau. Daugiau ten nėra kas daryti. Ten daugiausiai ką gali tai būti tik pats vienas su savom mintim, gali visą gyvenimą apgalvot, ten tik tam ir yra laiko”*

KL: Minėjote, kad dirbote, gal galiu paklausti kokį darbą?

ATS: *Jo, baldus rinkau.*

KL: Čia buvo fizinis darbas, tiesa? Gal svarstėte eiti mokytis?

ATS: *Fizinis, taip. Mokytis tai man irgi siūlė, bet geriau dirbt, tai nors pinigūs moka. Nu o mokytis neapsimoka ten, visos profesijos labai prastos, nenorėčiau aš ten nieko mokytis.*

KL: Tai gal dirbdami įgavote naujų įgūdžių?

ATS: *Ne, tikrai ne...*

KL: Kodėl taip manote?

ATS: *Nu fizinis, sunkus tas darbas, nėra ten ką mokytis iš jo.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 2 (B)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Buvo kažkoks planas sudarytas iš karto, bet pagal jį niekas nebuvo vykdoma. Viskas ten tik “ant akių” daroma.*

KL: Kodėl taip manote?

ATS: *Tai aš tik vieną kartą per visą laiką pas psichologę buvau ir viskas.*

KL: Ir daugiau jokiose programose nedalyvavote?

ATS: *Nedalyvavau.*

KL: Sakykit, o kaip sutarti sekėsi su įstaigos pareigūnais? Būrio viršininku?

ATS: *Jie ten sau, mes sau.*

KL: Nekonfliktuodavot?

ATS: *Tai jei jie nesikabinėjo, tai ir mes normaliai buvom.*

KL: O kaip su būrio viršininku sutarėte?

ATS: *Irgi taip pat, nors buvo ten ir žmoniškų, su kuriais ir pašnekėdavom normaliai, o buvo ir labai “vriednų”.*

KL: Sakykit, gal galite patikslinti ką reiškia “vriedni”?

ATS: *Nu tokie kabinėti mėgstantys...*

KL: O dėl ko jie “kabinėdavosi”?

ATS: *Aj galėdavo dėl beje ko. Nepatikai tą dieną, tai to ir užtekdavo. Bet tai pastatydavom tokius į vietą, jei per daug šokinėdavo. Ten visi savo vietą žinojo.*

KL: Egzistavo griežtos taisyklės tarp nuteistųjų? Taip vadinama subkultūra?

ATS: *Oj, tai aišku!*

KL: Sunku jums buvo prie tų taisyklių prisitaikyti?

ATS: *Ne, man tai nesunku buvo.*

KL: O kokios tai buvo taisyklės?

ATS: *Kaziolu nebūt.*

KL: Sakykit, o ką reiškia būti “kaziolu”?

ATS: *Nu jeigu lietuviškai tai ožiu. Čia toks kuris nepritampa.*

KL: O ką reiškia nepritapti? Kada žmogus nepritapdavo?

ATS: *Nu tai kai narkotikus vartoja, įsiskolina, būna tada tokiem ten labai blogai.*

KL: O ką darė pareigūnai, kai matydavo, kad tarp nuteistųjų tokie dalykai vyksta?

ATS: *Pareigūnai nematydavo, nesikišo. Nuteistieji ten tarpusavyje visus reikalus sprendžia.*

KL: Kuo labiau pasitikėjote? Pareigūnais ar kitais nuteistaisiais?

ATS: *Pareigūnais tai tikrai nepasitikėjau. Kitais tai irgi nelabai, nu tiek kad sutarėm tarpusavyje tai ir viskas.*

KL: Sakykit, o su artimaisiais bendravote? Nekildavo jiems kliūčių jūsų lankyti ar susiskambinti?

ATS: *Daugiau susiskambindavom, bet kai būdavo proga tai ir lankydavo. Čia gi ne toks didelis atstumas nuo to Vilniaus iki Kauno.*

KL: Labai ačiū jums už nuoširdžius atsakymus, dabar pereisime prie antros dalies. Ką galite papasakoti apie gyvenimo sąlygas pataisos namuose?

ATS: *Nu kur aš buvau, tai blogiausias sąlygos Marijampolėje. Palyginus, kitur gyvent galima, bet Marijampolėj tai nežmoniškai ten viskas. Tai jūs įsivaizduotik, turėdavome naudotis tualetais, nebuvo kaip prisidengt, net užuolaidų nepakabino, vieni kitus matydavom! O kambariuose ant sienų, lovoje buvo pilna blakių! Jie ten paskui purškė kažkokia chemija, tai nuo jos mum patiem bloga darydavosi.*

KL: Keliese jums gyventi tokiose sąlygose reikėjo?

ATS: *Aš gyvenau su 20 kitų žmonių vienam kambary, jūs įsivaizduokit! Esu prieš tai kituose pataisos namuose gyvenęs ir po 6 ir po 12, o čia 20, tai jau buvo viršūnė! Ir sakau, tuoletuose nėra kaip prisidengt, jūs įsivaizduokit, nu jokio privatumo, visi į tave žiūri...*

KL: Kituose pataisos namuose taip nebuvo?

ATS: *Nu irgi buvo tų blakių, irgi nieko gero, bet su Marijampole nepalyginsi.*

KL: Sakykit, jūs atlikdamas bausmę, kažkur dirbote?

ATS: *Taip, dirbau. Ten visi nori dirbt, bet gi nėra vietų, nėra sąlygų. Kai dirbi, turi kuom užsiimt, mintys visokios nelenda, laikas greičiau eina.*

KL: O laisvalaikį kaip praleisdavote?

ATS: *Visiškai ten nėra kuom užsiimt, va eit pasivaikščiot nebent.*

KL: Sakykit, o dirbdamas gal kokių naujų įgūdžių įgavote?

ATS: *Žmonės iš ten visai nieko negauna, tik degradoja.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 3 (C)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Palaukit, nu kad nebuvo pagal mane. Mane psichologė buvo tik vieną kartą išsikvietusi. Ten jeigu tu pats tik nori, kreipiesi, tai tada priima, o taip tai ten niekam neįdomu.*

KL: Ir daugiau jokiose programose nedalyvavote?

ATS: *Ne, nedalyvavau.*

KL: O kodėl nedalyvavote? Nebuvo siūloma ar nenorėjote?

ATS: *Ne, tikrai niekas nesiūlė, sakau, niekam ten tu neįdomus. Va jeigu pats labai nori, tai gali eit, ten būdavo kas nueidavo. Aš pats tai poreikio nejaučiau, gal biški ir tais kas ten dirba nepasitikėjau, ten klausią tokių dalykų asmeninių būna, o gal aš pasakotis nenoriu.*

KL: Supratau. Sakykit, o su pareigūnais pataisos namų kaip sutarėte?

ATS: *Nu sutarėm, kaip čia pasakyt. Jie daugiau savo reikalais užsiėmę, o mes savo. Nelabai mes ten jiems įdomūs man atrodo.*

KL: Formaliai bendraudavote, ar būdavo kad ir šiaip pasikalbėdavote?

ATS: *Tik formaliai.*

KL: O su būrio viršininku?

ATS: *Daugiau formaliai, irgi.*

KL: O kas padėdavo, jeigu kildavo sunkumai, problemos kažkokios?

ATS: *Nu tai niekas nepadėdavo, kas ten padės. Patys tvarkydavomės.*

KL: Kuo buvote linkę labiau pasitikėti, pataisos namų darbuotojais, ar kitais nuteistaisiais?

ATS: *Aišku, kad kitais nuteistaisiais, su jais gi gyveni, kažkiek daugiau bendrauni.*

KL: Sakykit, o kokios taisyklės egzistavo tarp pačių nuteistųjų, kaip jums pavyko prie jų prisitaikyti, atvykus į pataisos namus?

ATS: *Viskas nuo paties žmogaus priklauso, jei nesamonių nedarai, tai normaliai ir gyveni. Aš pats tai pakankamai saugiai jaučiausi, nesidariau problemų sau.*

KL: O kokios tai gali būti problemos?

ATS: *Nu dėl narkotikų paprastai, matydavau ten ir kontrabandos ir alkoholio, tai va reikia į tokius dalykus nelyst, jei nori greičiau išeit. Tai va ten kas pinigų neturėdavo ar prasiskolindavo, tai būdavo kad ir sumušdavo.*

KL: Kodėl į pareigūnus nesikreipdavo nuteistieji dėl tokių dalykų?

ATS: *(nusijuokia) Niekas nesikreiptų, patikėkit. Man tai atrodo, kad tie pareigūnai ten patys tą kontrabandą "varinėjo".*

KL: Sakykit, o su šeimos nariais, artimaisiais, palaikėte ryšius? Nekildavo sunkumų jūsų kankyti dėl atstumo?

ATS: *Ne nu, dažniau tai susiskambindavom. Bet būdavo, kad ir aplankydavo. Aišku, jeigu nėra ko važiuot, nieko perduot nereikia, ypač dabar va kai karantinas, tai mažai matėmės visai.*

KL: Labai ačiū jums už nuoširdžius atsakymus, dabar pereisime prie antros dalies. Ką galite papasakoti apie gyvenimo sąlygas pataisos namuose?

ATS: *Nu galima gyvent...*

KL: Keliese turėjote dalintis miegamąsias patalpas?

ATS: *Su 13 žmonių.*

KL: Kaip jautėtės tokiaame būryje? Kaip dėl švaros, triukšmingumo?

ATS: *Nu tvarkydavomės patys kiek galėdavom, pirkdavom savais pinigais ten ir priemonių.. Bet nu neišvalysi visko taip paprastai, ten gi ir tų blakių būdavo, vasarą labai daug. Nors purkšdavo jas, bet jokio skirtumo nebuvo.*

KL: Supratau, dar sakykit, jūs atlikdamas bausmę kažką mokotės ar dirbote?

ATS: *Taip, dirbau medienos apdirbime. Aš kai pirmą kartą sėdėjau čia dirbau, paskui antrą kartą pakliuvęs irgi tą patį vėl dirbau. Mane jau čia pažinojo tai iškart priėmė.*

KL: Kaip vertinate galimybę dirbti pataisos namuose?

ATS: *Nelengva čia tą darbą gaut... Tikrai ne visi kas nori ten gali dirbt. Aš mokintis norėjau, bet ten irgi labai sunku pakliūt.*

KL: O ką laisvalaikiu veikdavote?

ATS: *Eidavau į lauką, paskui tvarkydavausi, ilsėdavausi. Žinot, kaip po darbu, nieko nesinori daugiau.*

KL: O pats darbas jums padėjo įgūdžių naujų įgauti?

ATS: *Nelabai, aš panašų darbą laivėje dirbu, tai gal padėjo įgūdžių neprarast, bet nieko ten daugiau ypatingo neišmoksi. Ten tas laikas iš žmogaus tik atima. Aišku pats kaltas, pats prisidirbau... Daugiau stengiuosi ten nepakliūt.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 4 (D)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Nu žinokit nežinau, kaip jūs sakot tai atrodo ne, bet būrio viršininkė klausinėjo biški, anketą pildėm.*

KL: Teko dalyvauti užsiėmimuose po to su psichologais ar socialiniais darbuotojais?

ATS: *Vieną kartą teko. Bet šiaip aš pats atsisakiau.*

KL: Kodėl atsisakėte?

ATS: *Aj tiesiog, nepasitikiu aš ten tais specialistais.*

KL: O kaip galvojat, kodėl nepasitikite?

ATS: *Tai kad nesitikiu aš iš to naudos jokios. Šiaip aš žinojau, kad tokia galimybė yra, viskas priklauso nuo tavęs pačio, jei nori tai ir eini, bet niekas ten neverčia.*

KL: Minėjote savo būrio viršininkę, gal galite daugiau papasakoti kaip jums sekėsi su ja bendrauti?

ATS: *Nu aš kelis viršininkus turėjau, tai su viena gerai sutarėm, o dar kitas toks buvo, tai tik žiūrėdavo už ką nubausti.*

KL: O kiti pareigūnai kaip elgdavosi?

ATS: *Tai irgi panašiai, dauguma jų nežmoniškai elgiasi, tik žiūri už ką nuobaudą skirti. Būdavo ir normalių, bet mažiau.*

KL: O sakykit, kaip tuomet jums sekėsi su kitais nuteistaisiais sutarti?

ATS: *Visaip tenai, čia kaip dvi barikadų pusės gaunasi.*

KL: Gal galite patikslinti kokios tai barikados?

ATS: *Nu tai tarp kalinių ir pareigūnų, mes sau, jie sau. Jie (pareigūnai) nelabai kišosi. Kaliniai ten patys viską reguliuodavo.*

KL: Supratau, dar norėčiau jūsų paklausti apie vidines taisykles tarp nuteistųjų, kaip jums sekėsi prie jų prisitaikyti?

ATS: *Taip, labai stipri ta subkultūra, ten jie (nuteistieji) viską valdo tarpusavyje.*

KL: Sakykit, kokioms taisyklėms ten patekusiems tenka paklusti?

ATS: *Nu pavyzdžiui galiu papasakot tokią situaciją: ten gi žinot, yra kastos, varguoliai - tai tokie kur nepritampa. Tie varguoliai (žemam statusui priskiriami nuteistieji) visada turėdavo laukti kada į valgyklą sueis tie pagrindiniai (aukštą statusą turintys nuteistieji). Pareigūnai kažkada bandė kištis, sakė, kad visi čia vienodi, bet tai nieko nepakeitė. Tie varguoliai turėjo tuomet išvis neit į valgyklą, kol ten pirmi nenuėjo pagrindiniai.*

KL: Na o kaip jums sekėsi pritaipiti prie šių taisyklių? Keliese teko gyveni vienoje patalpoje?

ATS: *Tai jei pats esi normalus, prie nieko nesikabini, ramiai ir gyveni. Mūsų ten kažkur 14 buvo.*

KL: O sakykit tuomet, kaip nuteistieji tapdavo tais “varguoliais”?

ATS: *Nu ten dėl visokių priežasčių, va pavyzdžiui kai paaiškėdavo už ką pasodintas: va aš esu teistas už <...>, tai visai kas kita nei būti pedofilu ir prievartautoju, supraskit, nu netoleruoja ir kiti (nuteistieji) tokių žmonių, tai va jiems ir būna ten sunku. Aišku yra tokių kur tuos narkotiku vartoja, yra ten tokių kur nepritapo ir niekada nepritaps.*

KL: Supratau, ačiū, kad pasidalinote patirtimi. Sakykit, o kaip jums sekėsi palaikyti ryšius su artimaisiais? Bendraudavote? Lankė jus reguliariai?

ATS: *Jo, reguliariai skambindavomės. Atvažiuot tai gal mažiau galėdavo, nors atvažiuodavo jeigu būdavo proga.*

KL: Gal dabar galėtumėte šiek tiek papasakoti apie gyvenimo sąlygas pataisos namuose? Kaip jos vertė jus jaustis?

ATS: *Nepavydžiu tiems, kam ten ilgai dar liko sėdėti. Sienos teka, purvina, mažai vietos. Per karantiną buvom kilnojami į skirtingas patalpas, kur jokių sąlygų išvis nebuvo, kaip gyvuliai suvaryti buvom. Bet tai žinokit pasipelno iš to žmones, skundus mąsiškai rašo.*

KL: O laisvalaikį savo kaip leisdavote?

ATS: *Nu ten tik arba sportuot arba pasivaikščiot eit, dar yra kas rankdarbius lanko būna, bet daugiau tai nežinau.*

KL: Gal teko dirbti ar mokytis pataisos namuose?

ATS: *Norėjau mokytis profesijos, bet jau nebuvo vietų, tai dėl to ėjau dirbt, nors nelabai norėjau.*

KL: O kodėl nenorėjote?

ATS: *Taigi ten centus moka už tą darbą, nei susitaupysi nei ką, o sveikatą tik atiduodi... Darbas tai fizinis, nelengvas, o praktiškai tu pats nieko iš to negauni.*

KL: Sakykit, o dirbdamas gal vis tik kokių naujų įgūdžių įgavote?

ATS: *Ne.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 5 (E)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Nedalyvavau niekur, nors Vilniaus pataisos namuose tikrai kas nori, gali eit, ten rūpi žmonėm (darbuotojams) labiau. Bet va Marijampolėje, kur aš paskutinį kartą buvai tai nieko, visai nieko, pas psichologą tu ir norėdamas nenuėisi, ji nieko negali padaryti, iš “iš viršaus” tokie nurodymai eina.*

KL: Kodėl taip galvojate?

ATS: *Tai kad jie patys mum taip sakė, kad jie norėtų padėt ten ta reabilitacija užsiimt, bet gi neleidžia, ten tie patys psichologai “po padu”.*

KL: Tai jums tai ir neteko jokiose programose dalyvauti?

ATS: *Aš mokinausi, iš pradžių Vilniuje, tai ten tirai kažko išmoks galima, bet Mariampolėje tai nieko nieko neišmoksi. Ten per tas pamokas mes nieko nedarydavom, pakalbėdavom tarpusavyje ir išsiskirstydavom. Ten niekas mum neaiškino kaip ten ką suvirint reikia, parodydavo įrankius ir va, imkit, darykit, o ką, kaip - nieko neaiškino.*

KL: Supratau, o sakykit, du pareigūnais kaip jums sekėsi sutarti? Galėjote į būrio viršininką kreiptis dėl problemų?

ATS: *Nesisekė, Marijampolėje jie visai nežmoniškai buvo. Mes per “kovidą” lauke stovėjom ir vienas žmogus nugriuvo, pradėjo jam iš burnos putas eit. Mes šaukėm pareigūnus, tai jie tik po kažkur 20 min. sureagavo, iš karto netikėjo, galvojo, kad koks “apsivartojęs”.*

KL: Kaip jus vertė tokios sąlygos elgtis ar jaustis?

ATS: *Tai labai blogai, kas mes jiems? Žvėrys kokie? Aišku ne iš gero gyvenimo mes ten pakliuvom, bet taigi vistiek žmonės esam... Bet ten mes ir skundų jokių rašyt negalėjom, komisijos eidavo ir mes nieko nesakydavom, nes jeigu pasiskųs tai užmūrys. Va dar, tualetuose gi irgi - skylės padarytos, atvira viskas, žmones gi vieni kitus mato. Žadėjo čia kažkada kad įdės duris sutvarkys, bet taip niekas ir nepasikeitė.*

KL: O sakykit prašau, ką reiškia “užmūryti”?

ATS: *Sakydavo, renkiesi šmutkes ir izoliatoriun.*

KL: O sakykit, kaip su kitais nuteistaisiais sutarėte? Keliese vienoje patalpoje turėjote gyventi?

ATS: *Nuo 14 iki 16 man pačiam teko. Taip tai būdavo ir daugiau. Ten kambariai, nežmoniškom sąlygom, buvo toks jaunas, sveikas vyras atsiųstas, švარიom gražiom kojom,*

tai po vasaros jūs būtumėt jį pamatę - visos kojos kruvinos nuo blakių. Ten net sienos buvo kraujuotos, mes jas daužydavom, bet tai gi jų taip neišnaikinsi. Baisu kas ten darėsi.

KL: Sakykit prašau, o kuo vis tik būtumėte linkęs labiau pasitikėti, pataisos namų darbuotojais, ar kitais nuteistaisias?

ATS: *Nei tuo nei tuo žinokit. Ten kai jiems (nuteistiesiems) nėra kas daryt, tai jie visokias nesamones daro, ir narkotikus vartoja, geria ir azartinius žaidimus lošia. Bet nu o ką ten žmonėm daryt? Va paskutinį kartą televizorius net išnešt norėjo, tai ką ten tiems žmonėm (nuteistiesiems) veikt? Tai užtat ir vartoja narkotikus, azartinius žaidimus žaidžia, jokia pataisa ten nevyksta.*

KL: O kas ir kodėl norėjo tą televizorių “išnešti”?

ATS: *Tai pareigūnai, toks įsakymas ir viskas.*

KL: O ką jūs pats veikėte laisvalaikiu?

ATS: *Tai nieko gero aš irgi ten nedariau, nu va mokytis bandžiau, bet sakau, ten nieko neišmoksi, tik lapą davė, kad išklaudyta, o realiai nieko nemoku.*

KL: O sakykit, ką jūs tų pamokų metu veikdavote?

Nu tai parodydavo įrankius ir va, imk daryk. Aš ten suvirinimo turėjau mokytis, taip nieko neišmokau. Nieko ten neparodė mums, mes prastovėdavom, pakalbėdavom ir išeidavom. Nors va Vilniaus pataisos namuose visai kitaip, ten jeigu tu nori, galėdavai mokytis, būdavo ir skelbimų lentose visko ten prirašyta. O Marijampolėje - nieko!

KL: Sakykit prašau, o su artimaisiais kaip sekėse palaikyti ryšį?

ATS: *Nu sunkiai, pavyzdžiui Marijampolėje buvo tik vienas telefonas, tai kur ten visi spės juo pasinaudoti. O dar ir pareigūnai ne visada norėdavo leist eit skambint, tai nu užtat žmonės ir bando nelegaliais būdais gaut tuos mobilius telefonus, suprantat? Kaip jiems kitaip su šeimom bendraut?*

KL: Gal dar ką nors norėtumėte pridurti pabaigai?

ATS: *Nu kad noriu, kad visi žinotų kas ten darosi, ten eina komisijos bet tik po kambarius iš anksto sutvarkytus. O jei nesitvarkai - “užmūrija”. Nu tai siaubas, reikia kad visi žinotų ir keistis kažkas pradėtų ten.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 6 (F)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Nu ne žinokit, mes tik su būrio viršininku pradžioj šnekėjom, mano koja sužalota buvo prieš ten patenkant, tai aš labai prašiau kad daktaras apžiūrėtų. Bet taip niekas ir neapžiūrėjo, tai aš tik dėl to nepatenkintas. O taip, viskas ten gerai buvo.*

KL: Sakykit, programose reabilitacijos gal teko dalyvauti, su socialiniais darbuotojais, ar psichologais bendrauti?

ATS: *Ne, neteko žinokit.*

KL: Supratau, o su kitais pataisos pareigūnais kaip sekėsi bendrauti?

ATS: *Normaliai, tik va kad kojos neapžiūrėjo, tai nusivylęs esu.*

KL: Supratau, o sakykit su kuo jūs labiau buvote linkęs pasitikėti, pareigūnais, ar kitais nuteistaisiais?

ATS: *Tai kad gal niekuo, žinokit. Nu šiaip sutarėm geriau su kitais nuteistaisiais, bet iki pasitikėjimo tai man atrodo ten toli buvo.*

KL: Kas kurstė tą nepasitikėjimą pareigūnais ir nuteistaisiais?

ATS: *Nu tai žinot, pareigūnai ateina ir išeina, savus gyvenimus gyvena, o mes savus, tai kažkaip ten su jais ir neatviraudavom. O su kitais nuteistaisiais aš tai irgi nekonfliktuodavau, bet matydavau ten tai visko...*

KL: O ką matydavote, jeigu galite papasakoti?

ATS: *Matydavau, kad yra ten narkotikų, svaiginasi ten žmonės. Tai vat ir iš kur tas pasitikėjimas tada...*

KL: Sakykit, o keliese jūs turėjote dalintis viena gyvenamąja patalpa?

ATS: *Nu sakyčiau kažkur 20 žmonių... Tai nelengva buvo. Ypač dėl švaros, nes gi tvarkytis tai patys turėdavom, o ne kiekvienas norėdavo. Sunku su tiek žmonių vienoj vietoj, vistiek. Net ir su "normaliais" sunku būtų, o čia visokių pasitaiko.*

KL: Kaip tokios sąlygos vertė jus jaustis?

ATS: *Nu šiaip nieko tokio ten labai baisaus, tikrai gyvent galima.*

KL: Sakykit, o su artimaisiais ryšius palaikėte atlikdami bausmę? Susisiekdavote? Nekildavo sunkumų jus lankyti?

ATS: *Lankyt tai nelankydavo daug. Mes jeigu pašnekėt tai telefonu, ten daugiau tų skambučių tada duodavo.*

KL: Supratau. Tuomet dar noriu pasiteirauti, ar pataisos namuose dirbote, o gal mokėtės?

ATS: *Dirbau, taip, bet už pataisos namų, mėsos fabrike dirbau.*

KL: Sakykit, kaip vertinate šią galimybę dirbti?

ATS: *Na net nežinau, gal jei ne ta koja tai būtų geriau, vistiek ne visą laiką vienoj vietoj sėdi.*

KL: O kokio pobūdžio darbą turėjote atlikti?

ATS: *Paprasto, krauti turėjau produkciją.*

KL: O kas motyvavo dirbti?

ATS: *Nelabai buvo ten tos motyvacijos, nu gal kad kažkiek moka, bet gi labai nedaug.*

KL: Sakykit, o kas jus motyvavo labiausiai siekti lygtinio paleidimo?

ATS: *Tai ten gi tiesiog paleidžia, jeigu neprisidaręs problemų esi. Kiek ten.. kai didžiąją dalį bausmės atlieki, pretenduoji į tą lygtinį paleidimą.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 7 (G)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Tai kad nėra ką pasakot. Aš su psichologe du kartus iš viso buvau susitikęs, ir tai, tik kai karantinas prasidėjo.*

KL: O daugiau jokiose kitose programose nedalyvavote?

ATS: *Ne.*

KL: O kaip manote, kodėl? Nesiūlė, ar nenorėjote?

ATS: *Niekas ten nesiūlė. Pas psichologę va tik “ant galo” pasiūlė tai nuėjau.*

KL: Kas pasiūlė jums?

ATS: *Nu gi šitas, būrio viršininkas. Sakė, kad priklauso.*

KL: Kaip jums sekėsi sutarti su savo būrio viršininku?

ATS: *Su paskutiniu tai nebloggeriai, būdavo pasitaikydavo visokių.*

KL: Gal galite truputį papasakoti ką reiškia “visokių”, ką jie tokio darydavo?

ATS: *Nu neidomu jiems ten tavo tos problemos, paprasčiau nuobaudą skirt būdavo.*

KL: O bendravo su jumis kaip? Pagarbiai, formaliai, o gal pasitaikydavo, kad žemintų?

ATS: *Nu kad žemintų tai ne, ten ne taip paprasta. Jie tų “vierchų” patys bijojo. Su manim tai būdavo, kad pasišneka, bet iš jų tonas eidavo, kad tu ne žmogus esi.*

KL: O koks būdavo tas tonas?

ATS: *Nu nežinau kaip čia pasakyt jum, nu taip iš aukšto kalbėdavo.*

KL: Supratau. O pasitikslinsiu, su paskutiniu būrio viršininku sakėt neblogai sutarėt?

ATS: *Taip, paskutinis tai toks žmogiškesnis buvo.*

KL: Sakykit, o kaip su kitais nuteistaisiais jums sekėsi sutarti?

ATS: *Irgi visokių ten būdavo. Aš tai nelindau į jų tas kastas, ramiai gyvent bandžiau.*

KL: Gal galite kiek plačiau apie tą subkultūrą papasakoti?

ATS: *Nu sakau, aš ten į jų tą subkultūrą, nelindau, užtat kad ten ir “pakast” gali.*

KL: O sakykit, pakast ką tiksliai reiškia?

ATS: *Nu užmušt gali, jei ten nepatiksi kažkam labai.*

KL: Supratau. Sakykit, keliese jūs turėjote viena patalpa gyvenamąja dalintis? Kaip jautėtės toje aplinkoje?

ATS: *Kažkur tai su 15, įvairiai ten būdavo, bet ten kur aš gyvenau tai nemažai buvo, 15.*

KL: Ir kaip jautėtės toje aplinkoje?

ATS: *Kaip ten jausies, vietos mažai, daryt kas nėra, nu tikrai niekam nelinkėčiau ten pakliūt.*

KL: O dar sakykit, jūs dirbate, ar mokėtės bausmę atlikdamas?

ATS: *Ne, nedirbau ir nesimokiau.*

KL: Tuomet, sakykite, kaip laiką leisdavote?

ATS: *Nu tai būdavo su kuo geriau sutardavo, tai kalbėdavom, ten gi pasivaikščiot laikas duotas, tai eini, vaikštai. Nu taip ir leisdavom.*

KL: Sakykit, tai su kuo geresnius santykius teko palaikyti, su įstaigos darbuotojais, ar su kitais nuteistaisiais?

ATS: *Nu sakyčiau kitais nuteistaisiais.*

KL: O su šeima ar artimaisiais palaikyti ryšius pavyko?

ATS: *Nu jo, su drauge mes bendravom, tai ji su vaiku atvažiuodavo iki karantino. Po to tai tik telefonu kažkiek pakalbėdavom. Džiaugiuosi, va dabar kai jau išėjau, tai galiu kada noriu paskambint. Tikrai nenoriu ten daugiau sugrįžt.*

KL: Sakykit, o kas jus labiausiai motyvavo siekti to lygtinio paleidimo iš pataisos namų?

ATS: *Nu nežinau, taip kad specialiai tai aš nesiekiau, bet ten jeigu nedarai nieko blogo tai ir išleidžia su apykoje.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 8 (H)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Nu ne, negaliu pasakyt, kad buvo taip.*

KL: O teko bendrauti su psichologu ar socialiniu darbuotoju per visą laiką?

ATS: *Vieną kartą buvo išsikvietę.*

KL: O daugiau jokiose kitose programose nedalyvavote?

ATS: *Nu ne.*

KL: Nebuvo siūloma, ar jūs pats atsisakėte?

ATS: *Ne nebuvo, nesuprasi ką jie daro. Aš kai pas psichologą tą vieną kartą buvau, tai sakė, kad aš ten taškų kažkokių pririnkęs, bet tai aš nesuprantu iš kur, jeigu prieš tai niekur aš nedalyvavau ir nesikreipiau. Tai iš kur ten tie taškai, suprantat?*

KL: Su jumis per dešimt dienų nuo atvykimo į pataisos namus niekas nebendravo, programa nebuvo sudaryta, o nuėjęs pas psichologą sužinojote, kad turite rizikos vertinimo taškų?

ATS: *Nu taip išeina.*

KL: O jums nepaaiškino kas ten per taškai?

ATS: *Nu ne, tik sakė, kad turiu. Tai man neaišku buvo iš kur.*

KL: Klausėte iš kur?

ATS: *Lygtais bandžiau klasut, bet vistiek neaišku nu kaip, jei aš anksčiau nešnekėjau su jais, tai iš kur tie taškai?*

KL: O ką jūs pas psichologą tuo kartu veikėt, gal galite papasakoti?

ATS: *Nu tai klausinėjo ji ten manęs, ką ten aš galvoju, ten apie jausmus visokius.*

KL: Supratau, o sakykit tuomet, su būrio viršininku, kitais pareigūnais kaip sutarti jums sekėsi?

ATS: *Normaliai šiaip tai, ten mum nebuvo dėl ko sutart. Jie ten savo darbą dirbo, tvarką prižiūrėjo, o mes savo gyvenimą gyvenom. Nu ten jeigu kokias kratas darydavo, tai sueidavo ten jų nemažai, bet žmoniškai visai. Kaip sakyti, jei tu pats normalus esi, tai gerai ten ir sutari.*

KL: O būrio viršininkas bendravo su jumis gal daugiau?

ATS: *Tai panašiai žinokit.*

KL: Formaliai bendravot ar ir šiaip pasikalbėdavot?

ATS: *Nu daugiau formaliai, jo, ten be reikalo jie neidavo pas mus.*

KL: O sakykit, kuo labiau pasitikėjote, darbuotojais pataisos namų ar kitais nuteistaisiais?

ATS: *Nu žinot, sunku pasakyti... Turbūt su kitais mes geriau sutarėm, bet ten visko būdavo, aš tiesiog ne toks kad skūsčiausi ar ten dejuot būčiau linkęs. Gerai viskas man ten buvo, gyventi galima.*

KL: Sakykit, o ką papasakoti galite apie subkultūrą tarp nuteistųjų? Kaip jums prie jos prisiderinti sekėsi atvykus į pataisos namus?

ATS: *Taigi aš ne pirmą kartą ten, ir taip viskas aišku, kad yra ten ta subkultūra, pareigūnai mažai kišasi. Viską tie nuteistieji viduje turi ir telefonus ir alkoholį. Ten įsivaizduokit, gali tuoletan užeit, o ten nuo narkotikų apsvaigęs guli skersas... Ten degradavimas vyksta, ne jokios ne pataisos.*

KL: Supratau, sakykit, keliese jums teko gyvenamosiomis patalpomis dalintis?

ATS: *Nu man visaip yra tekę, paskutinį kartą tai turbūt apie 20 mūsų buvo vienoj vietoj, kažkas lygtais sakė, kad 21 vienu momentu. Bet dūdavo, kad ir 6 ir 8 žmonės nu ir aišku daugiau būdavo.*

KL: Kaip jūs jautėtės tokiom sąlygom?

ATS: *Nu negerai. Kaip ten gali jaustis, nesitvarkydavo daug kas, ten žinot, tiek vyrų vienoj vietoj, visi su kažkokiais daiktais, tai ten jie suversti dažnai būdavo, paskui pameta ten, ko neranda, aj, baisu kas ten darydavosi. Nors va valgykloj tai normaliai valgyt duodavo. Palaukit, aš va kai Marijampoliai buvau tai ten maistas palyginus labai prastas, net batono neduodavo, iš ryto duoną. Kas iš ryto duoną valgo... O va Vilniui tai normaliai, batono galima buvo kiek nori imt.*

KL: Užtekdavo pavalgyti? Sotus jausdavotės?

ATS: *Vilniuje tai taip, Marijampolėj tai visaip, nu dar gerai, kad nusipirkt galima buvo kažkiek ten maisto, giminės atsiūsdavo, atnešdavo. Buvo ten ir aišku tokių kur tų pinigų neturėdavo tiek, tai eidavo, prašydavo, kad pasidalint.*

KL: Dalindavotės?

ATS: Nu kaip kada, kaip kada aišku duodavau, paskui būdavo pačiam trūko.

KL: Supratau, ačiū kad taip išsamiai papasakojote. Dar tuomet paklausiu, jūs bausmę atlikdamas dirbote gal ar mokėtės?

ATS: Dirbau aš, pilną darbo dieną.

KL: Kaip vertinate galimybę dirbti pataisos namuose?

ATS: Nu kad užsiėmimo yra tai gerai, dienos daug greičiau eina.

KL: O kokio pobūdžio darbą dirbote, jei ne paslaptis?

ATS: Fizinio, kokio daugiau, ten su gaminiais, pakrauti, iškrauti, baldus surinkti paskui dar mokinausi.

KL: Kaip manote, pravers šitie įgūdžiai dabar kai jau esate laisvėje?

ATS: Oj ne, tikrai ne. Nenoriu aš to fizinio darbo tokio daugiau, sveikatą ir taip pagadinau ten dirbdamas.

KL: Kodėl taip manote?

ATS: Nu su nugara man visada buvo problemų, o po šitų darbų tai pajaučiau, kad visai prastai.

KL: Gal mėginote kreiptis į administraciją, kad jums toks darbas netinka?

ATS: Nesikreipiau, nemanau kad jiems ten įdomu būtų buvę. Nu taip tai man patiko kad darbą turėjau, nenorėjęs būčiau visom dienom nieko nedarydamas prasėdėt.

KL: O sakykit, kaip laisvalaikį leidote pataisos namuose?

ATS: Laisvalaikį? Nu kad nepasakyčiau, kad buvo to laisvalaikio... Nu tiesa, kiti žinau sportuodavo, aš tai kai dirbau, pas mane tiek nebuvo jėgų. Aš eidavau pasivaikščioti po kiemą, oro kvėpuodavau gryno.

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 9 (I)

KL: Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: Ne nebendravo. Nu bendravo paskui, bet ne iš karto, ten vienas kartas priklausė, Vilniui kai "sėdėjau", bet po to daugiau nebuvo.

KL: Ar teisingai suprantu, kad tik Vilniuje su psichologe bendravote? Gal galite patikslinti kiek kartų?

ATS: *Taip, Vilniui, vieną kartą tik.*

KL: O daugiau niekas nesiūlė, ar pats nenorėjote?

ATS: *Ne, nesiūlė, bet aš ir pats nenorėčiau, kažkaip ne man tokie dalykai.*

KL: Kodėl taip galvojate?

ATS: *Nu ką aš žinau, eidavo žmonės kiti žinau, bet man pačiam nesinorėjo. Aš va nieko niekam nedariau tenai, savais reikalais užsiėmiau ir va atėjo laikas, lygtinai ir paleido.*

KL: Sakykit, o be to pasimatymo su psichologe, gal dar programose teko dalyvauti?

ATS: *Ne, nors jo, kaip jūs sakote, siūlė ji man tas programas.*

KL: Lankėte?

ATS: *Ne ne, nelankiau.*

KL: Kodėl?

ATS: *Nu ne man tokie dalykai buvo, aš taip galvoju.*

KL: Kaip jums sekėsi sutarti su įstaigos pareigūnais?

ATS: *Visaip.*

KL: Tik formaliai bendravote, ar ir šiaip pasikalbėdavote?

ATS: *Formaliai, aišku. Nu buvo viena tokia moteris, žmogiška, kiti (pareigūnai) tai ten daugiau tarpusavyje bendraudavo. Ką ten mum su jais šnekėti, gi nieko...*

KL: O su būrio viršininku?

ATS: *Tai va sakau, Vilniuje buvo tokia viršininkė, tai ji būdavo ir taip pakalbindavo. Pakalbėdavom kartais.*

KL: O apie ką bendraudavote, jei galite papasakoti?

ATS: *Nu nieko, taip, kaip gyveni, kaip sekasi klausdavo. Va aš sirgau tenai kelis kart, tai pasirūpino, kad pas daktarus pakliūčiau, gera tokia moteris buvo. Nu bet tik ji viena va iš visų buvo tokia normali.*

KL: O su kitais kaip? Tikriausiai ją ne vienintelę turėjote?

ATS: *Jo, aš keturis išvis turėjau. Nu nieko jie blogo nedarė, bet nemalonūs buvo. Nurodinėdavo jie ten, moralus skaitydavo. Niekas jų ten klausytis užtat nenorėjo.*

KL: Supratau, o sakykite, kaip su kitais nuteistaisiais sekėsi bendrauti?

Nu irgi visaip, visaip. Sunku ten žmonėm būdavo kaip kuriem labai. Būdavo dar anksčiau reketuodavo, kai aš dar pirmą kartą "pakliuvęs" buvau. Nu tai labai priklauso nuo to su kuo tu ten papulsi sėdėt.

KL: O kai jus reketavo, kreipėtės į kažką? Į pareigūnus?

ATS: *Oj ką jūs! Ten gi sava mafija, aš nežinau kaip dabar Pravieniškėse, bet anksčiau tai labai blogai būdavo. Aš pirmą kartą kai pakliuvau, tai į Pravieniškes, taigi įsivaizduokit, ten reketuodavo, už lovą pavyzdžiui mokėt liepdavo. Va taip. Baisu su kokiais žmonėm ten gyvent reikėdavo. Ten turbūt jie buvo tarpusavyje susitarę ir su tais apsaugos pareigūnais, bijojo žmonės skųstis.*

KL: Sakykit, o kada jums teko tokiomis salygomis Pravieniškėse gyventi?

ATS: *Nu jau seniai žinokit... Čia aš kai pirmą kartą sėdėjau, tai prieš kiek čia... Nu gal septyni ar aštuoni metai.*

KL: Sakykit, o kitose įstaigose, irgi taip būdavo?

ATS: *Nu ne. Va Marijampolėj tik kad baisu kokio sąlygos, bet žmonės jau normalesni pakliuvo. Būdavo, daugiau pašnekėdavom, viskas tvarkoj.*

KL: Sakykit, o bausmės metu bendravote su artimaisiais?

ATS: *Nu taip, pas mane nedaug tų giminių. Anksčiau bendravom, man labai padėdavo jie.*

KL: Kaip jums artimieji padėdavo?

INTERVIUOJAMASIS: *Pinigais. Pinigus siuntė, nes be to tai labai sunku tenai.*

KL: Pinigėlius savom reikmėm daugiau leidot, ar čia irgi kažkas jų iš jūsų reikalavo?

ATS: *Nu ne, jau po Pravieniškių tai daugiau tokių dalykų nebuvo. Valgyt pirkdavau, ten parduotuvės tokios nedidelės būdavo. Marijampolėj mažai labai valgyt duodavo.*

KL: Supratau, o sakykit, artimieji atvykdavo lankyti jūsų?

ATS: *Vilniui kai buvau, sesuo. Paskui ten į Marijampolę tai rečiau, be mašinos jinai buvo, o autobusais neprivažinėsi.*

KL: Tuomet dar norėčiau jūsų paklausti apie gyvenamąją aplinką, minėjote, šiek tiek Marijampolę, ką dar galėtumėte papasakoti?

ATS: *Čia apie kur gyvenom?*

KL: Taip, apie gyvenamąsias patalpas. Gal prisimenate keliese teko dalintis viena patalpa miegamąja?

ATS: *Oj, daug ten žmonių būdavo, man buvo pakliuvę ir 20. O paskutinį kartą, Marijampolėje mūsų gal 14 ar 15 buvo.*

KL: Kaip jus vertė jaustis tokios gyvenimo sąlygos?

ATS: *Nuo žmonių priklausom, jei papuola normalūs, tai normaliai ir gyveni, jeigu narkomanai kokie tai tikrai labai sunku.*

KL: Dažnai pasitaikydavo atvejų, kad aplinkoje žmonės vartotų medžiagas draudžiamas?

ATS: *Visada ten vartojo ir vartos. Visur kur buvęs esu, vartojo. Ir apsaugininkai žinodavo šitą dalyką, bet kodėl jie nesikišdavo, tai nežinau. Gal bijodavo, o gal jiems užmokėta ten būdavo, nežinau, tikrai nežinau.*

KL: Ačiū jums už atvirumą, dar norėčiau pasiteirauti jūsų, kaip praleisdavote laisvalaikį pataisos namuose?

ATS: *Tai kai būdavo televizorius, žiūrėdavau, o taip knygas, žurnalus skaitydavau, pasivaikščiot išleisdavau. Mažai ten to užsiėmimo būdavo, geriau dirbęs būčiau.*

KL: O kodėl nedirbote?

ATS: *Dirbt tai norėjau, dar Vilniui, bet susirgęs buvau tai taip ir nepradėjau. O paskui į kai į Marijampolę perkėlė tai ten sakė, kad nėra vietų. Nežinau ar teisybę sakė, kiti tai būdavo, eidavo dirbt.*

KL: O kodėl norėjote eiti dirbti? Kas jus skatino?

ATS: *Nu tai pats, aš. Nors ten pažįstami kas dirbo, tai sakė mokėdavo nedaug, bet nu vistiek pinigai.*

Padėka ir atsisveikinimas.

DALYVIS 10 (J)

S.P. : Atvykus 5 pataisos namus, per 10 dienų jums turėjo būti sudaromas toks reabilitacijos planas, su jumis turėjo bendrauti psichologai, socialiniai darbuotojai. Ką galite apie tai papasakoti?

ATS: *Nu buvo, lyg sudarinėjo. Ten su psichologe kalbėjomės, nu ir viskas. Paskui dar siūlė dėl alkoholio programą tokią.*

S.P. : Lankėte programą?

ATS: *Taip ,biški lankiau.*

S.P. : Kaip manote, buvo jums naudinga ši programa?

ATS: *Nu nežinau, nepasakyčiau, dar bus matyt. Pataisos namuose tai va nieko nevartojau, nors buvo galimybių.*

S.P. : Kaip manote, kodėl pataisos namuose susilaikėte ir nevartojote?

ATS: *Nu tai va, į laisvę išeit norėjau greičiau. Aišku kad ir tas alkoholis prie gero nepriveda, aš per jį ten (į pataisos namus) ir papuoliau.*

KS.P. : O programos, kurias lankėte pataisos namuose, padėjo susilaikyti nuo vartojimo?

ATS: *Nu taip, kažkiek padėjo.*

S.P. : Sakykit, o kaip vertintumėte darbuotojų, vedusių programą, norą suteikti jums pagalbą?

ATS: *Nu kaip kada, man gal pati programa labiau patiko, užduotis atlikti. Tikrai buvo tokių, pamastyt leidžiančių apie gyvenimą.*

S.P. : Ką nusprendėte keisti gyvenime sudalyvavęs šioje programoje?

ATS: *Nu nebevertot daugiau bandyt, daugiau nesamonių nedaryt.*

S.P. : Supratau, džiugu, kad programa jums buvo naudinga. O sakykite, kaip jums sekėsi sutarti su kitais pataisos namų darbuotojais, būrio viršininku? Ar jis/ji jus skatino įsitraukti į kokią nors veiklą?

ATS: *Normaliai, normalus toks visai viršininkas buvo, siūlė mokytis, bet mokytis tai aš nėjau.*

S.P. : O kodėl nenorėjote mokytis?

ATS: *Nu aš baigęs mokslus esu šiaip, tai profesijos man nereikia. Jeigu jau mokytis, tai aš norėčiau rimčiau kažką.*

S.P. : O ką norėtumėte mokytis?

ATS: *Su programom, kompiuteriais kaip dirbt, pavyzdžiui, visai įdomu būtų.*

S.P. : O sakykit, pataisos namuose ką jūs dar veikėte, be to, kad lankėte programą?

ATS: *Nu šiaip nieko, dirt aš negalėjau, nes pas mane su sveikata problemos visą gyvenimą. Tai aš tampyt nieko negaliu, o daugiau ten nieko nesiūlo.*

S.P. : Tuomet ką laisvalaikiu veikėte?

ATS: *Nu ką ten veiksi, aš būdavo gulėdavau, va su draugais ten bendravom, vaikščiot eidavom kai išleisdavo. Nu nieko ten, tikrai nieko gero nenuveiksi. Lauki kada greičiau laikas praeis ir viskas.*

S.P. : Jūsų draugai, čia turite galvoje kitus nuteistuosius, su kuriais gyvenote?

ATS: *Taip, keleta ten buvo normalių žmonių, tai bendravom.*

S.P. : Sakote tik keletas? O kaip su kitais nuteistaisiais sekėsi jums sutarti?

ATS: *Įvairiai, nedaug ten tų normalių žmonių yra, dauguma vistiek kažką pavartoja kai apsaugos nėra, tai va...*

S.P. : Sakykit, kaip jums sekėsi prie tos vidinės subkultūros pritapti, kai atvykote į pataisos namus? Buvo kažkokios nerašytos taisyklės tarp nuteistųjų, kurių reikėjo laikytis?

ATS: *Iš pradžių tai nelengva, paskui supranti kaip kas, šiaip jeigu pats tu nelendi, ramiai gyveni tai ir prie tavęs niekas nelenda.*

S.P. : O kokios buvo, na sakykime, griežčiausios taisyklės?

ATS: *Tai priklauso nuo tų, jau "bachūru", kaip čia pasakyt. Kai skundžiasi žmonės pavyzdžiui... Nu bet šiaip kur aš buvau, tai visai gerai apsauga tvarkėsi, nebūdavo nei muštynių pas mus, palygint ramiai gyvenom.*

S.P. : O jūs būtumėt jautęsi drąsiai pasisakydamas dėl kylančių problemų apsaugos pareigūnui?

ATS: *Nu kad ne, aš sakau, norėjau problemų nesidaryt, ramiai laiką savo atbūt ir greičiau išeiti.*

S.P. : O kaip manote, kodėl pasisakęs pareigūnui, turėtumėte problemų?

ATS: *Nu tai, kad ten visi vieni kitus gi pažįsta, pasiskūsi, sužinos, tai paskui maža ką padaryti gali.*

S.P. : Kas padaryti, ką gali?

ATS: *Kiti kaliniai. Nu tai sumušt grasina, ar pinigų reikalauja paskui. Jau tada ramaus gyvenimo tau ten nebūtų.*

S.P. : Keliese turėjote viena gyvenama patalpa dalintis?

ATS: *Iš pradžių 8, paskui dar teko su 13 žmonių.*

S.P. : Kaip jūs tokiomis sąlygomis jautėtės?

ATS: *Nu man pasisekė, kad buvau neblogų žmonių tame tarpe, tai būdavo ir su kuo pašnekėt.*

S.P. : O sakykit dėl aplinkos, švaros, triukšmo?

ATS: *Lageris tenai, nieko gero, bet ne už gerą mes ten ir sėdim. Reikia daugiau neatsisėst.*

S.P. : Supratau, na o sakykit, su šeima ar artimaisiais baismės metu susitikote? Bendravote?

ATS: *Kažkiek susitikdavom, bet retai. Susiskambindavom dažniau.*

S.P. : Sakykit, o kas jus labiausiai motyvavo siekti lygtinio paleidimo?

ATS: *Nu nežinau, gal pats norėjau keisti gyvenimą. Tai tas ir motyvavo.*

Padėka ir atsisveikinimas.

Priedas nr. 2

Interviu klausimynas

I DALIS: (dėl soc. rehabilitacijos įgyvendinimo ir socialinių ryšių palaikymo)

1. Atvykus į pataisos namus, asmenims paprastai per 10 dienų turi būti sudaromas rehabilitacijos planas, tuo metu su jumis turėjo bendrauti įstaigos socialiniai darbuotojai, psichologai, jums turėjo būti paaiškinamas planas, pagal kurį gyvensite pataisos namuose. Ką galite papasakoti apie šį procesą? (Svarbu pasitikslinti ar toks planas buvo sudarinėjamas.)

1.2 Kokiuose numatytuose užsiėmimuose ar programose jums teko dalyvauti? Ar šie užsiėmimai vyko visos bausmės metu? Jeigu dalyvauti atsisakėte, kokios buvo to priežastys?

1.3 Kaip vertinate pataisos namų darbuotojų pastangas padėti jums integruotis į pataisos namų aplinką?

2. Kaip vertintumėte savo santykį su įstaigos darbuotojais?

2.1 SR (soc. rehabilitacijos specialistais);

2.2 pareigūnais ;

2.3 būrio viršininku;

2.4 Kaip būdami pataisos namuose paprastai sprendėte kylančias problemas?

Kas jums padėjo spręsti sunkumus?

3. Kaip vertinate savo santyki su kitais nuteistaisias?

3.1 Kokios tarpusavio taisyklės egzistavo tarp pačių nuteistųjų? Ar jums buvo sunku prie jų prisitaikyti?

3.2 Keliese turėjote dalintis viena gyvenamąja/miegamąja patalpa? (Pasitikslinti ar gyvendamas kolektyvinio kalinimo sąlygomis asmuo jautėsi saugus.)

3.3 Su kuo atviriau bendraudavote, su darbuotojais ar su kitais nuteistaisiais?

3.4 Kuo jautėte, kad galite labiau pasitikėti?

4. Kaip jums sekėsi palaikyti ryšius su artimaisiais? Jeigu artimieji gyveno kitame mieste, ar jiems nekildavo sunkumų atvykti jus aplankyti?

II DALIS: (kalinimo sąlygos, užimtumas)

5. Ką galite papasakoti apie gyvenimo sąlygas pataisos namuose? (sanitarinės sąlygos, triukšmingumas ir kt.)

5.1 Kaip šios sąlygos vertė jus jaustis?

6. Kaip dažniausiai praleisdavote laisvalaikį?

6.1 Kokios galimybės buvo užsiimti mėgstama veikla, hobiu?

7. Jeigu dirbote arba mokėtės, ką galite papasakoti apie šią patirtį?

7.1. Jeigu mokėtės, kaip vertintumėte mokymuisi skirtas programas? Kas jus paskatino jose dalyvauti? Ar intensyviai teko mokytis?

7.2 Jeigu dirbote, kaip vertinate galimybę dirbti pataisos namuose? Ar intensyviai teko dirbti? (pasitikslinti dėl galimybės uzsidirbti ir susitaupyti lėšų gyvenimui po bausmės atlikimo)

7.3 Jeigu nedirbote ir nesimokėte, kodėl? Kas jus būtų motyvavę aktyviau įsitraukti į vienokią ar kitokią veiklą?

8. Kas jus labiausiai motyvavo siekti lygtinio paleidimo?

